

84(2-411.2)/6

К 140

Э.КАЗАКЕВИЧ

ЧОЛМОН

ГОРНО-АЛТАЙСК • 1953

87532

✓

MP

D2
K14

Э. КАЗАКЕВИЧ

ЧОЛМОН

ЛУРУКТАРЫ
В. В. ВЫСОТСКИЙ ДИТ

Горно-Алтайская Область
• БИБЛИОТЕКА •

Горно-Алтайский
книжный издательство * 1959

82532
4p

34 (2=411, 2/6-4
K 140

Алтай тилге А. Тодосов
кбчүрген

БАШТАПКЫ БАЖАЛЫК

Дивизия ичкерлеген сайын учы-кыйузы жок агаштын ортозы жаар терен кирип, ондо ло жылыйып калды.

Немецкий танктар да, немецкий авиация да эдип болбогон керекти, бу жуу кодоро согуп, жаскы суулар жыра жип койгон жолдорлу, элбек агашту аркалар эдип салды. Узактагы агаштыг эдегинде ок-таары ла курсак тарткан грузовиктер тура калган. Агаш ортозында жылыйып калган журттарда санитарный автобустар бадалып калган. Адын билбес суулардын жараттарында, куйдурер неме (горючий) жок артып калала, артиллерийский полк бойынын пушкаларын жер-башка таштап салган. Бу бастыразы пехотадаг час ла сайын жеткерлу урап барып жаткан. Пехота дезе, сок ло жагыскан, курсактын жипр кемин астадып алып, кажы ла патрон учун тыркыражып, там ла ичкерлеп барып жаткан. Онын согында ол

до кучи чыгып, астыга берди. Онын ичкерлеер кучи там ла астап, там ла ижемјизи јок болуп баратканыла тузаланып, немецтер олордын истежинег айрылып чыгала, кунбадыш јаар түрген ырай берди.

Ошту јок ло болуп калды.

Пехотинецтер ошту јок то артып калган болзо, бойынын эдер керегин эдип ле јат: олар оштудег јуулап алган јерди колына кийдирип јат. Је оштудег астыгып калган кайучыларды ла көрөринег коркушту неме јок. Бойынын јүрүмининг учурын таппай калала, сүезин таппай калган тынду сурлер чилеп, олар јолдыг кыузыла баскылап јүрет.

Ондый бир группага бойынын «виллиселе» дивизиянын командири полковник Сербиченко једишти. Машиназынаг арзайынаг чыгып алала, балкашту, коскорылып калган јолдыг тал ортозына, колдорыг мыкынына тайанып алала, шоодылганду күлүмзиренип, тура түшти.

Кайучылар, комдивти көрүп ийеле, токтой бердилер.

— Је не — деп ол сурады, — оштуни таппай калдыгар ба, кудуктер? Ошту кайда, ол нени эдип јат?

Озолой базып јаткан кайучы, лейтенант Травкин болгонын танып ийеле (комдив бойынын офицерлерин ончозын чырайынаг танып ийетен), ол бажыла кырмакчыладу кекинди:

— Сен, Травкин база мында ба — деп сурайла, оной ары кзарып айтты: — Айдарга да болбос, јыргалду ла јуу база — деревнедерле базып јүрүп сүт ичер, эмегендерле оиноштоор... Слерде кожо, мынайып јүрзебис, оштуни көккө до көрбөй, кижиги Германияга једип калар болбой. Онызы сүрекей болор эди, а? — деп, ол кенетийин каткырып сурады.

Машинада отурган дивизиянын штабынын начальниги подполковник Галиев полковниктинг куун-санаазы кенетийин кубула бергенине кайкап, чылазынду күлүмзиренип отурды. Мынаг бир ле минут озо полковник оны

керекти түргөн тѳзѳп ѳтѳурип билбези учун кѳмѳдѳп, саназын чыгарып турарда, Галиев ал-санаага тѳжѳп калган, унчукпай турган болгон.

Кайучыларды кѳрѳп ийеле, комдивтинг санаазы жарый берди. Полковник Сербиченко бойынын службазын 1915 жылда жѳйѳ кайучы болуп баштаган. Кайучы болуп жүреле, ол баштапкы катап жууга кирижип, георгиевский крестле (орденле) кайралдаткан. Кайучылар онын кууизеген жакшы кереги болуп жаантайынга артып калган. Олордын ногоон маскхалаттарын,¹ кунге куйуп калган, жүстерин ле табыш жок базыдын кѳргѳндѳ, онын жүреги кѳдүрилип, ойноп турар. Олор кенетийин жылыйып, тымык агаштын ортозына, жердин бир ле эмеш ойдык-тейдиктерине, буржукуйдинг элбегден турган кѳлѳткѳлѳрининг ортозына жоголо берерге белен болуп, жолдын куйузыла ээчий-тсечий, бойы бойынын кийшининг баскылап тургулаар.

Чындан ла, комдивтинг кырмагы учурлу кырмак болгон. Оштѳге жүре берер арга бергени, ол эмезе — воинский уставтардын чечен айтканыла болзо—ого айрылып, кача берер арга бергени кайучыларга уятка шыдар, жаан коомой керек.

Полковниктинг айткан сѳстѳринеиг дивизиянынг жүрумсалымы учун базынчыкту чочуду билдирип турган. Ол ѳштѳле туштажарынаиг жалтанып турган, нениг учун дезде дивизиянынг кучи чыгып калган, тылы дезде астыгып калган болгон. Бу ок ѳйдѳ ол, учы-учында, жоголып барган ѳштѳле туштажып, оныла тырмактажып кѳрѳргѳ, ѳштѳге не керек, онын ийде-кучининг аайын билерге кууизен турган. Же, онын согында тегин ле улусты ла хозяйствонинг токтодып, олордын эмеш аайына чыгып алар ѳй, учы-учында жеткен. Ондый да болзо, онын кууни бастыра орооннынг албаданган амадузына удурга бо-

¹ Маскхалаттар — кайучынынг халады.

луп турганын бойы да билер кууни жок, је ол ичкерле-
бейтенин токтодор куундү болгон.

Кайучылар дезе унчукпай, бир буттан база бир бутка
жайканыжып тургулап жат. Олордын бүдүжи кижиге килеп
көргөдүй.

— Бу, сенин көстөриң ле кулактарың — деп, штаб-
тын начальнигыне бир де керексизге аайлу айдала,
комдив машинага отуруп алды. «Виллис» ары ла болды.

Кайучылар база бир минут кирези туруп жүрөт, онын
согында Травкин араай ары болуп барарда, ончолоры
кийининен кыймыктадылар.

Уреңгени аайынча кажы ла шылырт эткен табышты
тыгдагылап, Травкин бойынын взводы керегинде сана-
нып баратты.

Комдив чилеп ок, лейтенант баштуу туштажарына
куунзеп те, жалтанып та турган. Ненин учун куунзеп
турган дезе, онын бүдүрөтөн кереги онойдо молжоп тур-
ган, онын согында, арга жок тегин өткүргөн күндөр ка-
йучыларды жалкуртып ла неме керексизге уредип, коо-
мой салтарын жетирип турган. Ненин учун жалтанып тур-
ган дезе, баштап ла болгон он сегиз кижидең, бастыра-
зы он эки кижиге арткан. Чындап, олордын тоозында —
бастыра дивизияда ады чыккан Аниканов, недең де кор-
кубас Марченко, от-калату Мамочкин ле неси ле көр-
гөн, жажы жаандай берген кайучылар Бражников ло Бы-
ков болгон. Арткандарынын көп сабазы ичкерлеп ба-
рып жадарда частытардаң арткан кечеге стрелоктор бол-
ды. Олор кайда ла болзо, кундулу ле мактулу. Мынызы
олордын сагыжына жакшы болуп, олорды көдүрүп тур-
ган учун, олор күлүктөр болуп тургулаар, је керек бүдү-
рер тушта кандый болотон болбогой — жарты жок.

Шак ла бу шылтактар оны мендеер куун жок эдип тур-
ганын, Травкин эмди билип алды. Оны комдивтин кыр-
макту сөзи ачуркандырган, ого үзеери Сербиченканын
кайучыларга куунзегин ол билип турган. Полковниктин

чанкыр көстөри ого удура карый берген, озогы жуунын ченемелдү кайучызы, унтер-офицер Сербиченконунг сумелу аыгыла, жаштарынын ла салымдарынын чик жок узаганынан ченеп. «Же, көргөйибис, сен јинт мен карыганла коштой кандый болор эмежинг» деп турган немедей билдирет.

Онойын браатканча взвод јурт јерге једип келди. Бу ончозына түгей, хутордыг¹ јангы аайынча анда-мында чачылып калган, күнбадышукраинский деревнези болгон. Уч кижининг сынындый, бийик кресттеиг кыйнап өлтүрткен Иисус² көрүп турды. Оромдор ээн, јангыс ла айылдар эжигинде ийттердинг уружи ле улус көзнөктөрдиг кеден көжөгөлөрүн билдирер-билдирбес ары-бери жылдырып турганы — өдүп јаткан солдаттарды лантап ајыктап турганын керелейт.

Травкин бойынын отрядын төнгдө јангыскан турган тура јаар апарды. Эжитки карыган јаанак ачты. Ол једеген ийти туура сүрүп ийеле, буурайа берген койу кабактардыг алдында терег отурган көзүчектериле солдаттарды табыланып ајыктап турды.

— Јакшылар ба — деп Травкин сурады.—бис слерге бир час амырап ийерге келдис.

Кайучылар эмегенниг кийининеиг будуп койгон полду ла көп кудайлардын сүрин илип койгон ару кыпка кирип келдилер. Бу јерлерде кудайдыг сүрлери Россиядагыдый эмес, башка — риза³ жок, агарулардыг јузичектери татузымак — јараш болгонын солдаттар канча ла катап ајаргылап турган. Јаанакты көрөр болзо, ол Киевтиг ол эмезе Черниговтыг јанында јаткан украинский карыган эмегендерге кыйа жок будунтеш, тоозы жок кеден јикпелер кийип алган, кадып калган, јангыс ла учуктары арткан колычактарлу, одордыг јангыс ла ка-

¹ Хутор — Украинада онойдо јурт јерди адал јат.

² Иисус — христианский јангу улустыг кудайы.

³ Риза — абыстыг узун чекпен тоны.

далгак көстөрүнүн эби жок жаркындарыла башкаланып турган.

Ондый да болзо, өштөнкөйгө шыдар, соок, унчукпас та болзо, ол кирип келген солдаттарга жаңы быжырган калаш, койу каймак ошкош сүт, тузаган огурчын ла көөшкө толтура картошко алып берди. Же ол эмегенниг бир де күүни жок кеберин көргөндө, берген курсагы кижиниң кејиринег де ашпас.

— Бот бандиттин энеси! — деп, кайучылардыг бирузи кимирендди.

Ол тал ортозын чын айтты. Чындап та, эмегенниг кичү уулы агаш ортозындагы бандиттин јолыла барган. Јааны дезе кызыл партизандар јаар ууланган. Качан бандиттин энеси өштөнкөй бүдүмдү унчукпай турарда, партизанныг энеси јуучылдарга бойының туразының эжигин күндүлү ачып берген. Кайучылдарга ажанарга каарган чочконың јуузын ла балкаш јыракыда квас алып берген партизанныг энеси, ол ок бйдө ал-санаага түжүп, тураныг тал ортозына бос согор станоктын кининине отурып алды.

Сержант Аниканов Иван, јалбак, ачык-јарык чырайлу ла кичинек, коркушту өткүн көстү, төп санаалу кижиге, эмегенге айтты:

— Же сен, тил жок неме чилеп, не унчукпай отурыг, јаанак? Биеле кожо желип отурып, нени-нени куучындап беретен болзог?

Эңчек сынду, сырсақ, күркег сержант Мамочкин шоодылганду кулуреди:

— Бу Аниканов, ойношчы ла кижиге база! Карган эмегенге куучындажарга несин күүнзеер!..

Травкин ичинде нени де сананып, турадаг чыгала, кирнестениг јанына токтой тушти. Деревне үргүлөп јатты. Кајуда тужап койгон крестьяндардыг аттары јүргүлеген. Эбиреде јерлерде суреен тымык, токуналу болгон, ондый јакшынақ тымык эгирлер качан эки өштү че-

рүлөр келип турган өткөн согында жагымсиз да деревне жерлерде болуп жат.

Бистинг лейтенант санааркап жат — деп, Травкин чыга берерде, Аниканов айтты. — Комдив не деген эди? Лыргалдуу жуу? Сүт ичип, келиндерле ойноштоор...

Мамочкин атыланып чыкты.

— Комдив ондо не де деген болзо, ол онын кереги. Сен ого не киришип турун? Сүт ичпес болзонг — ичпе, туку кагдаа суу туру. Ол сенин керегинг эмес, лейтенанттын кереги. Оро турган жамылдардын алдына каруузына ол турар. Сен лейтенантка нянька болор куунинг бар. Же сен не неме мынды? Деревенщина¹. Сен меге Корчье туштаган болзонг, мен сени беш де минутка тон-өдүгүңди уштуйла, балыктарга курсак эдиң ийер эдим.

Аниканов бир де ачынганы жоктог каткырды:

— Онызы чын. Кижининг тон-өдүгүн уштууры — сенин керегинг. Же, курсак та жанынаң сен база жетире де.

— Же, ондо не? — Аникановтың тобине, кыймык та этнезине чыдажып болбой, Мамочкин секирип келди. — Ажанып та албай, а. Кенкил башту кайучыл генералдан да артык ажанып жат. Курсак кижининг жалганбазын да сүмезин көптөдип жат. Жарт па?

Кызыл жаакту, күделидий чачту Бражников, тегерик, чодыр чырайлу Быков, оңчолоры Голубь деп адайткан он жети жашту уулчак Юра Голубовский, бийик сынду, кеберкек Феокистов де арткандары күлүмзиренишип, Мамочкиннин жардак, туштуктеги улустын эрмегин де Аникановтың араай, табылу куучынын уккылап отургылады. Жагымсиз да Марченко таларкак, апаташ тиштү, күнге күйүп калган бос соготон станоктын жанында, карыган эмегенле айрылбай, онын чичкечек, кадыл калган колычактарын көрүп, городто ондой неме көрбөгөн кижининг кайкамчызыла кайкап турды:

¹ Деревенщина — деревненинг кижизин, онын неме билбезин, соксоозын шоодын айтканы.

— Бу буткул ле фабрика туру ине!

Мамочкин ла Аникановтыг сӧс блааштарында—бир тушта каткымчылу, бир тушта калапту, не ле неме керегинде болды: керченский селӧдка (тусту сууныг балыгы) иркутский омулядаг (тус жок сууда јүрер балык) артыгы керегинде, немецкий ле советский автоматтардыг тунгейлештирип көргӧдий чыгдыйы керегинде, Гитлердин санаазы једикпес пе, айла бӱдерде ондый курум бе, экинчи фронттыг ачар ӧйи керегинде — бу сӧс блааштарында Мамочкин тийинип, табаратан болгон. Аниканов дезе, керсу, кичинек көзучектерин сумелу сыкыйтып алып, кулумзиренип те турза, кырмакчылду коруланып, бойыныг топ кылык-јагыла Мамочкинди ачуркандырып турар.

Ачынчак кылыгын тудуып болбос Мамочкинди, деревне јердег кылык-јаг алынган Аникановтыг јобош, јымжак будуми ле кижиге куунзек кылыгы сырагај ла чагылтып турган. Ого узеери оныг ичи јажытту куйуп туратан. Аникановто орден бар, ондо дезе јук ле медаль; Аникановты командир ӧскӧ улустаг башкалап, оны бойыла тугей деп бодоп турар; оны дезе, бастыра ӧскӧ улустардый ла деп, бир де башкалап кӧдӱрбес. Бу ончозы Мамочкинниг эди-қанына тийип турат. Аниканов партийный киж, оныг учун оны агылап, ого бӱдӱп јат деп, Мамочкин бойын токунадып турат. Је ичинде ол Аникановтыг бир де неме керексibes чыдамалду турумкайын кайкап, јалтанып туратан. Мамочкинниг јалтанбазы дезе, көп сабазында улуска ла көрӱнер деп албаданып турар кылык болгон, бойын сууйтенин јаантайын ла тууразынан кайра тартып турар керегин ол бойы ла билип турган. Бойын сууйтеи кылык Мамочкинде јетире ле болгон, оны улус јакшы кайучы деп мактап туратан, айла ол чындап та көп мактулу керектерде турушкан, је ол керектерде баштапкы јерде база ла Аниканов болгон.

Је јуучыл заданиелердин ортозында бош ӧйлӧрдӧ

Мамочкин мактанарга билетен ле. Керектинг аайын јетире билбес разведкага эм тургуза јурбеген јнит кайучылар оны көрүп, кайкагылап, адаркагылап туратан. Мамочкин элбек шалмарлу, сары тереден көктөгөн эптү сопокту телчип турар, онын гимнастерказынын жаказы жаантайын ачылып калган, кара чүрмежи дезе, жажылногон төбөгөлү кубанка¹ бөрүктинг алдынан бойы ла чыгып калган јүрөр. Јалбак чырайлу, алаг-ачык кылык-јанду, телбейип калган Аниканов ого кайдаг түнейлежетен эди!

Чыгып, өскөн билезинин угы ла јууга јетире јүрүм-јадыны—сибиряк Аникановтыг колхозто уренгениле немени кабыра тыг тудатаны, металлист Марченконинг кандый ла немени турген шууйле, чике, чокум кемјиштирип ийери, Мамочкиннин талайдыг жаказында јаткан городтогы кижининг калдамыр шулмузы — бу ончозы балдардыг кажызынын ла кылык-јагына ла куунине бойынын салтарын јетирип салган. Јуу база канча кирези болорын билбей тура, олар бастыра бойлоры ого берип койгондор. Јуу олардыг јадын-јүрүми, бу взвод дезе — сок жагыс билези болуп калган.

Биле! Бу биленин улустары кожо токуналу јадыла јатпас санбашка биле болгон. Кезиктери госпитальга баргылап јадар, өскөлдөри дезе, оног узак, качан да ойто бурулып келбес јер јаар атангылап јадар. Олордыг бойында кичинек те болзо, је јап-јарт история бар, оны олар «үйедег үйеге» көндүктирип туратан. Взводко Аникановтыг баштап ла келгенин кем-кем билетен. Ол бир канча өйгө разведкага јурбеген—јаандардыг кемизи де оны кожо аларга тийдинбей туратан. Је сибиряктыг аай-бажы јок күчи сүреен керектү болгон: керек болзо, ол араайынаг ла эки кижини јаба да кабыра тудала, тумалап салгадый болгон. Је ондый да болзо, Ани-

¹ Кубанка — кураан терезинен көктөгөн тегерик бөрүк.

кановтың аайы жок жаан сөөгинең ле уурынаң кайучылар жалтангылап турган: кер-марда оны өлтүрүп, ол эме-зе шыркалап ийзе кайдар? Ондый немени от-жалбыштың ортозынаң чыгара сууртеп, апарып көр. Оны шыркалап ийгилезе, бойы эгмектен жеде берер, өлтүрүп ийгилезе: «Керек пе, мени, өлүп калган кижини немец канайып ийер!» — деп тегин ле жерге жайнап, чертсип туратан. Же бу жуукта жаңы ла шыркалаткан лейтенант Скворцовтың ордына жаңы командир, лейтенант Травкин келген кийининде керектиң аайы башкаланып барды.

Травкин баштапкы ла барган разведкага Аникановты кожо апарган. Ол ло тушта бу «айу» бир жедеген немецти кабыра тударда, арткан кайучылар ун де чыгарарга жетпеди. Ол жедеген кiske чилеп, түргөн ле табыш жок иштенетен. Качап Аникановтың плащ-палатказында—дивизияның бир айга чыгара истежиң болуп албаган — жетире тумалабаган немец «тил» тепкиленип жадарда, Травкин де ого арайдаң ла буткен.

Соңында база бир катап Аниканов сержант Марченко кожо немецкий капитан тудуп алгандар, ол тушта Марченко будына шыркалаткан. Аникановко оморды экулезин кожо, өштү ле нөкөрдү жакшынак жаба салып алала, сууртеерге келишти; экулезин тунгей ле корулап келип жаткан.

Көп ченемелдү кайучылардыҥ жуучыл керектерин туниле илбиркеп куучындажатарандар, ол куучындар жаңы келген ииттердин санаазына амыр бербей, оморды элип турган кереги ончо улустаң артык деп оморкодып туратан. Эмди, узак ойго неме этпей, өштүден узап барарда, улустың жалкузы тыңыган.

Мамочкин тойо ажанып алала, махорканың ыжын бойы жаар тартынып, деревнеге бир тун артала самагон (аскан аракы) таап алар куунду шуулте айтты. Марченко кандый да жарты жок куучындады:

Ээ, мендеер неме жок мында... Тунгей ле жедишпезибис.

Немецтиг сойдыртып јатканы суреен.

Бу ла өйдө эжик ачылып, Травкин кирип келеле, көз-нөктің ары јанында тужап койгон аттарды сабарла көргүзип, айылдыг ээзи эмегеннең сурады:—Јазнак, бу кемниг аттары?

Аттардыг бирузи, магдайында акту, жоон кер бее, эмегенниг болгон, арткандары дезе — айылдаш јаткан улустардын. Јирме минуттыг бажында ол айылдаштарды эмегенниг айылына јууп алала, Травкин тургендеп расписка бичикти бичип береле, айтты:

— Куунзеп турган болзогор, бисле кожо бир-бир уулчакты ийип ийигер, ол аттарды ойто экелип берер.

Бу шуулте крестьяндарга јарады. Советский черулер турген ичкерлегениниг шылтузында ла өшту бастыра малды айдап, деревнени өртөп болбогонын омордыг кажызы ла билип турган. Олор Травкинге эмеш те удурлашпай, ол ло тарыйын отрядла кожо барар уулчак көстөп чыгарып бердилер. Кой терези тонду он алты јашту уулчак ого берилген каруулу јакылтала оморкопто, оной јалтанып та турган. Аттардын тужагын чечип, үйгендейле, онын согында оморды сугарала, уулчак көндүгерге белен болгонын јетирди.

Бир канча минуттардын бажында таг атту отряд чөйө јелишле кунбадыш јаар көндукти. Аниканов Травкинге коштой јортып келеле, тууразында маптадып јаткан уулчак јаар кылчайып, араайынаң сурады:

— Мынайыл баш билинип, блаап алган учун слерге јелишпес пе, нөкөр лейтенант?

— Э-э, једишсе једижер болор. Је немецке бис тунгейле једижерис — деп эмеш сананала, Травкин каруузын берди.

Олор бойы бойын билижил кулумзиреништи.

Адын камчылап тура, Травкин јебрен агаштардын тымык ортозы өткуре узада көруп браатты. Салкын онын јүзине удур согуп турды, аттар дезе, канатту

кушка тунгей браатты. Кунбадышта куннинг ашкан жери каннын огиндий кызара туруп койгон; ол кыссылтымга једижерге албадангандый, кунбадыш јаар таг атту улус шунуп јатты.

ЭКИНЧИ БАЖАЛЫК

Дивизиянын штабы элбек агаштын ортозында, сергелек уйкула уйуктап калган полктордын тос өзбгинде токтоп калтыр. От салгылабай турган, ненин учун дезе, агаштын устунде, сурекей бийикте одуп јаткан чердерди сыймалал, немецкий самолёттор куулеп турган. Озо ийилген сапёрлор мында јарым туш иштейле, туп-тус јолдорлу, не неме кайда турганын коргүзип турган указкаларлу, агаштын буриле јапкан јуунак јапаштарлу јараш јажыл городок туткылап койгон. Дивизиянын сапёрлоры јуунын јылдарынын туркунына мындай кезек ойдин ойык ошкош городокторынын канчазын туткылабады болбогой!

Сапёрный ротанын командири лейтенант Бугорков штабтын начальнигине кирерге сакып турган. Подполковник көзин картадан өрө дө көдүрбей отурган. Дивизиянын частытарынын турган аайын темдектеп койгон онын јажыл јалагдары саг башка болуп көрунген. Јаантайын оштуниг турган линиязын коргүзип турган көк карандашла жураган јолдор чек јок болгон. Тылдар та кайда турганын не де аайлабас. Учы-кыйузы јок јажыл агаштардын ортозында полктор коркушту јаныскан турган немедий көрунген.

Канча тунге уйуктабаган Галиев бурка тонло оронуп отурды. Учы-учында картадан көзин өрө көдүреле, ол Бугорковты көрүп ийди.

— Слер не керектү?

Лейтенант Бугорков бойынын туткан јарамыкту јапын сүүнчилү аыктап турган.

— Мен эртең штаб кайда токтоорун угарга келдим, нөкөр подполковник — деп, ол каруузын айтты. — Эртең таңла мен оноор взвод ийерге турум.

Бу агаштың ортозына дивизия ого жүк база бир суткага артып калзын деп, ол сүрекей куунзеп турган. Ойын-жыргалду жапаш городокко улус эмеш те болзо жадып, кем-кем Бугорковтың жапаш эдер узун мактаар эди. Оноң башка көрөр-угарга да жетпес, жап-жаңгы жапаштар ташталып калган, ондо жаскы салкын ээленип турар. Бугорков магы чыккан агаш ла таш жандаачы устардын уулы ла уулының уулы болгон учун, ондо неме тудаачы кижиниң куунине жетпеген оморкогы айдылып туратан.

Подполковник кыскарта айтты:

— Кажы, бойыңның картаңды берет.

Бугорковтың картазын алала, кандый да өскө агаштың аразыңда, эмдиги турган жерден төртөн километр кирези жерге флажок журап койды. Бугорков улу тынарга жүрүп токтойло, эжик жаар басты. ол ло тарыйын эжикке тартып койгон плащ-палатка ачылала, жапашка разведчиктердин начальниги капитан Барашкин кирип келди. Подполковник Галиев оны сүрекей ачурканып уткуды:

— Дивизияның командири разведканың ижин коомой деп көрүп жат. Бис бугун улустарыла кожо келип жаткан лейтенант Травкинге туштаганыс. Не онду будуш! Самтрап калган, чачтары, сагалдары туй өскулеп калган. Слер нени сананып турган кижиде?

Подполковник бир кезек унчукпай отурала, кенетийин чугулданып кыйгырып чыкты:

— Кундулу болуп капитан, слер меге учы-учында айдып беригер, өштү кайда?

Лейтенант Бугорков жапаштаң араайынаг жылбырап чыгала, сапёрлордын взводин жорукка белетеерге барды. Ол жолой Травкинди табала, уккан куучыны керегинде

ого озолодо айдып койор деп шуунди. «Разведчиктерди тургуза ла кайчылап, сагалдарын кырзын, оного башка ого коркушту једжер» — деп, Бугорков ак-санаалу барып јаткан.

Бугорков Травкинди, жаңыс јердинг кижизин, волжанинди¹ сууп турган. Магы чыккан разведчик Травкин јиит тужундагызындый ла јобош ло керсү болуп артып калган, озор баштапкы катап туштажарда Травкин бу ла бойы болгон. Чындап айтса, озор каа-јаа ла туштажып туратан, нениг учун дезе озордыг кажызында ла служба јанынаг керектери јеткил болгон, је ондый да болзо, мында, јуукта керсү, кату санаалу, чындык кижжи — најы ла жаңыс јердинг кижизи Володя Травкин јурген деп каа-јаада сананып јурерге јакшы болгон. Ол јаантайын өлүмле туштажып, ого ончолорынаг јуук јуруп јат.

Бугорковко Травкинди таап аларга келишпеди. Ол Барашкинниг јапажына кире конуп келерде, онызы дезе једишкен арбыштыг кийининде өкпөөрип калган, Бугорковтыг сурагына удур аайы-бажы јок атыйланып чыкты:

— Оның кайдазын, кұрұм билер оны! Оның учун мен арбыш јиирге сыраңай ла куунзел турган болорым, байла...

Капитан Барашкин јаман тилдү ле јалку кижжи деп дивизияда ады чыгып туратан. Командирлер ол керегинде коомой сананып турганын билип тура, оны иштег јайладып салар болор деп күнүг ле сакып јуре, ол там ары бир ле неме иштебей барган. Оның разведчиктери кайда, озор нени эдип турганын — Барашкин бастыра ичкеерлеп барган өйдин туркунына билбеген. Ол бойы штабной грузовикке отуруп алала, бу жаңы ла келген ја-

¹ Волжанини — оғойдо Волга сууны јакалай јаткан улусты айдып јат.

раш көстү кызычак -солдатла, ак-сары чачту, топ будумду жаңы радист-кызычак Катяла «ойноштоп» барып жаткан.

Бугорков Барашкиннег чыккан ла бойынча, кыска ойго кижининг уйазы эдил туткан жапаштардын бойынын өзөгинде болуп калды. Ол тус жолучактардын (аллейкалардын) ортозыла базып жүре, бу жууны учы-учунда божодып, бойынын төрөл городына жанып барала, бойынын азийгы керегин: жагы туралар тудуп, жонып койгон досколордын жараш жыдынын ортозына базып жүрүп, чогуп койгон агаштардын устине чыгып алала, сагалду устарла кожо көк чаазындагы чертөжторды ажыктап, шуужип жүретен болзо, жакшы болор эди деп сананып жүрди.

Таг жарып ла келерде Бугорков куректерди, кайлаларды ла ёскө дө жөөжөзин абрага салып алала, бойынын сапёрлорун баштап, атана берди.

82532
1 Эртечил куштардын жүзүн-жуур ундери, чичке жолдын устинде бурлери бойы бойыла биригип калган агаштардын ортозында жайылып турды. Жолдын кырларыла шинельдерининг устинег плащпалаткалар жабынып алган, туниле соокко калтыражып калган часовойлор базып жүргүлеген. Жолдын жаныла турган жерди айландыра околтор казып койгон, ол околторго бойынын пулемётторыла уйкузырап калган пулемётчиктер отургылаган. Солдаттар жерде, чибининг бүрлү будактарынын устунде, бойы-бойларына жаба жаткылап алган уйуктагылап жаткылады. Эртең туранын соогы улусты ойгозып турды, олар туруп алала, от саларга агаштын тобоголорун ла будактарын жуурга жүгүрүжип турды.

«Јуу деген неме шак ла бу — жүстер ле мундар тоолу улустын айыл-јурт јок болгоны» — деп калтыражып жүре, Бугорков сананып турды.

Он километр откөн соғунда, сапёрлор кунбадыш жаынаг турген жууктап келип жаткан уч таг атту улусты көрүп ийдилер. Бугорков чочуй берди: Алдында бир де красноармеец жок деп, ол билетен. Улустар чапкылап келгилеп жаткан, удаган жок ло ол улустыг бирузи Травкин болгосын Бугорков эмеш токуналу танып ийди.

Травкин ат устунег айтты:

— Немецтер узак жок, артиллериялу, бойы жүрер уй мылтыктарлу эмтир.

Ол Бугорковтыг картазын алала, немецтердиг коруланып турган јерин көргүзип берди, немецтердиг турган јери Бугорковтыг жапаш городок турган агаштарынын аразы болуп калды.

— Эки немецкий броневик де бойы жүрер уй мылтык бу мында туруп жат, байла кетежил турган ошкош...

— Травкин бойынын жагы ла айткан сөстөрин керелеген аайлу кожуп айтты: — Көрзөг... Аниканов... немецтерле тушта жар тушта шыркаткан.

Аниканов атка эби жок минип алган, ајарынбазы учун улуска јаан коомой керек эдип койгон немедий, бурулу кулумзиренип отурды.

Бугорков санааркап сурады:

— Мен эмди канайдайын?

Сапёрлор мында сакып алар, Травкин штабтыг начальнигине айдар, онын согында Галневтиг жақылтазын сапёрлорго јетирип ийер болуп куучындажып алдылар. Травкин магдайында акту јоон кер атты камчылап ийеле, база ла сыр чабышла көндүге берди.

Јапаш городтыг ортозында, бойынын «виллис» машиназынын јанында полковник Сербиченко турды, оны айландыра полктордыг командирлери, подполковниктер ле майорлор, олардыг эмеш ары јанында адъютанттар ла ординарецтер жуулышкылап тургулады. Травкин адын кенетийин туура тургузала, онон тўжўп алып, темиклей

ле таг атту узак жортып ийгенинен буттары ооруп турган ошкош, эмеш-эмеш аксап, басып келеле, жетирди:

— Нөкөр комдив, немецтер узак жок.

Оны улус курчап аларда, Травкин жууктагы сууны жакалай немецкий черулер, узук жок траншейлерлү туруп алганын куучындап берди. Ол ондо ок артиллерия да бойы жүрер алаты уй мылтыктар көргөн. Траншейлердин ичинде немецкий пехота отурган. Мынаг жирме километр кирези жерде эки броневик ле бир бойы жүрер уй мылтык жажырып койгон тургулап жат.

Комдив Травкинниг жетирузин картазында темдектеп алды; полктордунг командирлери ле штабтын ишчилери база карталарын кодоргылап алдылар. подполковник Галиев тургуза да соокко тоггоны жоголып, бойынын бурка тонын ийинниен жерге таштап ийди, политотделдинг начальниги дезе, политишчилерди жуурга барды.

Комдив «виллистинг» каподына жайа салып алган картазына көк карандашла калганчы чийуни тартала, учу-учунда сурады:

— Айдарда, сен бодозон, озор тыг коруланып жаткан ба, кандый?

— Чып-чын, ондый.

— Бойы жүрер уй мылтыктарды сен база бойыг көрдүн бе?

— Чып-чын, ондый.

— А сен бир эмеш кейленип айдып туруг эмеш пе? — деп, Травкинге удур чапкырзымак боро көзиле көрүп, кенетийин полковник бойынын сурактарын божодоло, ого айтты.

— Жок, кейленип турганым жок—деп, Травкин каруузын берди.

— Сен тарынба — деп, полковник жымжада айтты.— мен бу немелерди чокум чын билип алайын деп сурап турум, нениг учун дезе, мен билерим, козаче — кайучулар төгүнденип ийерге сууп жат.

Комдив Травкиннинг жетирузин картасында
■емдектеп алды.

— Мен төгүндөбөй жадым — деп, Травкин база катап айтты.

Кайда да «мылтыкты алыгар» деп команда берилип турган, агаш араайынан табыштанып келди. Мынызы подразделениелер тургузып турган табыш болгон. Улустың табыжы јарт угулып турды.

Комдив карта жаар көрүп, приказ берип турган:

— Полктор азийгы ла аайынча походный ээжиле барар. Алдында бараачы (авангардный) полк озочыл отряд эдиң озолодо бир тың батальон ийер. Полковый артиллерия пехотала кожо барар. Туура кырларынан кайучылар ла автоматчиктер тургузылар. 108.1 номерлу болчокко једеле, алдында бараачы полк јуучыл ээжи аайынча белетенип алар. Оның командный пункты — 108.1 тог. Мен бу агаштың кунбадыш жаказында, агаш карулдачының туразының јанында. Галиев, јууга белетенер жакаруны белете. Корпуска јетиру эдиң ий.—Оног кенетийин араайладып айтты: — јазап көрүгөр, һөкөрлөр жаандар! Артиллерийский полк астыгып калган. Снарядтар ла патрондор ас. Бис коомой айалгада. Бойыбыстың керегибисти ак-чек бүдүрерибис.

Офицерлер бойының керектерин будүрерге турген таркай берерде, машинаның јанында јангыс ла комдив, Галиев ле Травкин арттылар. Полковник Сербиченко Травкинди ле оның көбүктелип калган адын лаптап ајыктайла, күтүмзиренип айтты:

— Сурекей казак.

— Менде Аниканов шыркататкан — деп кемзинеле, бир де немедег уламы јокко Травкин угусты.

Комдив кандый да каруузын айтпай, Галиевке калганчы жакаруны береле, полктор жаар атанып јуре берди.

Галиевти эбиреде штабной офицерлер јүгүрүжө берди. Оны кизи таныгадый эмес боло берди. Он уч жыл мынаг озо болгон баштак бакинский уулчак чылап, Галиев кенетийин суунчилу, табышту боло берди. Оны

мындый ӱйдӱ «Галиев немецтиг јыдын сескен» деп айдыжатан.

— Бойыгнын улустарына бар! Немессти истеп, шиндеп тур, меге элчи ий! — деп, ол Травкинге кыйгырды.

— Јарт, будурерим!—деп каруузын береле, Травкин катап ла адына мине сокты.

Онойып турганча, оныла јаантайын кожо јурген разведчик Аникановты санинструкторго табыштырала, кижизи јок атты јединип алып, лейтенантка кожулып алды.

Травкин Бугорковты азыйда ла јеринде чочудулу сакып турганын таап алды. Ол аттаг тужеле, Бугорковтыг берген аракызын алаа ичип ийеле, картадан дивизиянын штабы турган јерди кӱргузип берди.

— Айдарда, катап ла јуу башталып јаткан туру — деп, Бугорков айдала, Травкинниг кату кӱзи јаар ајыктап турды.

Разведчиктер аттарын чоғчойлоп ийеле, кайда баратканы јарты јок эди чаккылап ийдилер.

Сапӱрлор дезе, эмди база ла катап согуштар башталар, бу јуулардыг учы ла кӱрӱнбес дежип, араайынан куучындашкылап, јол алып кӱндуктилер. Бу јуулардыг учы-бажы кӱрӱнбес. Бугорков айтты:

— Је, уулдар, јапаштыг ордына эмди блиндажтар тударыбыс.

Травкин удаган јок ло, ол јанында немецтер казынып алып отурган ады јок суудан узак эмес, агашту болчокто сакып турган, бойыныг улустарына биригип алды.

Агаштыг бажынаг немецтерди шиндеп турган Марченко тужеле, лейтенантка мынайда јетирди:

— Ол броневиктерлӱ ле бойы јӱрер уй мылтыктарлу немецтер бого јарым час кирези айланыжып јуреле, оной бурулып, кече бердилер — бойыныг улустарына баргандар ошкон. Суу тайыс эмтир, мен кӱргӱм. Суу броневиктердинг тал ортозына ла једип турган.

Разведчиктер суунын јанына јылгажактап келеле,

жыраалардыг ортозына јада берди. Уулчакты аттарла кожо Травкин жандырын ийген.

— Бу жолло улай ла чике бар. Аттарды ончозын апарбазын, экүзи менде база бир күнге артып калар, эртен олорды ийе берерим, оног башка жетиру ийер неме жок.

Оныг согында Травкин бойыныг улустарына жылга-жактап келеле, немецтердинг коруланарга турган жерин шигдеп аяктай берди. Траншейлер (оролор) жуукта жагы казылган, эм тургуза жетире жазалбаган болгон. Оныг тереин ичиде жүгүрүжин турган немецтердинг ийинине ле жетире болгон. Траншейдинг ичкери алдында -- эки казыктап эткен эмик буудактар. Разведчиктер ле немецтердинг ортозында жаткан неме кулузунала өзүп калган, элбек эмес суучак. Траншейдинг кырына бир кижини сын кууза туруп алган, бинокольла күнчыгыштагы жаратты аяктап турды.

— Мен оны эмдиде Гитлердинг энезине аткарып ийейин -- деп, Мамочкин шымыранды.

— Жуулбе -- деп, Травкин айтты.

Ол немецтердинг коруланып турган ийдезин биллип аларга, оноор аяктан турды. Ээ, туку ол жакшы ылгаштырбае боро тилбек жер -- экинчи траншей эмтир. Немецтер коруланарга энту жер талдап алтыр -- кунбадыш жанындагы жарат күнчыгыштагызынаг чик жок бийик болло, койу агашла туй өзүп калган. Хутордыг жемирлип калган тураларыныг жанындагы бийик жер -- олордыг командный пункты, картада ол 161,3 цифрала темдектеген. Траншейде немецтер көп. Хутордыг күнчыгыш жаказында бойы жүрер уй мыатык туруп жат.

Мамочкин шымыранды:

— Көрзөгөр, нөкөр лейтенант, немецтер экскурсияга чыккылап жат.

Одус кирези немецтер агаштыг ортозынан чыгада, суу жаар бастылар. Мында олар эмеш таркайла, бери жа-

нындагы жарат жаар чочудулу көрүп салып, боромтык сууга келип кирдилер.

Травкин взводтың эң артык чечен адаачызына Марченкога айтты:

— Олорды чочудып ийзең.

Автоматтаг узун очередьле адып ийерде, октордың тийгенинег улам суу фонтан чылап оноң-мынаг саг өрө чарчай берди. Немецтер суудаг ойто бойының жарады жаар чыга жүгүргилейле, шакпырашту кайа көргүлөп, кастар чылап каякылдажып туруп, жажынып жада бердилер. Траншейдинг ичинде түймешкилеп, жүгүрүшкилей ле берди, кыйгырган команда угулган ла соңында, октор сыгырыжа берди. Хутордың жаказында турган бойы жүрөп үй мылтык кенетийин ары-бери чачылып турала, ээчий-десчий үч снаряд божодып ийди. Бир секундтың бажында немецкий артиллерия адып баштады. Ондый орудиелер онног ас эмес ошкош, омор үч — төрт минуттың туркунына бу жанындагы болчокты аткылады. Снарядтар жерди коркушту жара соккылап, тымкы турган агашты саң башка табышла тундурып ийди.

Артиллерийский адыштың табыжын дивизияның озо-чыл отряды тыгыткан батальон угуп ийди. Улус токтой тушти. Батальонның командири капитан Муштаков ла батареяның командири капитан Гуревич ат үстүнө шык та этпей тура калдылар. Муштаков айтты:

— Көрзөң кижжи канайда ундуп жат.. Бир айдиг артык мындый жыргалды укпадым.

Снарядтар ээчий-десчий ле, бир ле кеминде жарылгылап турды.

Бир минут кирези туруп жүрөле, тыгындылган батальон оноң ары көндүкти. Бир бурулчыкта солдаттар кой терези тонду, аттар жединип алган уулчакты көрүп ийдилер. Ол уулчак атка корчойо минип алган, мойынын чөйүп туруп, жаан мылтыктардың ийделу табыжын угуп баратты.

Батальоннын командири оныла түгөйлөжип келеле, мынайда сурады:

— Сен мында нени эдиң тургаң?

— Мендегер. Оңдо, сууда немецтер сурекей көп, разведчиктер дезе, он эки ле кижи — деп, уулчак украинский тилге, коркуп калган шымыранып турды.

У Ч У Н Ч И Б А Ж А Л Ы К

Военный тилге ко ру л а н а р ы н а к о ч к о н и д е г е н и, мынайда башталып жат.

Частьтар өштүниң фронтына удур чөйүлө туруп ала-ла, оны турган ла бойынча үзе согул ийер деп ченечип жаг. Же улус дезе узуги жок согуштаг чылап калган, артиллерия ла ок-таары ас. Атаковать эдерге ченешкени калас болуп калды. Пехота суу жердинг үстүндө, өштүниң окторынаг ла карлу жаскы жааштыг алдына кыймыктанбай жадат. Телефонисттер бийиктей турган командирлердинг «Үзе согугар! Пехотаны көдурелс, фронттерди антара салыгар» — деген коркушту казыр приказтарын ла арбыштарын уккулап турат. Экинчи катап атаковать эдиң, неме болбогон согында «Казыныгар» — деген приказ келет.

Жуу деген неме узуги жок жер казар иш боло берер. Жер казар иштер тунде, немецкий жүзүн-жуур ракеталардыг ла немецкий артиллериянынг куйдурип койгон жууктагы жаткан деревнелердинг өрттин жарыдып турган ойинде өткүрилип жат. Жерде ары-бери чөйүлүп калган жырыктардын тоозы көптөп турат. Удаган жок ло бастыра жерлер кубула берет. Энди бу кулузунла, сууда өзөр өзүмдерле туй өзүп калган агашту жарат эмес, казылып калган, кебери жок, өткүн салкынга өткүрө соктыртып жаткан, осколкалар ла снарядтарга жара соктырып койгон «алдындагы край» болуп барат.

Кайучылар түниле азып, суунын жарады болгон жерге отуруп (ол жер эмди кемниг де эмес болуп калган), база бойынын алдындагы крайды жаап турган немецтердин малталарынын табыштарын ла немецкий сапёрлордыг ундерин уккулап отургулайт.

Je ондый да болзо, тузазы жок тубек болбойтон. Тылдар эмештег тартынып жууктагылап келер, кычырып алган абраларла снарядтар, патрондор, калаш, өлөг, консервалар тартылып ла жадат. Жууктап келеле, кайда да узак жокто медсанбат, жалаандагы почта, солужаачы пункт, мал эмдейтен лазарет коштой жаткан агаштыг ортозында жажынгылап токтоп калат.

Ончолорына улу уткуткан артиллерийский полк то jedип келет. Жаан мылтыктарды жерди казып кондурала, олорды чикелеп алар тагма аткылаар тушта, немецкий траншейлерди ле блиндажтарды коскоро здын ийерде, бистинг солдаттар сүрекей сүүнгилеп турат.

Бир эмеш амыр жүрүм, улуштег айрылбас, жаантайын жердег айрылбас жүрүм башталат; je ондый да болзо ол жүрүм. Качан жалаанныг почтазы жууктап келип, ичкерилеер тушта бир айдынг туркунына жуулып калган письмолор солдаттардыг калтыражып турган колдорына киргенде — мынызын теги ырысту жүрүм деп айдарга жараар.

Суунын сырагай ла жарадында, кулузуи ла чирик суунын өзүмдерининг ортозындагы кичинек окопко отуруп алып, Травкин де бойынын письмолорын кычырып алды. Чийип турган улус — Волга суунын жаказында кичинек городоктогы уредучи — Травкиннинг энези ле Москвадагы сыйыны. Энезининг бастыра письмолорынын туп шуултезинде өлбөй лө жүр деген изү ле эрке суралта болгон.

Сыйыны Лена, Московский консерваторияда скрипкала ойноор бөлүктинг "ренчиги, бойынын jedимдери керегинде бичип жат. Ол Бах ла Чайковский керегинде jиит

тужундагы ачык-жарык санаазын чийип турган: карыган Чайковский мен алдындагы бодогонума көрө тыг да уур эмес турбай. . бу карыган немец Бах... онон ары мындый да аайлу эдил бичиген. Јинт тужундагы шулурыш куучын, электрический оттыг түп-түгөй жаркыны, скрипкалардын бозомтык жалтыры — бу ончозы канча кирези узап калган! Чындап айтса, Травкин ачынып та турган— улус театрга жүргүлөп жадар, музыка уккулап жүрөп, суушкилеп, уренгилеп жадар, ол ок өйдө ол, Травкин ле өскөлбөри де өлүмнүн коркудузынын алдында, ол эмезе, онон ары уруп турган жааштыг алдында отургылап жат.

— Слерге нени чийгилеп жат, нөкөр лейтенант? — деп, колында бинокольду коштой отурган Марченко сурады.

Травкин каруузын берди:

— Кем жок, жаткылап ла жат, качан жууны божодор деп, бис жаар ла ајыктагылап жат.

Марченко күдүмзиренип, бажыда кекиди, бу өйдө ол бштуниг турган јери жаар бинокольло айрылбай ајыктап турала, нени де көрүп ијди:

— Немецтер неде кыймыктагылап жат.

— Травкин бинокольды алып алды. Немецтер агаштын ортозынан уй мылтык тоолодып чыгарып жаткан. Травкин оны көрүп турала, сыйнынын сөстөрү саназына киреле каткырып ијди: бу карыган немец Б-бах! Ба-бах!

Чындап та, ол уй мылтык адып баштады, Травкин телефонго Гуревичке мынайда јетирди:

— Лаптап көрүгөр, Гуревич, олор уй мылтыгын илелеп чике адарга чыгарып алтыр — јемирилип калган турадан эки өдө оиг јанында. Көрдөөр бө?

— Быйан болзын, Травкин, мен оны эмди ле базып саларым деген, јаантайын уйку жок артиллеристтинг тунукзымак уни телефоннынг трубказында угулды.

Улуш кудузынынг ортозынан озо бажы чыгып келеде, кайдаг да Мамочкин једип келди.

— Ажанарыгар, ба, нөкөр лейтенат?

Ол Травкинге газетле ороол койгон фарфоровый (таш) табакта кастыг келтегейин экелтир.

Травкин касты Мамочкинле эку улежип алала, Мамочкин бу калганчы өйлөрдө улам сайын черүинин курсагынан башка жүзүн-жуур амтанду немелер экелип турганы керегинде кенетийин санана түшти. Бу мындый азыкты кайдаг алып турган деп Мамочкиннег сураарга турала, же ол ло өйдө немецтер керегинде Марченконунг жаңы жетирузин угуп ийеле, ундуп койды.

Мамочкин десе чындап ла байый берген. Бу ума жок көп жымырткаларды, саржуны, куштарды, тузаган огурчындарды ла ачылган капустаны ол кайдаг алып турганын бир де кижиле билбес болгон. Кайучылар сураар болзо, Мамочкин мактанчыкту каткырынып туратан:

— Же, же — сен табып көрзөнчи.

Эдип койгон керек, жеп-жегил де болзо, же сүрекей уйатту болгон.

Травкиннинг жакарузы аайынча артырып алган эки атты аларып жадала, Мамочкин жедер жерине жетирбей, жуугындагы хутордо жаткан эмегени жок карган өбөгөнгө, жалын албас, өбөгөннөг жүзүн-жуур курсактар алып турар эдип куучындажала, аттарды табыштырып берген. Кыра суруп, аш үрендеер иштинг өйн жедип калган учун, өбөгөн кысканбай курсакты берип турган.

Линг разведчиктер Мамочкиннинг сүмелүзин ле кандый ла немеге жолдузын кайкашкылап, оны көкүдулу көргүлөп туратан. Кеберкек будумду Феоктистов онын чындык адъютанты болгон, онызы десе Мамочкинге түней-лежерге албаданып, онын эрин сагалына түней сагал өскурип алган. Эңир сайын Мамочкин жаңы келген улустарга бойынын взводынын эткен керектери керегинде куучындап турган; бу куучындарда ол бойынын макту-

лу керектерин айгылап айтпаганча болбойтон эмей. Чындап, Аникановты ол база бойынаг эмеш жабыс та көрүп турза, мактап туратан, нениг учун дезе, Аниканов эмди айтпаска болбос керектү кижиге болгон, же ондый да болзо ол Мамочкинниг магына каршузын жетирбес.

Кайучылар Мамочкинди угуп отура, онын кейин улам ла туткылап туратан. Же ол тыг кемзинбейтен. Же Мамочкинниг мактулу куучыны жагыс ла Травкин мында тушта уядап турар, нениг учун дезе, Травкин төгүн сөсти суубейтен. Кезикте бош эгирлер болгондо, ол жуудагы болгон жадын-журум керегинде бойы куучынды баштайган, ондый эгирлер жагы келген улустарга чын ла байрамнын бойы болуп туратан, не дезе олар Травкинниг сөзиниң чындыгын ла будумчулун сезип алып, куучын ойинде болгон керектердин жагыс ла тыш будумин эмес, же онойдо ок ол керектер кыйалта доктон ондый болотон учурлу деп отургылайтан. Нениг учун кандый бир айалгада керекти өскөртө эмес, шак ла мынайда эдерге керектү болуп турганын олар эбелтип туратан.

Ондый куучындарда Травкин бойы керегинде мениркеп айтпазы кайкамчылу болгон. Ол Аниканов керегинде, өлгөн старшина Белов керегинде, Марченко ла Мамочкин керегинде куучындаар, же бойы керегинде бир де неме айтпай, тууразынаг ла көргөн кижиге чилеп куучындайтан.

Ол бойынын куучынын «Керекти Аниканов чылап будурерге уренер керек» — деп божоткондо, Мамочкин ичи кородоп, отурган жерине сырагай ла эчикпей отуратан.

Жап-жаш уулчак Юра Голубь мындый эгирлерде лейтенанттын буттарынын жапына отуруп алала, Травкинниг жузи жаар суунчулу көстөриле көрүп отуратан. Ол Мамочкинниг кожулталу шуамузын канча да кирези кайкаганда, же бойына жагыс ла бу унчукпас, иит ле

бир эмеш аайын кижи билип болбос лейтенантты јозок эдип туратан.

Је ондый эгирлерди Мамочкин де сууп туратан. Тегин де учукпас лейтенант, мындый эгирлерде ачык-јарык боло беретен, ол јузун-јуур көп историялар (учурлу керектер) билип, кезикте учёныйлардын ла атту-чуулу черу баштаачылардын јадын-јүрүми керегинде куучындап туратан. Мамочкин дезе неме билип аларга јилбиркек болгон.

Ол бойыныг јажытту јеринег экелген амтанду курсактарын Травкинге јакшы көрүнерге экелип турган эмес. Улусты ылгаштырып јакшы билетен учун, мындый сүмеле лейтенанттаг анылу, ондо кандый да эрке једжер аргазы јогын Мамочкин билип турган: Травкин кастарды јирип тушта јазап ајыктабай да турган. Мамочкин Травкинди сууп турган учун јалакайзып турган. Онын керекти улуска ла јакшы болзын деп эдери ле бир де эмеш ачыркабазы учун, ол оны сууп турган. Травкин алган араказын бойына ас эдип, артканын ончо улуска теп-тег эдип улештирип беретенин ол кайкап көрүп туратан. Амыраарда ол онойдо ок ончозынаг ас амырайтан. Бу мындый кылык-јагнын зайын Мамочкин билип албай турган. Лейтенант чын ла јакшы эдип турганын сезип те турза, је бойы командирдинг ордында болзо сырагай ла онойдо этпезин јакшынак билип турган.

«Аттынг эдинег» лейтенантка апаратан улүзин апарып береле (ол аттардын «јалы» эдип алган кастарды, куштарды ла өскө до тамзык курсактарды аттынг эди деп айдатан), Мамочкин кайучылар токтогон идирген јаар басты. Мында ол дивизиянынг командирине, полковник Сербиченкога арайла учурабады. Бойынын ногон кубанказы ла сары сапогторынак јалтанып, ол комдивке туштаарынан канайып ла аргаданып качып турган,

нениг учун десе, комдив кийимниг тургузылган аайын бусканын сырагай жуутпайтан.

Полковник ле коштой погондорында младший сержанттын темдегин тагып койгон солдатский костюмду, чачын эр кижичилеп кайчыладып алган, ак чырайлуу кыс турды. Мамочкин мындагы уй улустарды ончозин бирден билетен, же бу кысты ол билбес болгон. Комдив эркедулу кулумзиренип каткырып, кысла куучындажып турды.

Полковник Сербиченко уй улуска килемжилу эрке сананып туратан. Жуу уй улустыг кереги эмес деп көксинде терен бодоп то турган болзо, оныг учун, ол өскө улус чылап оморды кыйа коруп, коомой сананбай, жууныг кату керегин биллип тураачы азындаг бери солдат болуп келген килемжиле олорго килеп турган.

— Же кандый? Бисте ярап ят па сесе? — деп полковник сурап турды.

Кыс кемзинип каруузун берип турды:

— Кем жок... тунгей ле эмей база.

— Тунгей ле эмеш пе? Менде өскө жерлерле тунгей эме-е-с. Мениг дивизиям мактулу, кызыл мааны алган эмей, көөркийим! Сени кем де яман көрбөйт по?

— Жок, нөкөр полковник.

— Же якшы ла жүр. Яман көрүп, тийингилегедий ле болзо — келип, жалтаныш жоктон коптон ло. Кыстар бисте ас, мен оморды яман көрдүрерге бербей ядым. А сен уулдарла жуукташпай туруг ба?

— Кайдайын мен оморды? — деп кыс каткырды.

— Акыр, сен мени тогундебе... Мен узе билерим. Сени улус капитан Барашкинле көп көргөн. Ажыктанып якшы жүр — деп, ол кенетийин соой тужуп айтты, — эр улус сүмелү, бойынын санаазын качан да айтпас.

Полковник кысла эзендежеле, бойынын туразы жаар ууланып базарда, кыс десе агаштын төзинде турган бойынча артып калды.

Бу ла тушта оның алды орто Мамочкин тура тушти:
— Кундулу эзен, сыргалжы!

Кыс оны будынаг бажына јетире кайкамчылу ајыктап көрди.

— Разведчик сержант Мамочкин!—деп айдала, онызы чоңчойлорыла тыре эттирип туруп ийди.

Кыс кулумзиренди.

— Мен слерди алдында көрбөгөм — деп, ол кыстан айрылбай ла барды. — Слер өскө частытаг келдигер бе, айла теҗеридег түжүп келдигер бе?

Кыс каткырала, оны бого өскө дивизиядан көчурген деп јарттап айтты.

— А слер ондо разведкала најылашпадыгар ба?

— Мен тылдың штабында иштегем.

Олор коштой базып отургылады. Кыс јайым каткырып баратты, уул дезе, портто јаткан кижилер болуп, черкеп куучындап ла турды:

— Мынаг ары разведкала најылажар деп, слерге сүме айдып турум. Катюша (ол качан ок кыстыг адын билеп койгон).

— Ойноштоор уулдардың эг артыгы кем? Кайучы эмей база. Кемде јаантайын ичип ийер неме, курсак ла час бар болуп јат? База ла кайучыда. Кем бир де кижиден камааны јок ло өткун шулмас болуп јат? Сөс јок, кайучы! јарт па? Айдарда слер канайып бир де кайучыны билбес болгоноор? — деп ол ойыззап, каткырган айас көндүктирди. — Бистер бастырабыс билетен капитан Барашкин кандый? А?

— Слер мыны кайдан билеригер — деп кыс кайкады.

— Разведчиктер үзе билер!

Агаш ортозы јаар оныла кожо амырап барарынаг кыс мойноп ийди, је качан-качан айылдап келер болуп молјонды. Мамочкин эмеш тарынып јүреле, је ойто ло каткырып, куучындап, эки башка барар тушта најылар болуп арттылар.

Мамочкин идиргенге келерде, ондо улус тыг табыштанбай, же чырмайын туруп јолго белетенип јатканын көрүп ийеле, бүгүн Марченко төрт кижини баштап алып бедиренип барып јатканы санаазына кирип келди.

Марченко жаңы ла от-калаптың јеринең келген, толукта, татап калган эски аш согор машинаның јанында отуруп алган, письмо бичип отурды. Оныла кожо барып јаткан улустар маскхалаттарын кийгилеп, гранаттар тагынгылап, кандый да санааркалу шакпырагылап, кажы ла минут сайын Марченко јаар, барар өй јеткен эмеш пе? — деп көргүлөп турдулар.

Марченко Харьков городтогы үйине ле карыгандарына бичип јаткан. Ол айылы јаар эзен-амыр јүрүм деп, ол мында кандый да сыргалјын таап алган деп үйи тегин јерге сананып турган, ондый неме бир де болбогон, ол письмону улам ла бичип турган, же черү ичкерилегенинең улам почта астыгып калган деп јетирип јаткан. Письмодо айдылган сөстөр солун эмес те болзо, же бу тарыйын ол кандый да агылу санаалу бичип, кажы ла бичиген јолдың ары јанында өскө, оноң өдүм, буурзак сөстөр барын сестирип турган. Письмону бичип божоордо, ол јурексиреп турды. Письмону дневальныйга береле, бойы дезе араай айтты:

— Је, ууллар, баралыктар. Ончо белен бе?

Ол бойының төрт кижизин стройго тургузала, ченемелдү ајыктап көрөлө, оның кийининде сурады:

— А сапёрлор јок по?

Узактагы толықтаң агтарын койгон саламың ортозынаң үн угулды:

— Канайып јок болотон? Сапёрлор бойының јеринде.

Марченконың улдузыла кожо барарга Бугорковтың чыгарган эки кижизи, саламга уймалып калган тургулап келди. Олор түрген јазангылап, уужалган кийимдерин јазап, тура түштилер.

— Мен «јааны» болорым — деп, алдындагы куучын-

данган батпак сынду, таларкак, јирме јаш кирелу солдат айтты.

Марченко ол сапёрды јарадып ајыктап турала, «Сенин адын кем?» — деп сурады.

— Максименко деп адайтан, сен ле јаңыс јердин кижизи болорым — деп, «јааны» ончо улустын каткызынын ортозына украинский тилле каруу берди.

— Кажы туштан сен? — деп, апагаш тиштерин јалтырада каткырып, Марченко сурады.

— Кременчугтан.

— Э-э, арай ла јаңыс јердин эмес эмтиринг.. Бойыннын задачагды билерин бе?

— Билерим — деп, Максименко онойдо ло јардак каруузын берди.—Немецкий миңаларды кодороло, немецкий эмиктерди кезеле, слерди ол уйттег откурип ийеле, ойто айыл јар комсомольский јуунга келер, эртен, эртен тура бисте јуун, мен дезе комсорг. Бистинг задачабыс ондый.

— Молодец, јит уул — деп, Марченко база катап каткырды. Бис, айдарда, эки катап јаңыс јердин улузы эмтирис, мен мында база комсорг болуп иштеп тургам. Је баралык.

Группа јолдын јаказыла ээчий-десчий, оlorды Травкин сакып јаткан от-калаптын јаны јар кбидукти.

ТОРТИНЧИ БАЖАЛЫК

Марченко барганынын кийининде бежинчи кунде Мамочкин база катап Катяга туштайла, оны кайучылар јаткан идиргенге кычырды. Идиргенде онын сугуп койгон бир шили аскаң аракызы бар болгон.

Ол сарайдын толыгына скатертты јайала, онын устине амтанду курсактарды салала, Феоктистов ло база бир кезек оскo најуларын кычырып экелеле, бойы Катяла коштой саламнын устуне отурып алды.

Лыргал кӧндигип ле браадарда, идиргенге кем де сакыбаган Травкин кирип келди.

Лейтенанттыг кирип келгенине улус бир эмеш манзарый берерде, Мамочкин болуштоп ло кружкаларды сугуп ийди. Чындап айтса, Мамочкинге кыстыг кӧзинче командирдег бойыныг кортыгын кӧргүзерге сүрекей де јакшы эмес болгон, је лейтенанттаг кату буруу аларга оног до коомой болгон.

Травкин толукта отурган кайучылар ла таныш эмес кыс јаар кылчас эдип кӧрди. Разведчиктер туруп чыгарда, командир ологго араай «вольно» деп айдала, узактагы толукта бойыныг тӧжӧгине барып јадып алды. Ол учинчи сутка уйуктабаган. Башкун тунде Марченко ойто келер учурлу болгон, је Травкин јыга согуп турган уйкула тартыжып, оны траншейде тегин јерге сакыган. Кайучылар мина тургузып койгон јерди ӧдӧ берзе, бурулатан эки сапӧр келбегени база да кайкамчылу ла чочудулу болгон. Эш неме кӧрунбес карануйга табыш јоктон јылыяа берген группа бастыразы суру да јок, табыш та јок болуп табылбай калды, ологдыг изин дезе, јаш јоголто јунуп салган.

Травкин јука байковский одеяланыг устуне јадала, токуназы јок уйкула уйуктай берди.

Тымый берген разведчиктер база бир чӧбӧйдӧг ичин ийерде, Катя араайынаг сурады:

— Бу слердинг командиригер бе? Канлай јобош, јаш киж.

Травкин тужсини ары-бери анданып турала, кенетини улаарып куучындай берди:

— Сен не мындый узак келбедиг? Саг башка киж сен. Сапӧрлор до келбеген. Бис дезе Чайковскийди укканыбыс. Саг башка киж. Сен дезе келбей ле јадыг. Саг баш-ка к-киж.

Оныг куучыны улаарган кижининг куучындый эмес болгон. Ол сӧстӧрди јап-јарт, тегин ле уйуктабай отур-

ган кижидий айдып жаткан. Оны угала разведчиктердин санаазы кандый да коомой боло берди. Олор Мамочкиниди ак скатертьтиң жанына жагыскандыра таштап ийеле, идиргенниң ичи жаар бирден-бирден таркагылай берди.

Катя табыш жок базытла Травкинниң жанына базып келеле, оны устинен төмөн ажыктап токтой берди. Травкинниң көстөри, уйуктап жаткан баланың көстөри чилеп, эмеш ачылып калган, огып калган гимнастёрка чамчазының топчыларын чечип салган, чырайы дезе кандый да коронду тарыгылуу болуп калган жатты. Катя араай айтты:

— Слердинг командиригер кандый жакшы-ы.

— Уйгуспа сен оны! — деп, Мамочкин кизирт этти. Же кыс Мамочкинниң сөстөринең уйуктап жаткан кижиге, бойы чылап ок, эркедуни сезип ийеле, ого бир де тарынбады.

— Бистинг лейтенант санааркап жат — деп, Мамочкин куун жок айтты.

Жыргал айдары жок урелип калды — оны ончолоры сезип ийди.

Же жагыс ла Катя идиргеннең чыгарда кандый да көдүрүңилүү, кунукчыл-суунчилу санаалу чыкты. Жажарып турган агаштың ортозыла барып жада, ол бу санааны токунаазы жок, бир эмеш кайкамчыкту сезип турган. Недең улам ол мынайып токунабай, санаазы жымжап барды, оның жүреги нениң учун суунчилу кунукчылла толо берди? Оның көзиниң алдында баланың жүзи ошкош, лейтенанттың жүзи туруп жатты. Айса ол оның жүзинең бойшаның сурин көрүп ийип, кичинек городтоң келген кыс жууның куун-кайрал жоктоң көрүлүп турган жадын-жүрүмниң катузынаң ичининг кородогонун терең жажырып саларда, ол чыгып келген болор бо?

Катя кайучылар жаткан идиргенге жаантайын келеечи боло берди. Мамочкин де, ёскөлөри де кыстың катан-

дап турган шылтагын билип салдылар. Мамочкин карын да тын суунип турган. Ол бойын лейтенанттыг жадын-жүрүминде үредиркек кижин деп сананып турган учун, лейтенант Катяла эмеш үрелешсе, уур санаадаг эмеш айрылар болор деп шууп ийген. Травкин дезе Марченко онын группаы суру жок болгонынын кийининде билдирлү эриге берди.

Разведчиктер Катяны айылдап келзин деп, блааш эдил кычыргылап, ого лейтенант керегинде бастыра солундарды куучындагылап, связисттердинг ротазына «Бистинг лейтенант жуулажып турган жерден келди» деп, жетирерге жүгүрүжип турат. Кыскарта айтса, олар Катяла Травкинди жууктадарга канайып ла албадангылап турган.

Бир катап ол идиргенге келеле, коргөжин онын толыгын плащ-палаткала бөлүй көжөгөлөйлө, өлөннинг үстине жайып койгон одеяланын ордына чын ла орыннын бойын ла столычак тургузала, онын үстүне куук таман чечекту ваза тургускылап койтыр. Ол мынайда сурады:

— Бу не мындый?

— А не? — деп, неме билбесчи кижин болуп Бражников каруузын берди. — Оны Катя, связьта бир кыс, слерге албаданып жазаган, иөкөр лейтенант.

Травкин кып ла кызыл боло береле, сурады:

— Слер ненинг учун взводтынг жаткан жерине туура улус божодып жадыгар?

Бражников бурулузын билип унчукпады, Мамочкин дезе, бу куучынды угала, торт кайкады:

Кандый аайлу кижин бу! Сананганы жагыс ла өштулер керегинде — өскө бир де неме сананбас. Улайла немецкий оборонанын схемазын журап, картадаг баш көдүрбөй отуруп жадар, кере тужине жуу болуп турган жерде тимзенер...

Катя дезе баштал тарыйын онын бир де неме керектебизинег ле кемзиничегинег эмеш кууни сооп, кайкап

туратан. Жок, ол бойына улус ондый куунду болорына темикпеен эмей. Ол жаантайын кайда да керекту кижн болуп темилип калган, же ол ок ойдо, ондый жеңил жеңү-нин шылтагы онын ағылу жаражында да, жакшы кылык-жагында да эмес, мында эр улус көп, үй улус тоолу болгону ол бойы да билип турган.

Согында ол бойын кенетийин ырыстудак-ырысту деп сезинди. Онын сууген кижизи тегин кижн эмес, жок ол кату, оморкок ло ару болгон. Ол ондый болор учурлу. Травкин бар жерге ол жалтанып, бойынын жалтанчагын бойы кайкап туратан. Бойын ол ченемелду, кылыкту кичинек кижн деп бодоп туратан, эмди көрзө ол бойы эмеш пе? Походный жүрүмнин шакпыртынын ортозында, та бир кууизешкенинен, та тегин ле эрикчелдег улам чала-была окшотконун ла окшошты удуратан жандырганын —мыны да ончозын ол жүрүм деп санаган!

Ол керектерди Катя кандый да жарабас, же өткөни удап калган керектер деп эске алынып турган.

Ол күнүн ле сайын идиргенге чечекту ле корболу талдын бүрүн тудунып алган келер болгон. Же керек чечекте эмес болгон: ол бойыла кожо үй кижинин жылу, ичке элтү куунин экелип турган, солдаттардык жагыскан арткан жүрөктөрү богу ончозына эригип турган. Разведчиктер бойынын командиринин кижн жуутпазы учун оморкок то турза, онын кысты сырапай ла керектебези учун калай-калай арбагылап туратан.

Дивизияга келген армиянын разведка жанына болугинин начальниги полковник Семёркин, Катя көк вазонкага жагы ускен чечектер тургузып жаткан ойдо учурады. Полковник идиргенге разведчиктердин жадынын көрөргө кирген болгон. Же идиргенде повар, дневальный ла бу кыстан өскө бир де кижн жок болды.

— Слер не кижн? — деп полковник сурады.

— Радист болуп иштеп турган младший сержант Смакова — деп, кыс удуратан жетирди.

Арбанчак полковник «мен десе слерди мында чечек-ле садыжып турган болор деп бодогом» — дейле, чыга берди.

Онын кийининде ол дивизиянын командириле узак куучындашты. Олор тарыныш жоктоп, же тыг ла тартышкылады.

— Слер удур турган ошту керегинде бир де неме билбей жадыгар — деп, полковник Семёркин дивизиянын командири каарып айдын турган. — Онын не болуп, нени шууп турганын слер билеригер бе?

Полковник Сербиченко бойун албаданып тудунып, кокур ла каруу берип турды:

— Кайдаг билбейин мен оны? Дивизиянын командири кезикте бойынын да черулеринде не болуп жатканын билбей жат. Ошту нени эдип жатканын кайдаг билер ол? Бот мен жакынталу кайучылар ийгем, олор десе бурулып ойто келбеген. Слерге жети кижини — ол тегин ле, оок керектер. Слер — армия болуп жатканаар да. А мен десе кичине кижини, меге жети кижининг олүми — жаан, сүрекей жаан жылыту. Менин кайучыларым согуштарда божоп калган.

— Же онызы ондый ла. А слердинг разведкада не болуп жатканын көрзөгөр. Олордын идиргенине барзам— бир де кижини жок. Олор кайда барганын дневальный билбес те. Чындап ондо чечек тудунып алган кыс жүрген. Кандын жыргалду энчу жадын! Слердинг разведчиктер керегинде жаан комудал бар деп меге жагы ла слердинг прокуратуранынг следователи айтты. Э-э, слер билбесер, нокөр полковник, мен десе билеп койгом. Комудал кандый да журттаг келген дийт. Разведканынг коомой ижининг шылтагы бот бу—деп, полковник Семёркин жопенибей ле турды.

Полковник Сербиченко следовательди алдыртын келзин деп жакарды.

Улустын ортозынаг билдирбес, жош, эмеш чодыр

жүстү, жаан тегерик тас башту прокуратураның следователи капитан Еськин удаган жок ло једип келди.

Јуукта турган јурттың улустары кайучылар олордог он үч атты бойлоры баш билинип анарала, жүк ле он бирин ойго јандырган деп бичиген комудал керегинде следователь учынаг ары узе куучындап берди. Комудалла кожо аайлап болбус кол салып койгон расписка бичик ийгилеген.

— Слер нениг учун мыны бистинг ле кайучылар эткен деп бодоп туругар?

Следователь комдивтинг казыр көрүжинег јалтанбай каруузын берди:

— Оның јартына эм тургуза чыккалак.

— Айдарда чокум аайына чыгып алыгар, оның кишинде јетиреригер. Слерге барарга кем јок.

Следователь чыга берди, комдив дезе полковник Семёркинге чылаазынду айтты:

— Је кем јок, оштунинг тылы јаар группаны бис ийерибис. А слер биске кайучылар ийерге албаданыгар.

Качан ончозы тарай берерде, полковник Сербиченко эжиктеги кыптагы ординарец тура жүгүрип келерде, ого: «Удабас келерим» — дейле, турадан чыга берди.

Полковник араайынаг айланып јаткан теермен јаар ууланып базала, бузулып калган идиргендердинг бирүзининг эжигинде турган дневальныйдаг сурады:

— Кайучалар ба?

— Чып-чын ондый, нёкор полковник — деп каруузын береле, дневальный бурункуй идиргеннинг ичи јаар — Туругар! Смирно! — деп, тыг кыйгырды.

Идиргеннинг ичинде шылыр-малыр табыш угулала, шык ла болуп калды. Комдив ченежилү ајыктанып көрдү. Бозомтык идиргеннинг ичинде сегис кирези разведчиктер тун-тус тургулап јатты. Толуктардыг бирүзии плац-палаткаларла болуп көжөөлөп салтыр. Комдив бир де неме айтпай, ол толукка базап келеле, плац-па-

латканыг эдегинег өрө көдүрүп ийерде, ондо база «смирно» турган Катяны көрдү. Столычактын устунде көк вазачакта чечектер турды, оныла коштой книжкалар ла тетрадьтар жаткылады.

Полковниктинг чугулду көстөри эмеш жымжай берди. Ол Катя жаар лаптап көрөлө, мынайда сурады:

— Сен мында нени эдиң турган? — Онын соңында, жетирулу жүгүрүп келген дежурный сержанттан:—Слердинг командиригер кайда? — деп сурады.

— Лейтенант согушту жерде.

— Жедиң ле келзе, оны меге ий.

Ол эжик жаар ууланып базала, кайа көрүп сурады:

— Мында болорун ба, Катя, айла менле кожо баранын ба?

Катя -- мен барадым, — деди.

Олор эку чыга берди.

— Сен не кемзине бердиң — деп, комдив сурады. — Мында коомой ло неме жок. Травкин жакшы уул, жалтанбас кайучу.

Катя унчукпады.

— Не? Сууп жадың ба? Онызы жакшы! А капитан Барашкинди канайдар? Жайладып салар ба?

— Ол тегин ле неме, тенекинг кереги... — деп, Катя айтты.

Полковник арбанып жүреле, оной жерден өрө көрбөй турган кыстыг көзине лаптап көрөлө, кенетийин сурады:

— А ол, Травкин, кандый айлу? Сууниң туру ба? Кыс жамандап айдары жок, ого узеери чечектер экелет.

Катя бир де неме айтпаган да болзо, ол билип ийди.

— Не унчукпай туруң? Ол суубей жат па?

Озогы өйдө удур суутпеген үй улустардын салымы керегиндеги бичиктерди бу младший сержанттын погондорын тагынып алган кучыйагашла тунейлеп, полковниктинг санаазы жымжай берди. Ол күлүмзиренип каткырды.

Олор военфельдшер үй кижиге Улыбышевага туштайла, комдив оморды Катяла кожо бойының јаткан јерине чай ичерге кычырды.

Улыбышева ла Катя полковниктиң јаткан туразына келеле, ординарецтин болужыла айыл ичинде иштер эдип — самоварга чай азала, не ле неме керегинде јайым балыражып, чай ичерге отурдылар.

Бир эмеш ой төккөн согында Травкин келди.

Комдив — отур, — деди.

Полковник ол экүниң керегинде шоодор болор деп коркуп, Катя кемзинип отурды. Је полковник десе ол јанынаг бир де сөс ычкынбады. Куучын кандый да аттар керегинде болуп турган, а Катя десе лейтенант јаар, оның јаш та болзо, кату јүзи јаар көрүп, Травкин комдивтиң берген сурагына јарт, чокум каруу берип турганын угуп та турган болзо, оның чике аайын билбей турган. Кыстыг ичи тыг кородой берди.

«Је мен кандый эш болорым ого? Ол кандый керсү, кату санзала, оның сыйыны скрипачка, ол бойы десе учёный болор. А мен? Тегин ле кызычак, мендий кыстар мундар тоолу» — деп сананып отурды.

Бу кыстыг ичиндеги акту санаа-кууни керегинде Травкин кичинек те неме сеспей турган. Катяны көргөндө ол кырайттып, санаазының аайына чыкнай аланзып туратан. Оның кенетийин идиргенге келетени, Травкинниң јадын-јүрүмин јакины эдерге кичеейтени — бу онызы оның санаазыла болзо, кандый да уйатту, калажырлу айрылбай турар ла тенок керек болуп турган. Катя идиргенге келер ле болзо, кайучылар бойы бойлары јаар көрүшкилеп, ол «күди кожо артырар деп билдирлү албадангылап турарынаг Травкин уйалып туратан.

Энди ол кысты дивизияның командириниң кыбында, ого үзеери самовардаг чай ичин отурганын көрөлө, Травкин алаг кайкады. Качан комдив аттар керегинде куучындап баштаарда, Травкин озо баштап мыны раз-

ведчиктердин куучындарынаг угала, комдивке Катя коптонгон болор деп бододы.

Керек канайда болгонун лейтенант кыскарта куучындап берерде, ичкерлсер туштагы кундер, амыр жок базыттар, кыска ойдин согуштары ла март айдын ичиндеги бир тал туштинг ойинде коскорылып калган жолдын ичине туруп алала, полковник кайучыларды шоодып, каарыл айтканы, полковниктин санаазына кенетийнн жап-жарт кирип келди.

Озогы жуу туштагы кайучы болгон унтер-офицер Сербиченко, эмди комдивтинг жажыл-боро косториле сыккыйтып коруп отурды.

— Молодец, Травкин.

— А сен крестьяндардын аттарын чып ла чын ончозын ийген эдинг бе? — деп, полковник сурады.

Травкин ээ «чып-чын» деп, жарадылу каруу берди.

Эжик токулдаган сонгында, бологодо капитан Барашкин корунип келди.

— Сенде не болды? — деп, Сербиченко чаптыксынып сурады.

— Слер мени алдыртпадыгар ба, нокор полковник?

— Уч час мынаг озо кычыргам. Семёркин сениле куучындашты ба?

— Куучындашкан, нокор полковник.

— Же нени жоптостигер?

— Оштунинг тылына группа (болук улус) ийерис.

— Кем оморды баштап барар?

— Бу, Травкин, барар—деп, Барашкин ичине маказырап айтты.

Же Барашкиннинг маказыраган бодолгозы жастыра болды. Травкин оны быжым да эдип керексибеди. Улыбышева бир де неме аайлабай, араайынаг чай уруп отурды, а Катя дезе, Барашкиннинг жагы ла айткан состори онын сууитен санаа-куунинег чике колбулу болгонун бир де билбеди.

Барашкинниң көзиниң ичиндеги санаазын билип ийген сок жаңыс кижин — дивизиянын командири болгон, же ол Барашкинниң шуултезиле јөпсинбес шылтагы јок болгон. Чындап та, бу айдары јок куч керекти баштаарга көстөгөдий эң артык кижин Травкин болгон.

— Кем јок — деп, комдив јөпсинеле, Барашкинди божодып ийди.

Удаган јок Травкин да барарга туруп чыкты.

— Је кем јок, бар. Белетси, керек сүрекей кату, ајыктанып јур.

— Уктым, будүрерим — деп айдала, Травкин турадан чыга берди.

Разведчиктиң узап брааткан базыдын тыгдап турала, полковник кунукчылду мынайда айтты:

— Јакшы уул.

Травкин јуре берген кийининде, Катя токтоп отуруп болбой барды. Удаган јок ол эзендежеле, чыга берди. Јылу, айдын тун болгон, терен, буткул, агаштың тымыгы каа-јаада узактагы күзүртле ол эмезе сок жаңыскан өдүп јаткан грузовиктиң таркыражыла үзүлип турды.

Катя бойын ырысту деп бодол турган. Травкин бугун јаантайынгызына көрө Катя јаар эмеш эркедулу көргөн айлу деп ого бодолгон. Катяга оның јакшы куунзеп турган, јаан јамылу дивизиянын командири Травкинди ол кыс, Катя, ондый ла коомой эмес, ондо кижин баалап көргөдий јакшы кылык-јаңы бар деп, Катя сананып јурди. Ол бу айдыг туннег бойының сууген көөркийин бедиреп, ол бойы качан да кычырбаган да, уклаган да болзо, же «Кожон Кожонло» деп озогы бичиктиң сөстөрине тунгей сөстөр шымыранып јурди.

БЕЖИНЧИ БАЖАЛЫК

«Јакшылар ба, нөкөр лейтенант, мен, Иван Васильевич Аниканов, слердин кайучыгар, сержант, баштапкы отделениениң командири бичип јадым. Мениң јурум-ја-

дыным жакшы, онойдо ок слерди жатсын деп акту куун-зегенимди слерге жетирип турум.

Госпитальда мениг будымныг жымжак эдинде болгон окты кезеле, чыгарып койгон. Госпитальдаг мен запасной полкко учурадым. Мында баштап тарыйын коомой болгон, мениг учун дезе эрикчилдизи коркуш. Кереле тужуе военный керекти ле уставты ончозын катан уренерге, онойдо ок жүгүрүп, «ура» деп кийгырарга келишкен, немецтер дезе, мында жок эмей база, а мылтыктаг адарга—патрондор бербес. Ого узеери бу мындый коронду неме болды. Слердинг санаарга кирет пе, мен бир көзюнде кара тагынчакту немецкий капитаннаг «вальтер» колмылтык блаап албай кайттым, бот оны менег айрып алгандар.

Мен мындагы комбатка комудал угузып барып жүргем, же ол дезе, сержантка колмылтыкту жүрерге жарабас деп айтты. А мен дезе тегин сержанг эмес, разведчик болуп жатканымды, мениг колымда ондый колмылтыктар, айса болзо, эки жүске шыдар болгон деп айткам, комбат оны угар да куун жок эмтир. Оныг согында мени подсобный хозяйствого көчүргендер, бу мында мен эмди торт аргалу жаткан колхозчыдый жадын жадып жадым. Менде неле неме узеси бар — каймак та, саржу да, жузун-жуур маала да ажы. Ого узери, мен мында, алдында колхозтыг председатели болгон кижичун, жаан жамылуныг ордында отуруп жадым. Онойдордо, бис ончобыс кыра сүрүп, аш үренден жадыбыс. Же мен энир сайын тойо ажанып, кийиннег ары сүттег ичип алала, жымжак перина төжөктө жададым, а айыл ээзи үй кижининг өбөгөнн дезе, айла, жуу башталган ла жылда табылбай калган эмтир, ол мени сырагай ла айланыжып турат. Же мен слер керегинде, нөкөр лейтенант Травкин, мениг взводымдагы бойымныг нөкөрлөрүм керегинде сананып жадым, бистиг жуучыл керектерибисти эске алынадым, же энг ле тыгыда слердинг шырагарды ла слердинг бис-

тинг улу Төрөлибис учун канайда согужып турганыгарды санангамда, жүрегим коронло толуп турат. Же мен слерди, нөкөр лейтенант, полковник Сербиченколо куучындажыгар деп, сурап турум, айса болзо, мени слерге божотсын деп ол некелте бичик ийер болор бо. Мен мында слерлер жок жадар аргам жок, нениг учун дезе, нөкөр Травкин, меге уятту: бу жууны слерлерле кожо учына жетирбей, мен аргалу колхозчы чылап мында жадыл жадым, а слерлер дезе мени немецтег корулап жаткан неме айлу. Слерге ле бистиг мактулу взводыбыска бастыра эзенимле.

Иван Васильевич Аниканов

Бу письмоны канча-канча катап кычырып көрөлдө, Травкин ичинде жымжак сананып, кулумзиренди: эмди ле, менле кожо мында Аниканов бар болгон болзо, кандый жакшы болор эди. Бу жердеги жок Аникановло түгөйлештирип, ол уйуктап жаткан кайучылардын жүстерин лаптап аяктап отурды.

«Жок, ончозы кандый да, ондый эмес. Бу быларда ондый токыналу жалтаныш жок кылык, мендебес ле керсу санаа жок. Аникановко мен качан да будунип туратам. Ол жалтаныш, манзарыш деп неме торт билбейтен. Мамочкин жалтанбас, же калдамыр ла ачыначак. Быков немени шууп турар, же онызы ойинен өткүрө. Кезикте ондый кату ойлөр болуп жат, качан немени шууп тура калганы коркунчак, тыркырашчаг кижиге түгөйлешип барып жат. Бражниковтыг бойынын тагынаг тудунары жедикпестү, же ондый да болзо, ондо жакшы кылык-жангар бар. Голубь, Семёнов ло өскөлөри—эм тургуза кайучылар эмес. Марченко—ол эр болгон, алтын кижиге болгон, же ол байла өлгөн, качан да ойто келбес болор» — деп, Травкин сананып отурды.

Ондый ачу санаага бастырып (айла ол санааркап ла ол шуултелер Аникановтыг письмозынаг улам та-

былып келген болгон). Травкин идиргеинен жарып клееткен соок тагдакка удур чыкты. Ол кайучыларла тактический уреду өткүрерге алдында жарадып, көрүп койгон жарат жаар басты.

Бу жер жуу өдүп турган жерге сүрекей келишип турган. Жарат жалбак суучакла эки башка бөлүнип турган, ол сууныг кырларыла жажарып келген агаштар тургулап жат. Разведчиктер өнөттийин уредуге керектеп каскан тайыс траншей ле кадалгак эки кат эдин тартып койгон эмик «өштунинг» магдай жери болгон.

Бу мындый «жууныг айалгазында» Травкин кажы ла тун сайын уреду өткүрип турган. Ол кайучыларды соок сууныг кечузиле кечирип, оларды эмик кестирип, салёр-лордыг узун сапту мина бедиреечизиле тегин эткеи мина бедиреп ле траншейди ажыра калыдып турган. Кече ол жагы ойын таап алган. Траншейдин ичине бир кезек кайучыларды отургузала, улусты табыш жок кыймыктанарына уредерге албаданып, арткандарын ол траншейдеги отурган улуска канча ла кирези табыш жок эдип жылдыртып турган. Ол бойы база траншейге кирип ала-ла, тундеш табышты тыгдап та турган болзо, же онын санаазы бу жерде эмес, а чындал ла жуу болуп жаткан магдай жерде, ондо немецтер ийделу инженерный уреду аайынча туткан буудакту, ол бойы удабас барып узе тартып өдөтөн жерде болгон.

Ого узеери взвод жагыдан он кайучы алган, оной-дордо, Травкинге разведкага баратан талдулу улусла агылу уреду өткүрип турганыла коштой, арткандарын ла уредер керек, база кунун сайын өштунинг жуу болуп турган магдай жерин шиндеп, онын ээжизин ле кылык-жанын уренерге келишкен.

Бу учы жок уур иштердег улам ол ачынчак, куркет боло берген. Алдында ол разведчиктердин оогош коомой кылыктарын керексибей турган болзо, эмди кичинек те жастыра эткен учун кезеду, жакару берип турган.

Эң ле озо Мамочкинге једишти. Ол јүзүн-јүүр курсакты кайдаг алып турган деп, Травкин кату кезедип сурады. Мамочкин крестьяндар бойлары берип турганы керегинде иени де кимиренип куучындаарда, Травкин ого: «Бу јердинг крестьяндары сениг ого јүк уч кунге амыразын» дейле, оны арестовать эдип уч кунге отургузып салды.

Катяны ол эм тургуза идиргенге келетенин токтотсын деп јымжада да болзо, је мойношпогодый эдип сурады. Је чындап айтса, ол кыстын јалтамчылу көзин көрөло, эмеш кемзине берген, айткан сөзин ойто аларга турала, је тудунды.

Је оны ончозынанг тыг ачуркандырган неме не дезе, алдында мында качап да болбогон керек, Казань город тын јанынанг келген бийик сынду, кеберкек јипт уулдыг — Феоктистовтыг кереги болгон.

Ол күн эртен тура јааш јаап келерде, Травкин кайучыларды амырадар деп сананды. Эртен тура ол идиргенненг чыгала, Барашкининг блиндажы јаар ууланып басты, ондо тилмеш кижин Левин оны немецкий тилге үредип турган болгон. Теерменинг јанындагы жыраалардыг ортозында ол Феоктистовты көрүп ийди. Бийик сынду, эттү-канду Феоктистов курдагына јетире жылагаштанып алган, өлөгнниг үстинде, уруп турган јааштыг алдында јатты. Мынызы канайып турганы деп, Травкин кайкап сурады. Феоктистов тура јүгүрөле, кемзинип, каруузын берди:

— Соок ваина эдип, эди-каным кадырып турум, нөкөр лейтенант... Мен айылымда онойдо ок эдил туратам.

Је ол ло түнде, табыш јоктог жылгажактаар үредү тушта, Феоктистов тыг јөдүлдөй берди. Баштап Травкин мыны ајарбаган, је онынг соңында Феоктистов база катап јөткүрө берерде, Травкин үзе билип салды: Феоктистов өнөтийин соок өтсин деп албаданган эмтир. Бир

кижининг јөдули бастыра улусты тубекке сугарынат маат јогы учун, јөдулду кижини разведкага албазын ол таскадулу азийгы разведчиктердинг куучындарынат укпай база.

Травкин бойынын кыска јурумине мынайып коркушту качан да ачурканбаган. Бу бийик сынду, јараш чырайлу. коркуп калган кјрумди мында ла айдын алдына, неменинг аайына чыгып болбой, кайкагылап турган кайучылардыг кјзинче адып саларга турала, ол арай-арайдаг ла тудунды.

— Айдарда сениг соок, ваннаг бу турбай, коркунчак курум!

Эртенгизинде Феоктистовты кайучылардыг тоозынат чыгарала, јургузип ийген.

Бу керекти эске алынганда, Травкин эмди де јескимчилу сананып турат.

Кун тийип келген, јуу болуп турган магдай јер јаар барар керек болгон. Эки кайучы кожо алып алала, ол азийгы ла јолыла, суу јаар кондукти.

Јуунынг јанына јууктаган сайын, кей там ла токуназы јок, кандый устиненг томон сыга базып турган немедий, айландыра курчап турган немелер бу јердинг эмес, кандый да бскј јаан, јарты јок планета ошкош немедий. Пулемјтный адыштыг от-калапту јалкыны, минометный октордыг тундуртып турар јарылыжы, онынг согында, кенстийин јагыдаг олум экелгедий, кижининг эдининг соогы јайылар тымык боло берет. Ногоон халатту, ээчий-деечий, снарядтарга јара соктуртып койгон агаштардыг јаныла, артиллериянынг турган јериле коштой, разведчиктер јууга там ла јууктап келгиледи.

Экинчи батальоннынг траншейинде Травкинге Мамочкин туштады. Гауптвахтанын кийининде Травкин оны

бого жаантайынга ајыкчыл (наблюдательный) пункттын жааны эдил улустын «куштарынаг узада, немецтерге жууктада» — ийилген болгон. Одуктеринин чончойлорын шулмустанып тарсылдада туруп ийеле, Мамочкин ого көргөн-укканынын схемазын ла откөн суткада немецтердин нени эткенин бичиген бичигин табыштырды.

Пулемётный дзоттог Травкин стереотрубала немецтердин мандай јерин ајыктап турды. Онын дзотында жаантайын батальонный командир капитан Муштаков ло артиллерист капитан Гуревич кирип барып туратандар. Олор Травкинге берилген задачаны билетендер. Травкин ичинде эмеш ачынып, олордын көзинег «сен бот оноор барарыг, а бис дезе мында, калык јабынчылу блиндажтарда амыр отуруп јадыбыс» — деген шуултезин билеп турат.

Керек дезе олордын килемјизи, ого болужарга жаантайын белени, бу ончозы Травкинди кыртыштандырып турган. Оны олорго белетеп турган немедий олордын шуултезин Травкин ичинде јаратпай турган. Ол стереотрубала ајыктап тура, күлүмзиренип, сананып турган: «Акыр ла, сакып алаар најылар, мен слердег де узак јүрерим».

Ол олорго кандый да кара сананып турган эмес, је карын удур, олордын экулезине ол буурзап, куунзеп туратан. Муштаков дивизияда эн артык комбат болгон — јаш та, јараш та. Травкинге анчадала жаантайын ја-лакай ла кандый да айалгада ару-чек јүрер, математика јанынаг сүрекей шыранкай артиллерист јарап турган. Онын батареязы ончозынаг чечен адып, немецтердин санаазын чыгарып туратан. Гуревич кере ле тужине траншейдинг ичиле базып јүрер, јана баспай, жаантайын немецтерди көрөр кууни јок болуп, олорды ајыктап, шигдеп тура, качан да Травкинге сүрекей керектү јетиру берип туратан. Гуревичте бойынын керегин бүдүрер тушта, Травкиндегидий ок, бойын учынаг ары үзе бе-

ринип ийер кылык барын ол сезип турган. Бойынын тузазы, астамы керегинде сананбас, жагыс ла эдип жаткан кереги учун сананар эдип Травкин де, онойдо ок Гуревич те уредилип, өскүрилген болгон. Олор бойлорын «жагыс жердин улустары» деп айдыжатаң, нениң учун десе, олор жагыс орооннын — бойынын кереги учун будумчулу ле ол керек учун журумнн де кысканбас орооннын улустары болгон.

Травкин немецкий траншейлер ле эмиктен эткен буудактар жаар лаптап аыктап тура, жердин устинде кичинек ле болчокты, немецкий пулеметтордын адыжы кайдаар ууландырылганын, жерде казып койгон оро жолдорло немецтердин каа-жаа кыймыктанганын көксиндеги санаазында темдектеп алып турды.

Бир де немедең алдыртпай бистин мандай жерибистен немецтердийине, оной ойто бери учкулап келип турган кара баарчыктарды ол адаркаган немедей көрүп турды. Олорго ол калапту буудак неме эмес. Бот олор немецтердин жанында не болуп жатканын айдып берер эди Травкин куучындап турар баарчык, разведчик-баарчык бар болгон болзо деп сананып, бойым ондый боло беретен болзом, кичи будумди суунип таштаар эдим деп сананып турды.

Бажы айланганча көрүп, керекту немелерди бичип, темдектеп алала, Травкин аыктап, шигдеп турарга разведчиктерди артысты, бойы десе Муштаковтын блиндажы жаар жүре берди.

Мында кайда да тылда жагы ла военный училище божодоло фронтко келген, взводтын иит командирлери жуулып калтыр. Олор ончо ло жагы кийим кийип алган младший лейтенанттар эмтир.

Олор тал-табыш куучындарын токтодоло, Травкинди тоомжылу унчукпай уткудылар. Кичинек столдын кийинине отуруп алала, Травкин иит офицерлер оной кос албай аыктагылап турганын сезип отурды.

Личадала оlorдыг бирузи, Травкинди коркушту тыг аҗыктап турган, jaан чагкыр көстү јинт уул, ого сүрекеј јаpaды. Травкинге көзиле туштажала, ол эмеш жалтанып айтты:

— Менн бойыгарга кожо алзагар. Мен разведкага јилбиркеп барар эдим.

Ол шак да онойдо: «Јилбиркеп барар эдим» — деп айткан. Травкин күлүмзиренди.

— Је кем јок, слерди менле кожо божотсын деп, мен дивизияның штабының начальнигинен сураарым. Менде улус эмеш ас.

Дивизияның штабына келеле, ол чындап та бу сурагын подполковник Галиевке айтты. Галиев јолсинеле, ол керегинде полкко телефон соксын деп јакарды.

Онойдо идиргенде младший лейтенант Мещерский — тус сынду, чагкыр көстү, јирме јашту уулак артып калды. Оның кичинек чемоданында бир эмеш книгалар бар болгон. Уред? јок бош өйдө ол кайучыларга чөйбө стихотворение кычырып турар, олоры дезе, бүрүнкү идиргенниң ичинде, јүстери соогылап калган, элту, келиштире айдылган сөстөрдн тыгдагылап, поэттинг чеченин ле Мещерскийдиң чырайы кызарганча јакшы кычратанын кайкашкылап отургылайт.

Качан Травкин үйде јок тушта, идиргенге Катя келип турат. Мещерский оныла колдон тудуп эзендежип, јалакай күндү отургузарга кычырып, күндүлү уткуп турат. Мынызы кайучыларга јаpaп туратан, је олорго, ондый јалакай, јымжак јүрүмди ундуп брааткан улуска, мынызы эмеш каткымчылу да болуп турат.

Бир катап Мещерский токтодынып болбой салала, кемзинип туруп Травкинге айтты:

— Бу связистка сүрекеј јакшы кыс.

— Кандый кыс?

— Катя Симакова. Ол бого улам ла келип јат.

Травкин унчукпады.

— Айса, слер оны билбезеер бе? — деп, Мещерский сурады.

Билерим. А слердинг шуултегер ле болзо, оныг нези сурекей жакшы?

— Буурзак бала. Кайучылардык кийимин јунуп берип јат, олор десе айылдаг келген письмолорын ого кычырып берип, бар јок солундарын ого куучындагылап јат. Качан ол келгенде, ончолоры жакшы санагылап јат. Жакшы кожогдоп јат.

База бир катап Мещерский алдындагы кӧдуруйгиле аайынча мынайда айтты:

— Ол чы слерди сууи јат! Акту сӧзим берип јадым, суул јат! Слер оны сеспедигер эмеш пе? Мынызы теиг јарт кӧрунил туру ийне.. Мынызы кандый жакшы! Мен слердинг учун сурекей суунил јадым.

Травкин куун-куч јок кудумзиренди.

— Слер мыны кайдан билеригер? Слерге ол айткан ба, кандый?

— Јок, не керек... Мен бойым ла билип ийдим. Сурекей жакшы кыс деп, мен слерге айдып турум.

— Је ол кемди де болзо суур—деп, Травкин кезем айтты.

Мещерский јузун коронду чырчыйтала, колдорыла јанып ийди.

— Канайып тураар, канайып тураар слер... Слер канайып онойдо сананып жадыгар? Јок, онызы тӧгун.

— Је, тундеги уредуге барар ӧй јетти — деп, Травкин ол куучынды токтодып салды.

Мещерский кандый ла эткен немезин бала чылап јилбиркеп эдип, суресен албаданып уренип туратан. Ол торт ло кучи чыкканча јылгажактап, јалтаныш јоктог соок сууга кирип, взводтыг јуучыл керектери керегинде учы јок куучындарды туниледе угарга белен болгон. Мещерский Травкиннинг ичине там ла кирип брааткан, а ол

дезе чанкыр көстү уулды жарадылу аыктап, «Бу күлүк болор» — деп, сананып турган.

АЛТЫНЧЫ БАЖАЛЫК

— Айдарда, эртен түнде кондүгерис. Кудай болужып, туниле карагуй болотон болзо — мынызы кайучыларга сырагай керекту айалга — деп, Мамочкин јиит кайучылардыг алдына мактанып, модорлоп ло турды.

Ол тыг калагы болгон. Удабас барар јакылта алганынаг улам оны амырап алзын деп, Травкин јуудагы магдай јеринег божодып ийерде, Мамочкин ытам ла «бойынынг» карыган обөгөинине барды. Оног ол мөтту кринка, бир бутуль аскан аракы, консерваныг банказында сарју, јымыртка ла уч килограмм кирези чочконыг кайнаткан колбасазын экелди. Обөгөн Мамочкинниг сурап турган немелерин көпсинип, анча-мынча јалтанып јөпсинбей турарда, ол бир эмеш кунукчылду мынайда каруузын берди:

— Кем јок, обөгөн. Мен сеге база катап качан да келбезимнег маат јок. Мен алагзу јок «райга» учуразым. Ондо сениг эмегениге туштаарым, ого сениг јакшы кууниг керегинде айдып барарым. Сен тегин ле удурлашпа, мен сенег, айса болзо, калганчы карын алып јадым...

Агылу айалга боло бергенинег улам, Мамочкин керек дезе бойыныг азыктанып турган јерининг јажыдын да ачар деп сананды. Ол бойыла кожо Быков ло Семеновты апарала, ологго курсак-тамактаг јуктейле, энчүлү күлүмзиренип, улам ла сурап турды:

— Је, кандый болуптыр?

Быков дезе, бу керектинг ак-чек эмезин сезип ийеле, мынайда айтты:

— Акыр, Мамочкин, лейтенант биллип койбозын.

Обөгөнниг кыразыныг јаныла өдуп отурала, Ма-

мочкин салдага ла тырмуушка јегип койгон «бойынын» аттары јаар тууразынан көрүп браатты. Аттардын кийининен өбөгөннин энчек, унчукпас, санаазы тутак уулы ла јараш бийик сынду келини келип јатты.

Мандайында акту јоон кер беени Мамочкин ајарып көрди. Бу бее взводтыг, оан башка эмегеннин ады болгоны онын санаазына кирил келди. «Ол эмегенек канча кирелу арбанып туру не?» — деп, Мамочкиннин санаазына селт эдип эбелди. Је эмди онызында бир де неме јок болгон. Эмди разведкага барар, ондо не болор, кандый јуруп келер — кем билер оны?

Мамочкин идиргенге келеле, аш соготон эски машинанын јанында карандаш тудунып алып, энезине ле сыйынына письмо бичириге јазанып јаткан Травкинди көрүп ийди. Мамочкин кенетийин кугара береле, табыш јогынан лейтенанттын јанына базып келди. Мамочкинниг көстөри качан да мындый болбогондый јалтанчылу боло берди. Травкин оны кайкамчылу ајыктап көрди.

— Нөкөр лейтенант, рациянын кереги кандый? Бисте рация (радиостанция) болор бо? — деп, Мамочкин сурады.

— Болор. Бражников оны аларга барган.

— А радист?

— Радиограммаларды мен бойым берип турарым. Радистты тегин ле албас. Эмди ого коркунчак, ол эмезе торт неме билбес солдат учураар. Јок, бис бойыбыс та аайына чыгып аларыс, мен радио јанынан эмеш билетем.

— Је-е-е...

Мамочкин база айдар немези сырагай јок, је ол барбай турды.

— Нөкөр лейтенант, чочконын колбасазын јиирер бе? — деп ол тидинип болбой, наарылтып айтты.

Баштап ол Травкин база ла чурап келип: «Сен база

ла крестьяндарды тоноп жадыг» деп, айдар болор деп бодогон. Је Травкин кыскарта быяанын айдып, мойнойло, катап ла письмозын бичий берди. Эмди Мамочкин бек сананып ийди.

— Нёкөр лейтенант, письмоны бичибегер — деп, ол кенетийин чочуй берген унеле айтты.

— Сен канайып турунг? — деп, Травкин кенете кайкап сурады.

Мамочкин сөстөрдү улай-улай эдип тургендеп каруузын берди:

— Марченко барар алдында база ла мынайда, аш согор машинага салып письмо бичиген. Ол коомой темдек. Бистинг талайда балыкчы улус темдектерге будуп жат... Акту сөзим берейин — олор чын айдып жат.

Травкин шоодылганду да болзо, је ымжада айтты:

— Ташта, Мамочкин, бу эмегендердинг чөрчөги.

Качан Мамочкин туура база берерде, Травкин катап ла карандашты алды, је бу өйдө онын көзи эжиктиг жанында борорып жаткан болчок саламга тийди. Бу военный төжөктинг баш жанында жаан эмес, өйдинг узагынап, тердег ле јут күндердег улам карарып калган, не немелер салатан баштык (вещевой мешок) жатты. Ол Марченконынг төжөгү болгон.

Травкин ол ло бойынча письмозын јетире бичибеди. Кичинек рация јуктенип алган Бражников келди. Онын кийининег дивизиядагы связьтыг жааны майор Лихачев, Катя ла база эки радист келгиледи. Лихачев Травкинге радиограмма тургузатан јажытту картала, таблицала канайда тузаланатанын база катап ончозын јартап, токынаалу сөстөрилеле айдып берди.

Олор таскадулу калганчы уреду өткурдилер. Разведгруппанынг радиоло айдатан адын «Чолмон» деп, дивизиянынг адын «Јер» деп јөптөшкилеп алдылар.

Тымык идиргеннинг ичинде учуры јажытту, санг башка сөстөр угула берди. Лихачев ло Травкинди айланды-

ра унчуклай турган кайучылар бу куучынды жүрексиреп тындап турдылар.

— Јер, Јер. Чолмонды ук. Чолмон куучындап туру. 21 Буйвол уч. 21 Буйвол уч. Угуп јадым.

Лихачев десе база жүрексиреп, јердиг алдындагы унде каруузын берип турды:

— Чолмон, Чолмон. Јер аппараттыг јанында. Угугар, мен катап айдып јадым: 21 Буйвол уч. Чын билгем бе? Угуп јадым.

— Јер, апараттыг јанында Чолмон. Чын билгесеер. Онон ары. 49 Бар. эки.

Тымык идиргенниг ичинде планета ортозындагыдый жажытту куучындар угулып турды, улус десе бойын јертегериниң ортозында жылыып калган немедий бодогылап тургулаган. Идиргенниг жабынчызында уйа тартып алган карлагаштар десе, канаттарыла суунчалу шылыраткылап, неге де санааркабас билелериниң ижин откүргилеп турдылар.

Учында Лихачев Травкинниң колынаг тыгыда тудуп эзендежеле, мынайда сурады:

— Ондый да болзо, сен радист кожо аладыг эмеш пе? Менде уулдар јакшы, разведкага барарга сурангылап јат. Мен бугун, керек десе, младший сержант Симаковадан да суракту бичик алдым — ол сенде кожо барарга куунзеп јат — деп, ол эмеш кемзинип, күлүмзиренди.

Травкин кабагын јемире королө, айтты:

— Кем јок, нөкөр майор, радист меге керек јок. Соодоп барып јаткан эмезис.

Катя бойынныг изу сурагына мындый јаман јектелгелу каруу алала, идиргеннег чыга жүгүрди. Травкинниң јектелду состөри оныг жүрегине сүреен ачу тийди.

«Кандый кезем, јаман кижил! — деп, ол Травкин керегинде сананып, там ла ачынып турды. — Мындый кижини јагыс ла тенек кижил суурденг башка...»

Капитан Барашкинниң блиндажыныг јаныла өдүп

јада ол базыдын араайладып ийди. «Очөшкөндө бого кирип барбас па». Ол Барашкинниң айрылбай айланыжып туратанын, онын ајыкчылын, тыркырууш чичке унин, куунге коркушту тийип те калган болзо, је жагыскан кижинлиг јүрегине јакшынак суунчилу эрмегин кенетийин куунзеп сананды. Керек десе онын кичинек стихтер ле кожондор бичип алган калың тетрадын ол эмди јылу куунду эске алынды. Барашкинниң кылык-јаңы, ол бастыра бойы өскө улустарга түңгей, топ ле јарт киж болгон, ондый кылык-јаңдарды эмди Катя кижиниң ырызына керектү неме деп бодоп турган.

Ол кирип келди. Барашкин оны эмеш кайкамчылу да болзо, је суунчилу кулүмзиренип уткуды. Эмди Травкин барып јаткан, ол десе, сүмелу бала эм тургуза оны, Барашкинды да болзо, ычкынбас деп бодоп турган болор дел. Барашкин селтертип сананды. Барашкинниң јажытту тетраджазы табылып ок келди. Мында кинофильмнен де бичип алган кожондор, јүректинг оды керегинде јузун-јуур романс-кожондор до бар болгон. Је Катянын бүгүн кожондоор до кууни јок болгон.

Тилмеш Левинди блиндажтан чыгарарга Барашкин не ле аргазыла албаданып турган. Је качан Левин чыга берген согында, Барашкин јараштыра кулүмзиренип, Катяны келип кучактап ийерде, Катя оны кенетийин коркушту көрөр кууни јок боло берди, кыс оны ийде салала, блиндажтан шуулап турган агаштын ортозы јаар чыгара јүгүре берди. Јок, бу азыйгы керек ого керек јок, јескимчилу. Онын көстөрине јаш толуп келди.

Травкин ол өйдө сүрекей коомой куучынның аайына чыгып јаткан.

Идиргенте прокуратураның следователи јобош, табыш јок, эмеш чодырлу капитан Еськин кирип келди. Мынызы планета ортозындагыдый јажытту куучын эмес болгон. Следователь Травкинле кожо плаш-палаткалар-

дыг кийни јанына барып отуруп алала, учы-куйузынан ары сурай берди: аттарды канайып алган, качан алган, ненинг учун алган, качан, кандый ӱйдӱ ойто ийилген, ненинг учун расписка бичикти ойто албаган ...

Травкин керектиг болгон аайын ончозын јартап айдып берди. Качан куучын расписка керегинде баштала берерде, ол нени де эске алынып, бир минутка санана берди. Э, чындап, база бир суткага артыскан эки атты Мамочкин јетирген!

Ол Мамочкинды алдыртарда, онызы идиргенде јок болды. Следователь эмеш табынча келер болды. Барар алдында ол билдирбезинег идиргенниг ичин айландыра ајыктап кӱрӱдӱ, плащ-палаткаларла јаап койгон ӱскӱ тӱжӱктӱрдӱн туш башка, ак скатертьле јаап койгон Мамочкинниг тӱжӱгин кӱруп ийеле, бир де неме айтпай, јуре берди.

Качан Мамочкин идиргенде кӱрунип келерде, Травкин оны бойына алдыртты, је калганчы ӱйдӱ, сананала, аттар керегинде бир де неме сурабады, ненинг учун дезе Мамочкин оныла кожо разведкага барып јаткан — ондый кату керекке барып јаткан кижиниг санаазын канайып уреер? Бу калганчы эки часта Мамочкин кайдаар јылыып калды деп, лейтенант јангыс ла оны сурады. Онызы сапӱрлордо болдым деп, каруузын берди. Куучын мынызыла божоп калды. Травкин Мещерскийле кожо Бугорковко айылдап барды. Јолой Мещерский, не де токынабай, кенетийин мынайда айтты:

— Травкин, слер канайдатан эдеер, онызы бойыгарда, је мен Катяны барып кычырып экеледим. Слер кӱрбӱгӱнӱӱр, мен дезе кӱргӱм. Меге ол суреен ачу. Ол коркушту ачынып барган. Је-е, калак, слер оны тегин јерге тарындырдыгар!

Ол Бугорковтын блиндажына сырангай ла коркуп калган Катяны колынан јединип алган келди. Је кандый да болзо, ол Травкинниг бурулу кӱзин сезип ийди.

Бу эгир Катяныг ырыска иженип турган, айдары жок сүүнчилу эгири болгон. Травкинге ол эгир эмеш те сакыбаган ырысту керекле божоды.

Изил, көндүгө берген куучынды, блиндажка кийдире жүгурип келген Бражников үзүп ийди. Оныг көстөри жалтыражып калган, пилотказын кийерге уидуп саларда, түс, күделидий чачтары магдайына салактап түжүп калган.

— Нөкөр лейтенант, слерди кычыргылап жат! Капшай баралыктар, ондо көрөөр.

Идиргеининг жанында сүүнчилу шакпырт турды. Кайчылар Травкин жаар ууланып, кыйгырышты:

— Көрзөгөр, кем келген!

Травкин тура түшти. Ого удур телкем күлүмзиренип, ойгор көстөрилел мелтирер, Аниканов базып клеетти. Лейтенантты кучактап аларга болбой, ол жагыс жерге тепсенип тура берди.

— Бот, айдарда, нөкөр лейтенант, једип келдим.

Травкин алаг кайкап, Аникановты ајыктап турды. Ол бир де неме айдар аргасы жок боло берди. Кенетийин ол сүрекеј јеигил боло берген немедий сананды.

— Сен канайып келдинг? Јаантайынга ба, айла өскө частька барып јадала, јолој кирдинг бе? — деп, ол Аникановтон, качан олор столычактыг кийимине отуруп алган сонгында сурады.

Аниканов каруузын айтты:

— Мени өскө частька ијгендер, је мен дезе поездтег астыгып калдым: акыр, бойымныг взводымды ла бойымныг лейтенантымды көрүп ијзе кайдар деп санандым. Бистинг дивизиядаг өскө частька барып јаткан бир солдат слерди мында турганча деп айткан.

Ол унчукпай отурала, күлүмзиренип, учында мынайда айтты:

— Онон ары не болотоны көрүнер.

Аникановко аракы урала, курсак салып берерде,

оның амтандап, же ачаптыбай табыланып ажаным отурганын кажы ла табактың кийининде айак уруп берип турган казанчы Жилинге журт жердеги јаткан кижининг эпту, јалакай быйанын айдып турганын, Травкин маказырап коруп отурды. Ол канайда запасной полктың подсобный хозяйствозында јаскы ишти божодоло, фронтко суранганы керегинде, эмди бу оны маршевий ротала ийгени керегинде онойдо ло табыланып куучындап берди.

— Айдарда, немецтинг тылы јаар барып јатканаар ба? — деп, ол лейтенанттан катап сурады.

— А слерле кожо кемдер барып јат?

— Бу младший лейтенант Мещерский, Мамочкин, Бражников, Быков, Семенов ло Голубь.

— А Марченко чы, Марченко кайда?

Эбиреде турган улустың бурунжуйлене кубула берген јустерин коруп ийеле, ол кенетийин унчукпай токтой берди. Не болгонын билип алала, ол чеберленип табакты туура јылдырала, танкы ороп алала, айтты:

— Канайдар база... оның сури ургүлјиге ундул-базын.

Ончолоры унчукпай бардылар. Ол тушта Травкин Аникановты алдынаг өрө ајыктап көрөлө, сурады:

— А сен канайдар деп турун? Менле кожо барарың ба, ол эмезе колындагы бичик аайынча ол частька барарың ба?

Аниканов каруузын ылтап ла бербеди. Бир де кижі јаар көрбөй, же айландыра турган улус оның каруузын тың сакып турганын билип тура, Аниканов мыңайда айтты:

— Слерле кожо барар деп сананып турум. Айдарда, мениг частька сержант Аниканов качкын эмес деп, бичик бичиирге келижер. Же ончо ло не керегин бичиир керек.

Мамочкин идиргеннинг эжигинде туруп алала, бу

куучынды бир жанынан жарадылу кайкап та, экинчи жанынан адааркап та угуп турган. Бу өйдө Аникановтың ордында болорго жүрүмди де кысканарга керек жок болгон.

Аниканов айландыра аыктанып, саламның устунде жаткан плащ-палаткаларды, ногоон маскхалаттарды, толукта чогул койгон гранаттарды, кадуга илип койгон автоматтарды, улустың курындагы бычактарды көрүп ийеле, философ ло жүрүмди жакшы билеечи кижиниң кебериле, же, бис айылга жанып једип келдибис деп улу тынып сананды.

Токунап, жакшы кууни тудуп келген Травкин Аникановты тургузылган задачала, оны бүдүретен планла таныштырарга картаны јайа тудуп јадарда, штабтың элчизи идиргенниң эжигинең кенетийин кирип келеле, дивизияның командири алдырып јаткан деп јакару јетирди. Аникановты бу керектердиң учурыла таныштырзын деп Мещерскийге јакарала, Травкин полковникке барды.

Комдивтиң туразында эмеш карагуй болгон. Полковник Сербиченко тымулап турган учун, көзнөктиң жанындагы орунга јадып алган, штабтың начальнигиниң јетирузин угуп јатты.

— Бу сен лапоть өдукту турун ийне! — деп, ол эн озо Травкинниң солун өдүгин ајарып көрди.

— Темигип јадым, нөкөр полковник. Менде Рязаньнан Семёнов деп кизи бар, ол бастыра группага лапотьтор өруп берген. Базар тушта табыш јок, буттарга да јенил.

Полковник жарадылу кимиренеле, полковник Галлиев јаар: «көрсөң, бу разведчиктер кандый санаалу уулар!» — деп, көдүрүңилу көрүп салды.

Полковник Сербиченко кату керектерге улусты көп катап аткарган, же бугун ого бу Травкин ачу немедий болгон. Бот полковник Семёркин чын айткан, же армия-

ны баштап турган улуска разведка дегени — сводкалу, жетирулу, ол өйдөги айалганын картазыла элбек, жаан задача будурериле колбулу тегин ле штабной службанын бирузи болуп жат. Же ого, Сербиченкого, бу лапоть өдүктү, ногон маскхалатту, жнит, сагалын кырбаган, «агаштын ээзи» ошкош жараш кижиде жаан учурлу болгон.

Уулын кату керекке ийерде ада-энези кандый эркеду сөстөр айдып жат, ондый ок сөстөрдиде ол Травкинге айдып ийерге сырангай ла куунзеп турган.

Ол Травкинге бойынды чеберлен, керек керекле, а сен кайдаар ла укустеп чураба. Ажыктанып жүр, удабас жуу божоор — деп айдар эди.

Же ол бойы качан да разведчик болгон, ондый эркедулу жакару жакшыга баштабас, ол керегинде кандый да чындык кату кижини жалырадып ийерин, полковник сурекей жакшы билип турган. Задачаны будурер кату өйдө улус коп немени ундуп койор, же бу «бойынды чеберлен» деп, бийиктей турган жамылунун айткан сөстөрүн кижиде качан да ундубас, — мынызы десе, бастыра керекти үрөп саларынан аланзу жок болуп жат. Онын учун, полковник Травкиннинг колынан тудуп эзендежеле, жүк ле «Ажыктан...» деп айтты.

ЖЕТИНЧИ БАЖАЛЫК

Маскировочный халатты кийип, бастыра шнурокторын — будынын кажыгынан, ичинен, ээгинин алдынан ла житкезинен бектеп буулап алган согында, кайучу жүрум-жадынынын шакпыртынан, жаан да, кичинек те керектерден торт айрылып калып жат. Ол куруна гранат, бычак тагынып, койынына колмылтык сугуп алат. Онойдо ол тургузылган кижилик ээжилерден мойноп, ол өйдөн ары жангыс ла акту бойына иженип жат. Ол

старшинага бойының бастыра документтерин, письмо-лорын, фотографияларын, ордендерин ле медальдарын, парторгко — партийный ол эмезе комсомольский биледин табыштырып берип јат. Онойдо ол бойының өткөн јүрүминен ле келер јүрүминен мойноп, мыны ончозын јангыс ла јүрегнине алып јүрет.

Ол агаш ортозының кужы ошкош, ады-јолы јок болот. Ол нөкөрлөрине табыш эдерге куштын сыгырыжыла болорзынып, кижини үнинең де торт мойноп салар эди. Ол јалаңдарла, агаштарла, јуукаларла јангыс болуп јаба өзүп, бу агаш-таштын көскө көрүнбес сунези болуп, коркудулу, кетежип јүрет.

Онойдо јебрендеги ойын башталат, ол ойында ойноп турганы эки неме: кижини ле өлүм.

Бойының улустарын озолодо аткарып ийеле, Травкин Мещерский ле Бугорковло кожо јуу болуп турган маңдай јер јаар барды. Мещерскийдинг бодужин кижини көрөдүй эмес болгон. Не болгон дезе, подполковник Галиев Аникановтын келгенин билеп ийеле, эмеш сананып турала, Мещерскийди мында — Травкинниң заместители эди артырар деген.

-- Не болуп калбас, а кайучылар офицер јок артып јат — деп, ол комдивке айдарда, комдив оныла јолсинген болгон.

Агашын јолдоп јыгып койгон арканың актарыла басып јада, уч офицер араайынаң куучындашкылап баратты. Айла, айдып турганы јангыс Бугорков болгон. куунып калган Мещерский угуп браатты, Травкин дезе бу јерди көрбөй турган көстөриле ичкеери ајыктап браатты.

Јуу капшай божойтон болзо — деп, Бугорков Травкинниң чырайы јаар тууразынан ајыктап, јок ло јерден кенетийин бойының куучынын божодо айтты.

Травкин унчукпады. Разведкага чыкканда ол анча-

дала унчукпас боло беретен. Бу уйкуга тунгей, албада-нышту токуна ого сурекей куч керек болгон. Жагыс ла салымга салынып, ол бойынын бастыра будужиле, — эткедий немени узе ле эдип койгон деп, айдып турган немедий болгон.

Чабаал чибилерле туй озуп калган жалбак кырландарда артиллерийский полктын бир батареязынын мылтыктары турган. Артиллеристтер жерге комбондурун койгон мылтыктардын жанында туймегилен турды. Травкинди коруп ийеле, озор колдорыла жагыгылап, кыйгырышты:

— База ла иштенип браадаар ба?

— База ла—деп, Травкин кыскарта каруузын берди.

Траншейде оны качаннаг бери сагыгылап турган. Ондо капитан Муштаков, капитан Гуревич ле эки миномётный роталардын командирлери болгон. Аниканов ло оскон разведчиктер траншейде сыйа базып отуруп алган, араайынаг куучындажып отурдылар.

Капитан Гуревич кожо будуретен керектинг аайын жартап турды:

— Айдарда, мен немецтердинг ажарузын туура тартып аларга алтынчы номерлу тагманы артиллерияла адып жадым. Ажыктанаар, Травкин, сол жаны жаар тыг тартынбагар, нениг учун дезе, мениг снарядтарыма учураарыгар. Онынг кийиниенг ары мен миномётчиктерле кожо тортинчи номерлу тагманы адып жадым. Слердинг кызыл ракета чыккан ла солгында, экинчи, учинчи, тортинчи, бежинчи, жетинчи тагмаларга соголо, слердинг ойго буруларыгарды туй бектеп турарым.

— Миномётчиктер чике шыкап алган ба? — деп, Травкин сурады.

— Э-э, ончо белен — деп, миномётчиктер ижендирип айдышты.

— Керде-марда не-не болуп баргадый болзо, мениг де пулеметгорым белен — деп, Муштаков айтты.

Ончолоры билдирлү жүрексиреп тургандар.

Травкин бруствердинг кырынан бажын чыгарып келеле, немецтердинг мандай јерининг табыжын тындап турды. Кайда да ондо, узакта, патефон фокстрот ойнодып турды. Сол јанынан улам ла сайын теҗери өрө јарыткыш эдип турган ракеттер учуп чыккылап турды.

Ол ойто траншей јаар секирип ијеле, бойынын разведчиктерине ле саперлорына бурулып, мынайда јакарып айтты:

— Јуучыл приказ угулар.

— Разведчиктер араайынанг бут бажына туруп чыктылар.

Оштү бу болук јерди јүс одус биринчи пехотанынг дивизиязынынг кучтериле коруп јат. Бисте бар јетирулерле болзо, олордын терең ортозында јангыдаг кубулта эдерге собуру болуп јат. Оштүнинг тылына барып разведка өткүреле, ол собурунынг учурын билип алала, оштүнинг артыкту арга-кучтерининг ле танктарынынг тоозын јартап алала, билип алган немени ойчозын радиоло командованиеге јетирзин деп, дивизиянынг командири јакарган.

Разведчиктерге ичкерлеп баратан аайын јартап айдып береле, ол бойынынг заместители эдип Аникановты көстөп чыгарып јат деп айдала, Травкин траншейде артып јаткан офицерлерге бажыла кекинип эзендежеле, брустверди ажып алып, табыш јоктог суунынг јарады јаар көндүгип ијди. Онынг кийининең олло брустверди бирдег-бирдег Бражников, Мамочкин, Голубь, Семёнов, Быков ло группаны удежип саларга чыгарылган уч саперлор ажа бердилер. Ончозынынг кийининде Аниканов јоголо берди.

Травкин сырангай ла јараттыг јанындагы јабызак јыраанын ортозына токтоды. Разведчиктер сакып турды, је Травкин ненин де учун табыланып турды. Онойло олор уч минут кирези тургулады. Кенетийин немец-

кий ак ракета карануй тегери өрө учуп чыгала, шыркырап, жаркынду чедиргендер болуп жарылып, агып жаткан суучакты сүттий өңдү эдип жарыдала, онойдо ло кенетийин бчүп калды. Травкин шак ла оны сакыган ошкош. Ол карарып жаткан соок сууга жийдире басты. Онын кийининен ары арткандары бастылар. Сууны түрген кечип чыгала, озор сууныг куйбадыш жарадындагы кө-лөткөгө токтоп, база ла учуп чыккан ракетаныг өчөрин сакып алдылар. Оног ары Травкин озолодо саперлорды божодоло, бойы десе разведчиктерле кожо кийининен барды.

Травкин аыктап турар тушта чичке болуп көрүнген эмди десе жетире жалбак болуп калган кобыны кечеле, саперлор токтой түшти. Мынаг ары мина тургускан жаландар башталып жаткан.

Саперлор узун агашла жерди сыймап, бирузининг төжинде илип койгон мина бедиреечи аппаратты тыгдап салып, араайынаг ичкерлеп баскылады.

База ла ракета куйуп чыкты. Жүрегининг ле коркуганы аайынча разведчиктер жерге жаба жада бердилер. Озор бийик түс жерде жаткан, онын учун санаазында озорды бу коркушту өлүмдү ракетаныг жарыгына бастыра телекей көрүп турган немедий боло берди. Же айландыра жарыдып турган ракета өчө берген, текши бир де табыш жок.

Карануйда колдорыла чеберлешип кыймыктанып тура, саперлор бир канча миналардыг пестендерин ушта толгоп алдылар. Куйуп браадар октордыг ийде-кучтү пулеметный шуурганы баштардыг үстиле шунуп, көндүре уча берди. Разведчиктер шык ла жадып ийгиледи. Ондый ок шуурган сол жанынан жызырап өтті. Бистинг улустын турган жеринег «максимка» жагыскандыра база тыркырап чыгып, онын окторы, бойынынг улустарынын калганчы эсени, кайда да он жанынаг угулып калды.

Алдында брааткан сапер карануйда эмикти көрүп

ийеле, кийининег жылып клееткен Травкин жаар кайа көрди.

— Је, башта — деп, Травкин шымыранды.

Саперлор жедеен кайчыларла эмикти кезип баштаарда ла база ла ракета күйүп чыгып, онын кийининег ары катап ла эш неме көрчүбес карагуйда жалтырап, күйүп брааткан октордыг шуурганы өдө конды.

Ракетаныг жарыгына Травкинниг көзүне немецкий бруствер, жуугында чогул койгон кандый да тоормоштор, экинчи траншейдинг ары жанында агаштыг куйузы ла, ол бойынын јеринег ајыктаар тушта јаантайын темдек эдип туратан, снарядтарла картай согул койгон үч агаш көрүнди. Ол бир эмеш он јаны жаар тууралай берген эмтир. Карагуйда компас ногон јаркынду фосфорыла азимута көргүзип турды.

Айландыра тунниг тымыгы турган. Мындый ай-карагуйда канча-канча көстөр сениг кийининег истежип, шогден турганын Травкин билетен. Онын ийинине сапердыг колы келип тийерде, ол керек дезе онон эмеш чочуй да берди. Эмикти кескилеп ийтир. Травкин ле онын удустарына ойто буруларга келишсе, бу өткушти каруулап турарга, саперлор мында артын калар. Онон ары онойдо ло табыш јок болзо, ологго јарым частыг бажында «айылы жаар» јыларга кем јок болор.

Олердыг бирүзи эзендежип Травкинниг колынан тыг тудуп салды. Карачкыга темиге берген көстөриле Травкин оны даптап ајыктайла, узун эрин сагалын ла јымжак көзүн көрүп ийди. «Меджидов, дивизиянын эг артык саперы — деп, Травкин ол кижини танып ийди. — Бугорков кысқанбаган эмтир».

Кайучылар кезип койгон эмиктиг ортозыла жылып өдөлө, немецкий бруствердинг сырагай ла жанына жуукшык ла јада бергиледи: сол жанында неме јарылган јызырт угулды. Јер араайынаг селендеже берди. Бир секундтыг бажында јызырт он жанынан угулды.

«Гуревич атыланып јат» — деп, Травкин бойында сананды.

Ол сол јанынан немецкий куучын угуп ийди. Аниканов ло Бражников траншейде киргилеп калган. Куучын јууктап ла клеетти. Травкин тыныш та тынбай јада берди. Ары-бери јурүжер јолло эки немец јуп-јуук өткүлөп баратты. Олордыг бирузи нени де јип брааткан. Неме чайнаган табышту шапылдаш угулып турды. Олор өскө јаны јаар бурулып јуре бергиледи. Бруствердинг устинен Аниканов көрунип келди. Ол Травкинге төмөн чураарга болужып берди.

Олор јетилези јергелей немецкий траншейде тургулады.

Травкин тындап турала, јангы ла ол эки немец чыгып келген ары-бери јуружер јолло басты. Ол јол айрылана берген эмтир. Бурулчыкта Травкин кенетийин алдында брааткан Аникановтың темдек эдип көдүргөн колын сезип ийди. Брустверди сын кууза немец клеетти. Кайучылар траншейдинг стенизине јапшынып тура бердилер. Немец карануйда јоголып калды. Эм тургуза керек јакшы ла өдүп јат. Олор агаштың ортозына ла кирип алатан болзо. Травкин јолдог чыгала, ары-бери ајыктанды. Ол стереотрубала алдында улам сайын көргөн агаш карулдап јаткан өбөгөнниң туразынын бурунқуй сомын танып ийди. Тураның јанында немецкий пулеметный дзот бар. Оног нени де тыг блаашкылап турган немецтердинг үндери угулып турды. Мынан чике алза, агаштың ортозы јаар барган јол бар болор керек. Јолдыг сол јаны јаар дезе — эки карагайлу төк, төкниң сол јанында — састу ойдык болор учурлу. Шак ол ойдыкла өдүп барар керек болгон.

Бир частың бажында разведчиктер агаштың ортозы јаар теренжиде кире бердилер.

Мещерский Бугорковло кожо траншейдинг ичинде туруп алган, карануй јаар көс албай ајыктагылап тургу-

Травкин карачкыга ~~травкин~~ берген көстөрүндө сапер жаар азыкчыл
көрүп ийди..

лаган. Анча-мынча боло берзе, олорго Муштаков ол эмезе Гуревич једин келгилеп — «Је, кандый?» — деп сурагылап турды.

— Јок, «Билдиртип ийдибис, ојто бурулып јадыбыз» деген сигнал — кызыл ракета, ол ло бойынча көрүнбеди. Уч катап кирези немецкий пулсметтор адыш баштаган, је онызы байла, јаантайынгызындый ок коркудар деп амадаган адыш ошкош. Мещерский, Бугорков, капитандар ла траншейде дежурить эдип турган унчукпас солдаттар көс албай, суу јаар, оның күнбадыштагы биһик јарады јаар, кулузундарды, јырааларды, немецкий эмиктерди, немецкий брустверди лаптап ајыктагылап тургулады. Је бир де ажарылу көскө илингедий неме көрүнбеди.

— Бот, көк теҗери теңкендерди! Сүнелер ошкош — деп, Муштаков көкүп айтты.

— Одо бердилер ошкош — деп, Мещерский жеңилте тынала, бастыра бойы терлеп калганын, кенетийин сезип ийди.

Капитан Муштаковты телефонло полктың штабы алдыртты.

Телефонист жүрексиреп айтты:

— Слерде алты јус куучындажар.

Түниң аразынаң волковник Сербиченконың бастыра дивизияга танылу терең көгүс уш угулды:

— Је, Травкин кандый?

— Кем јок, ончо ло амыр ошкош, нөкөр алты јус.

— Айдарда сенде табыш јок по?

— Јок, нөкөр алты јус.

— Бугорковтың улүзы ојто једин келгилебеди бе?

— Јок, келгелек, нөкөр алты јус.

Комдив бир секунд кирези табыланып жүреле, оның кийиниңде айтты:

— Је ондый болзо, кем јок, јакшы. Барып уйукта, Муштаков.

— Уктым, будурерим.

Оног база ла эмеш унчуклаганынынг кийининде, мынайда айтты:

— Айдарда, немец токунал калды ба?

— Табыш та жок.

— Ракеталар?

— Эйе, же тыг коп эмес.

— Адып туру ба?

— Каа-жаада.

— Же, тыг чочудулу эмес пе?

— Жок, жок, нөкөр алты јус. Јаантайынгызындый ла, кем жок.

Трубканы ордына ойто салып койоло, Мүштаков мынайда айтты:

— Карыган өбөгөн токунабай јат.

С Е Г И З И Н Ч И Б А Ж А Л Ы К

Ол куштардыг көөжип брааткан үндериле тунуп турган соок ло туманду тагдак болгон.

Дивизиядагы бар јетирулерге удур, агаштардын ортозында немецтер кыймырт болгон; кайдаар ла көрзөг — једеен грузовиктер, оног јаан автобустар, кыры бийик кайырчакту эки аттыг уур абралары. Ончозында ла уйуктап јаткан немецтер. Агажын јолдоидыра кезип койгон актарыла эштег-эштег патрульдар көгүс унле куучындашкылап базап јургуледи. Кайучылардыг коруланар сок јангыс аргазы эш неме көрүнбөс карачкы болгон. Је ого до тыг иженерге болбос. Туиниң карагуйында серенкенниг, ол эмезе карманда алып јүрөп фонариктиң оды јалт ла этсе, Травкин, онынг кийининенг өскөлөри де јерге јапшына јада бергилеп турды. Бүдүн јарым час кирези јыгып койгон агаштардыг ортозына, чибиниң кадалгак бүрлериниң устүне јадарга келишти. Кандый да немец, јылагаш буттарыла мачылдап, фонаригиле јарыдып, Травкинниң јанына јаба базап келди.

Фонарьдыг оды торт ло Травкинниг јузине удура ууландырылып салган, је уйкуга амаарып калган немец бир де неме сеспеди.

Мамочкин бычагын ала койды. Травкин оны көрбөгөн, је Мамочкинниг сүрекей сүрген кыймык эткенин сезип ийеле, оның колынаг токтодо тудуп ийди.

Немец јуре берди. Барын јадала, ол фонарикле агаштыг куйузын жарыдып ийерде, Травкин ылтам көдүрилип келеле, немецтер эмеш ас зайлу агаштыг ортозынаг баргадый јолды көрүп алды.

Бу агаштыг ортозынаг капшай ла чыгар керек.

Олор будун жарым километр кирези јерге уйуктап јаткылаган немецтердинг арайла устиле эмеш жылып баргылады. Олор јолой ло бир сүме тапкылап алган: качан јуугында патруль ол эмезе бойының керегине браткан тегин солдаттар көрунип келзе, кайучылар јаткыдай берер. Олорды эки катап фонарикле жарыдып көрөлө, Травкинниг шуултезине келиштире, бойының улустары деп бодоп, тийбегендер. Олор онойдо жылып, агаштыг ортозынаг чыгып аларда, бу туманду тандак олорго агаштыг куйузында учурады.

Мында айдарга болбос коркушту неме болды. Олор ойгу јаткан уч немецтинг торт устуне учурагылады. Олор учу грузовой автомашинанын устунде јолөнө јаткылап алган, одеялаларла ороонып, нени де куучындашкылап јаткан. Олордын бирузи агаштыг јууктагы куйузы јаар тегин ле көрүп ийеле, амайлана берди. Чичкечек јолло бир де табыш јоктог, ары-бери ајыктанбай да ээчий-деечий саиг-башка кийимдү јети кижиге—кижиге эмес, ногон кийимдү, јети көлөткө баргылап јатты.

Бу ногон көлөткөлөрдниг саиг башка будуштерин көргөн бойынча немец олорды бу јердиг эмес, кандый да тармалу немелер деп бододы. Ол тарыйын орустар керегинде немецтинг санаазына да кирбей, көргөн немезин өштүле колбол сананарга да јетпеди.

Grüne Gespenster. — деп ол коркуп кимиренди, — Жазыл сунелер.

Бу ойдө Травкин, ол эмезе онын улустарынын бирузи кичинекей чочуп ары болгон болзо, тартыжарга эмезе коруланарга келижер эди, немецтер дезе, байла, тал-табыш чыгарып, улузын көдүрер эди. Ол тушта озор кучи көп немецтерле тартыжып, бу агаштардыг туманду куйузы кыска ла канду согуштыг жери болуп калар эди. Мында Травкиннинг бек, базыдылу кылык-жагы арга болды. Олорды эм тургуза уч ле немец көргон до, согушты озо озор тегин ле баштабас, а жуугындагы агаштыг ортозы жаар (ондо айса болзо немецтер жок) кире берзе, немецтер согдулу табыш та чыгарза, озор кача берер аргалу болорын Травкин чурчеле шууй согуп ийди. Ол качып жүгүрбес деп сананды. Жугурерге жарабас, ийттег де качып жүгүрзе, ол кижининг коркуганын биллип ийеле, аайы-бажы жок үрер деп, ол санаазыла да эмес, темнигип калганы аайынча биллип ийди.

Кайучылар түс, табылу базытла бир де неме аайлабай отура калган немецтердинг жанынаг одо кондылар. Агаштыг ортозына кирген согында, Травкин манзарып, ары-бери кайа көрүп ажыктанала, жүгүрди. Озор ол агаштыг ортозынаг түрген жүгүрүп одо коноло, бук жерге чыгып келип, састыг куштарын үркудип ийеле, база бекко агаштыг ортозы жаар кире бердилер. Бого озор эмеш тыштаандылар. Аниканов айландыра темзинип базала, немецтер көрүмбейт деп жетирди. Озор чагы чыгып, өлөгининг үстүне отурала, тагкы азып алган согында, Травкин кечеге эгирденг бери баштапкы катап «Арайла озордыг колына кирбедибис» деп оозын ачып куучындаанды.

Айдала, ол күлүмзиренип ийди. Ого эрмектенерге куч болгон, тили ээлбей турган — бу туининг туркууына ол куучынданарга ундуп салган немедий.

1 Grüne Gespenster — иогон сунелер.

Он кирези немецтер жергелей тургулап алып, аяк-тангылап, кайучылар жүре берген агаштыг ортозы жаар быжырада аткылап ийеле, ол агаштыг кунбадыш жанындагы жаказына чыгып алала, жаңы ла кайучылар өдө берген букти узак аяктап көргүледі. Оның кийинінде немецтер жагыс жерге жуулгылап алала, коотту куучындашкылап, каткырышкылап, байагы бир ногон сунелер көргөн немецти шооткылап, танкылап алала жүре бердилер.

Жаңы келген јинттер — Семенов ла Голубь — немецтерди тыг улус болуп кайкамчылу аяктагылап турды. Олор өштуни мындыј жуук баштапкы катап көрүп турган. Травкин десе јинттерди лаптап шинжүлөп көрүп турган. Олор бастыра улустыг эткен керегин эдип, јакшы тудунып тургулаган. Семенов јинт те кайучы болзо, эки шыркалу, ченемелду солдат болгон. Ол жуу өйдиг туркунына солдат кижинин токувалу, топ кылык-јагына үренип калган. Кичинек сынду, жыпыладуш Голубь, Курск городтог келген он јети јашту уулчак, немецтерге буудып өлгөн советский ишчинин уулы, јаантайын көдүрүнгилу санаалу жүрген. Оның ичиндеги јинт санаазы бир жаынан адазын өлтүрген фашисттерди көрөр кунин јок болул, экинчи жаынан истеечи улустыг јилбүлу историязыла, индеецтердин ле јалтанчы јок јорукчылардыг јүрүм-јадыныла толуп, бу жууныг айалгазына учурап киреле, бастыра бойы көкуп, оморкоп турган.

Мамочкин Травкиннинг темирдий кату тудулкайын темдектеп, кенетийин калганчы кундердин туркунында баштапкы катап бу коркудулу керектин бүдерине будуп, ижене берди. Оның санаазына кече Катяла айрылыжар тушта эзендешкени кирди. Катя лейтенанты чеберлеп үрзин деп сурап турарда, ол десе шооткон айас кулумзиренип, кыстыг арказына алаканла таптап, мынайда айдып турган:

— Алаңзыба, Катюша, Сенниг лейтенантыг Мамочкинле кожо — Государственный банктагы немедий.

«Карын Мамочкин бу лейтенантла немеге алдыртпас болбой» — деп, бойыныг ишнде саяанып, Мамочкин суунип, катап ла эмеш уйат жок боло берген кестөриле Травкин жаар көрүп турды. Ол ончолорына бир болчоктон калбаса улеп, айла Травкинге десе жаап ла деген болчокты береле, ого флягадаг кружкага толтура аскаан аракы уруп берди.

Агаштыг ортозында немецтер жок деп лаптап билип алала, кер-мар керекке каруул тургузып койоло, Травкин Бражниковтыг арказындагы рацияны алып тургузала, башталкы радиогамманы (жажытуу четиру бичикти) берип ийди.

Ол узак ойго каруузын алып болбогон, эфирдег тарсылдуу табыш ла араайынаг куулеш, куучыныг ла музыканыг узактери угулып турган, а бойыныг волназыла коштой ол кату ла тыг немецкий куучын тудуп алды. Оны угала, Травкин бойы да билбей шимирт эдип калды — волналардыг ондый жуугу немецке Чолмонныг жажыдын ачып бергедий болгон.

Учы-учинда ол жердин алдындагызындый, жагыс ла сости: «Чолмон... Чолмон... Чолмон... Чолмон» — деп, кычырып турган унди угуп ийди.

Травкин де, кычырып турган радиет те, экулези суунчилу кыйгыргылап ийди.

Травкин — Берип жадым. 21 Уку эки. 21 Уку эки, — деп айтты.

Узактагы Жер, эмеш унчукпай турала, билип алдым, жакшы билип алдым деп жетирди.

Травкин катап-катап «Коп, сурекей коп 21, жагыла келген 21» — деп айдып турды.

Жер мышы да билип алала, жагыланган ундий, катап, айтты:

— Коп, сурекей коп 21.

Учы-учинда ол «Чолмон, Чолмон...» деген сөстөрдү угуу ийди.

Ончозы сууниже бергиледи. Ондый жуулу магдай жерди, онын согында немецтер толуп калган агаштардын ортозынан одуп чыгала, онын кийининде радиоло бойларынын улустарына бу немецтер керегинде жетирип ийген — жок, мынайып жүрерге жараар!

Травкин нөкөрлөрünün жүстери жаар катап-катап аыктап турды. Олор эмди онын колындагы улустар эмес, олордын кажызынаг ла бастыразынын жүрүми камаанду нөкөрлөр болгон, а ол, командир дезе, олорды өскө, оног башка улус эмес, а бойынын эди-канынын бөлүктери деп бодоп турган. Качан Жерде жүрер тушта олордын кажызы ла башка бойынын жадын-журумиле, кылык-жагыла жүрер аргалу болгон болзо, же мында, бу жагыскан Чолмондо олор ло Травкин ончозы жагыс кижидий болгон.

Аникановло жөптөжил куучындажала, Травкин тургуза ла оног ары, план аайынча темир ле шоссейный жолдор бириккен жүрт жерге једер деп шуунди. Чындап айтса, туште кыймыктанарга коркушту болгон, же сас ла агаш жерлерди талдап, јорыкту жолдор ло деревнелердин узагында барарга кем јок болгон. Немецтер ондый жерлерден чала качкылап турар.

Је бу агаштын кунбадыштагы аразына чыгып келеле, кайучылар чичке, ташту, кату јолло келесткен немецкий отряд көрүп ийдилер. Немецтердин кийип алган кийими бүрүнкүй ногоп эмес, кара мундирлер, алдындагы базып клееткен офицердинг шил-көзи коркудулу жалтырап клеетти.

— Эсэсовецтер — деп, Аниканов шымыранды.

Эсэсовский отрядтын кийининег нек-сакты чогуп алган јирме повозкалу обоз өтти.

Јууктагы турган агаштын ортозы жаар ичкерлеп киреле, разведчиктер гусеницанын жагы истерин көрүп ийдилер. Истерле аыктанып өгөлөйлө, олор жакаларында он эки гусеничный бронетранспортерлер јажыра тургу-

зып салган кичинек ак jerre жууктагылап келдилер. Гу-сеницалардын устиндеги жагы тозун оlorдын жагы кел-генин керелеп, коргузил ят. Мынызы немецтердинг кы-лык-жаңдарынан да, оlorдын агаш ортозыла табышта-нып жүгүрүжип, агаштар кирселеп, оның бүрлерин одын эдип кескилеп, палаткалар тургузып турганынан да — чикелеп айтса, жагы келген улустардын эдетен немезин оlorдын эдип турганынан да иле көрунип турган.

Кайучылар бу коркудулу актаң ойто кайра жылып келгилейле, оның он жагынан узагыича өдө бергилейле, же мында база толтыра снарядтар салып алган грузовой автомашиналарга учурагылады.

Агаштын ортозындагы яш өлөңниг устунде куру сигаретанын коробкалары, консервный банкалар, готи-ческий шрифтле кепке баскан газеттиг кирлу узуктери, куру шилдер jer-башка чачылып калган яткылады. Агаштын ортозында кайда, не барын коргузил турган темдектер толтыра, айла оlorдын көп лө сабазында 5 цифра ла «W» буква бичигилеп койгон. Кайда ла бас-сан, — кижини куунине келишпес, жескимчилу жыт турган. Туште барар арга жок, бүруңкуйди сакыырына керек боло берген, нениг учун дезе, эбиреде алгырышкылап, joyу да, jорголу да баргылап яткан өштулер жагыс jerre чук жуулышкылап яткан фашистский черулер толтура болгон.

Травкин де, өскө дө кайучылар ончозы, немецтердинг бу jerдеги агаштардын ортозына бойларынын жагы кел-ген черулерин яжыырып сугуп алала, нени де белетеги-леп ятканын билгилеп турган. Оlor, айса болзо, бойы-ның задаказынын жаан учурлузын ла оның учун канча кире карулузын баштапкы катап билген болор. Jарык туштиг артканын терең жуукага ургүлеп өткүреле, раз-ведчиктер тун кире берерде, оног ары ичкери көндүге бердилер.

Удаган жок оlor көлдү жараш jerre чыккылап келги-леди. Мында айландыра турган жаан ла оок, кайыг

агаштар, бакалардыг бапылдаган Униле тушуп турган көлдөр жаткылады.

Көлдөг узак жок, кузукту жырааларла туй өзүп калган тайыс жууканыг ичине Травкин амыраар деди. Ол жанындагы жаратта жаан эки этаж таш тура турды. Турадаг немецкий куучын угулып турды. Ог жанынча журт жердиг чичке жолы, узакта, жер ле тегеринниг бириккенинде, телеграфный столмолордыг ортозыла жалбак жол өткөн.

Ол жолдыг жанына Травкин дежурство тургусты. Мынайда машиналар узук жоктон ло өдүп турган. Оны шиндеп аыктаарга да жараар. Кезикте машиналар бир часка жоголып калып, онын согында база ла азыйгызы чылап ок чук өткүлөп турды. Автомашиналарда толтыра немецтер ле брезенттерле туй жаан койгон кандый да жажытуу коштор бар болгон. Эки катан ийде-кучту тягачтар сууртеп алган жаан оруднелер өтти, олардыг текши тоозы жирме төрт ствол болтыр. Травкин бу чубашты улайла аыктап турган, арткан кайучылар бирдег дежурить эткилеп турган: кезиктери уйуктап жатса, өскөлөри десе Травкинле кожо коштой өдүп жаткан немецкий ийде-кучтердиг тоозын алып тургулаган.

Кенетийин бурунгүйдөг Мамочкин чыга конуп келеде, мынайда айтты:

— Нёкөр лейтенант, ондо чичке жолло абрада эки немец баргылап жат. Абрада десе курсак-тамак. Бис оларды мылтыктаг адыш жоктог божодып салалык па?

Травкин онын кийининег аыктанып базып барала, чындап ла чичкечек жолло араайынаг барып жаткан абраны көрүп ийди. Эки немец тагкылап, чылаазынду куучындашкылап браатты. Абрада чочко кортылдап турды. Э-э, бу фронттерди божодып саларга астамду болгон ло. Олор бойлоры ла колго киргилеп жаткан. Же тамзык жакшы да болзо, Травкин — Баргылазын — деп, колло жагып ийди.

Мамочкин бого эмеш ачына да берген. Мындый жакшы келишип жаткан айалгада ол сырагай ла көкүдүлү оморкол, разведчиктерге, анчадала Аникановко бойынын тыгын көргүзөргө сананган. Бис незин баскындап, көрүп жүрүп жадыбыс, качан «тилдер» бойлорыла айландыра кыймырашкылап жадарда!

Тан табынаң жарып келерде, жаан жолдың ичиле жорукташ токтой берди.

— Жагыс ла түнде жүргүлөп жат, бистинг авиациядаг жажынгылап турган болор. Нени де белетеп жат, күрумдер — деп, Аниканов айтты.

Травкин бойынын улустарын ойто кузукту жыраалардын ортозы жаар апарды: ондо омор эртен тураныг соогына сиркирежиц отурала, ургүлей бердилер. Кенетийин байагы көлдинг жанындагы турадак та онту, та кыйгы аайлу чөйө табыш угулды.

Травкинниг санаазына нениг де учун Марченко кирип келди. Кыйгы база катап угулала, онын соогында ончо ло тым болуп калды.

— Ондо не болотон ол, барып көрөйин — деп, Бражников жол сурады. Травкин ого удур — жок, керек жок, жер жарып жат — деп айтты.

Чындап та, таг адып келген. Көлдөрдинг усти кыс-кылтым өңдү боло берди. Мамочкин бойынын түби жок карманынаг чыгарып келген сугайры ла колбасаны омор жип алала, катап ла ургүлей бердилер.

Травкин уйуктап болбой турган. Ол көлдинг жанына жууктап жылып келеле, сырагай ла жараттыг жанында турган жырааныг ортозына шык ла эдип калды. Көлдинг жанындагы турада улус уйкудан туруп жаткан. Тышкары улустар ары-бери баскылап турды.

Удаган жок паратадан үч кижичыгып келгиледи. Омордыг бирузи, сырагай ла бийик сындузы, колын фуражказына жетире көдүрүп ийеле, турадан араайынча узап базып ийди. Кичинек төгичекке чыгып келеле,

ол паратанын жанында арткан улус жаар бурулып, олорго колло жагып ийеле, чичке журт жолло тургендеде базып ийди. Немец онойып турар тушта Травкин онын арказында јуктенип алган југин ле он колындагы ак тагычакты көрүп ийди.

Бу немецти тудуп алар керек деген шуулте Травкинниг санаазына тургуза ла кирип келди. Ол шуулте де эмес, немецти ле көрүп ийгенде, кажы ла разведчиктиг токтодынып болбос кууни болгон. Онын кийининде Травкин бу немецтин тагычакту колы ла тунде угулган табыш кандый колбулу болгонын кенстийин билип алды. Көлдиг жанындагы тура госпиталь болгон эмтир. Чичке журт жолло базып отурган узун немец госпитальдан эмденип чыгала, бойыныг частытына барып јаткан. Бу немецти кем де бедиребес.

Аниканов ло Мамочкин уйуктабай јаттылар. Олордыг жанына базып келеле, агаштардын ортозыла элбегдеп брааткан узун сынду немец жаар колыла көргүзип, Травкин: — Бу немецти тудуп алар керек — деп айтты.

Олор эку кайкашты. Тегинде сырагай ајарынчак лейтенант көкө түштиг ортозында немецти тудуп алзын деп јакарып турганы кайкамчылу. Ол тушта Травкин тура жаар көргүзип, јартады:

— Ондо госпиталь.

Олор кунниг јаркынына немецтин колындагы тагычак агас эткенин иле көргөн соғында бастыразын билип ийдилер.

Уйуктап јаткан разведчиктерди уйгузала, агаштыг ортозы жаар, немецтин јолын кезерге бардылар. Немец кожон сыгырып, байла јаскы эртен турага суунип турган болгодый, базып браатты. Ол керек айдары јок јенгил эдилеп калды. «Тилди» баштапкы катап тудуп јаткан кичинек Голубь, керек дезе санаазына јетпеген аайлу артып калды. Ол бойы немецке колло до тийерге јетпей калды. Немецти күлүйле, оозына пилотканы туй

тыгала, коркушту жүрексиреп Голубь аайы-бажына чыгарга да жеткелекте, сууртегилей бердилер.

Немец кузукту жыраала өзүп калган кобынын ичинде сынын узундада чөйүп койгон неме ошкош чалкойто жатты. Оныг оозынаг пилотканы кодорыл ийдилер. Немец онтой берди. Травкин сөстөрдү орус тилмештий чокум эдип айдып сурады:

— Zu welchem Truppenteil gehören Sie?¹

— 131 Infanterie-Division, Pionier-Compagnie²,—деп, немец каруузын берди.

Бу дивизияны разведчиктер билетен, магдай жерде турган пехотанын дивизиязы болгон.

Травкин олжолотконды аяктап көрдү. Ол бирме беш жаш кирелу, ак-сары чырайлу, ончо немецтердин көстөрүндөй, амаары көгүлтүрүм — жажыл (чагкыр) көстү, иит кижиге болгон.

Бу амаары көстөрдөгү бойынын көстөрүн албай, Травкин мындай сурак сурады:

— Haben Sie hier SS-leute gesehen?³

— О, ja — деп, айландыра турган орустар жаар эмди жалтанбай көрүл, бойынын неме билерине суунген керберлу, немец айтты. — Eine ganze Menge, überall..⁴

— Was sind das für Truppenteile?⁵—деп, Травкин сурады.

— Die Panzerdivision „Wiking“. Eine sehr berühmte, starke Division. Auserwählte Himmlers Truppenteile⁶

— А... — деп, Травкин унчукты.

¹ Кандый воинский частьта слер туруп жадыгар?

² 131-чи пехотный дивизия, сапёрный рота.

³ Эссэсовецтерди слер мында кордигер бе?

⁴ Э-э-э, олар мында толтыра эмей.

⁵ А бу кандый частьтар?

⁶ Бу «Викинг» деп эссэсовский танковый дивизия. Ат-перелу, ийде-кучтү дивизия. Гиммлердин талдама частьтары.

Лейтенант кандый да сүрекей учурлу неме билип алганын, разведчиктер сескилеп ийдилер. Же «Викинг» дивизиянын ич бойындагы ийде-кучтерин немец билбес те болзо, Травкин таап алган жетирунунг учурын басты-разын билип турды. Ол эмди бу узун немец жаар сүүн-генге шыдар көрүп, онын чаазиндарын аяктап турды. Немец дезе, бу эмеш кунукчыл көстү орус жипт кижн жаар аяктап — бу мындый жакшынак жипт уул оны өлтүрөтөн жакаруны берет эмеш пе? — деп, кенетийин иженчилү сананды.

Травкин немецтиг солдатский кижказын кычырып токтойло, оны өлтүрер керек деп, санаазына кирди. Немец лейтенанттыг санаазын билип ийгендий, кенетийин тыркыражып, бойынын кажы ла сөзин көгүстиг сүрекей терегинег чыгарып мынайда айтты:

— *Herr Kommunist, Kamrad, ich bin Arbeiter. Schauen Sie meine Hände an. Glauben Sie mir, ich schwöre: bin kein Nazi. Bin selbst Arbeiter und Arbeitersohn!*

— Немецтиг айтканынын учы-куйузын Анканов билип ийди. Ол «абрайтер» деген сөсти билетен болгон.

— Бот ол бойынын торсокту колдорын көргүзүп, мен ишмекчи кижн деп айдып жат. Айдарда, бисте ишмекчи кижнин сүүп турганын ол билип жат, кемле жуулажып турганын билип те турза, же түгөй ле жуулажып ла жат... — деп, Анканов сананып айтты.

Травкин кичинектен ала ишмекчи улуска сүүмжилү ле жакшы куунду оскүрүлген болгон. Же бу Лейпцигтин наборцигин өлтүрөргө керек болгон.

Немец Травкиннин көзиндеги бу килемжини де, бу жа-на болбос кату санааны да сезип ийди. Ол санаалу немец болгон: наборщик болуп иштеп турарда, ол көп

¹ Господни коммунист, ибкөр, мен ишмекчи кижн. Менин колдорымды көрзөгөр. Мен национал-социалист эмезим, будүгөр меге. Мен ишмекчи кижнинг уулы, бойым да ишмекчи.

Бу амзаны көстөри јазар Травкин
коруп, сурак берди.

керсү, јакшы бичиктер кычырган, онын учун, алдында турган улус не улус, билип турган. Онын олуми бу килекей, јаан көстү, јараш јит уулдын колында болгнын билип ийеле, ол өкпөорип ыйлай берди.

ТОГУЗЫНЧЫ БАЖАЛЫК

Олордын санаазында не болуп турды не? Олор бойлоры да бу суракка каруузын берип болбос болгон болор. Кандый ла туура немелер, өткөн өйдө бастыра не болгоны санаадаг чек јоголып калган, је кезикте кирип те келзе, учы-аайы јок узуктерле кирип турган. Олор јагыс ла бойыныг з а д а ч а з ы н сананып јүргендер.

Аниканов Голубьяла эку алдынаг — төртөн метр кизеи кийинниег—радиостанциялу Травкин ла Семёнов, сол јанында, разведчиктердинг барып јаткан шоссейный јолдын коштой тууразында — Мамочкин ле Быков, он јанында, группаны агаш јанынаг корулап — Бражников барып јаткан. Олордын барып јатканы уч толук ошкош болгон, ол учтолуктын төс јаны Травкин, төбөзи дезе, Аниканов болгон. Кезикте, немецтердинг барын сезип ийеле, уч толук јапшына берип, ичкерлеерин араайладып, токтой тужеле, тундеги шылырт табышты тыгдап туратандар. Аниканов куштын униле табыштанып ла ийзе, олор ончозы шык ла эткилеп калат.

Сол јанындагы шосселе машиналар ла гусеничный тягачтар өткүлеп турды. Немецкий кожондор, немецкий арбаныш, немецкий команданыг сөстөри угулып турды. Кезикте пехота өткөндө, солдаттардынг эрмектерининг јуугы колыгды ичкери уулап ла ийзеи, немецти тудуп алгадыйыг, онын језине тийип, немецкий сигареттинг одына өртөдип алгадый неме ошкош болгон.

База «тил» албас деп Травкин бек сананып алды. Ол өштунинг частьтарынынг өзөгине кирип алганын сезип

турган. Бир ле аярынбас керек, чала тумчалай туткан кыйгы болзо — бу бастыра эсэсовский чымалы араадап келер. Мында «викинг» деп танковый дивизия турганын ол билип турган. Же ол бу дивизиянын тоозын ла амадузын билбеген. Онын тоозын бир кезек келиштире билерге — частьтарды, артиллерияны ла танктарды тоолозо билип алгадый, же командованиенин амадузын билгирле деген немец билер болуп јат. Ондый немецти темир јолдын станциязын кайып алган соңында тудуп алгадый болгон.

Је Травкинниг бу аярынкай планы кенетийин бузулып калды. Травкин кенетийин сол јанынаг табыш укты, онын кийининде карагуйдаг Мамочкин чыгып келеле, јарым унле мынайда јетирди:

— Мында јолдын јанында бир немец јадыры. Амаарып калган, эзирик...

Травкин «эзирик» немецти бир ле катап кӱргӱн бойынча, керектинг аайын билип ийди. Немец аярынбай агаштын ортозы јаар кирип келеле, Мамочкинге талдырта, соктырала, мылтык јепселин блаадып ийген.

Мамочкин кемзинип актанып ла турды:

— Ол сырагай ла мениг устум јаар келген. Сырагай эдер немем јок болгон.

Узак куучындажар арга јок болгон. Олор олјолоткон немецти кол бажына тудунала, агаш ортозы јаар кире коно бердилер. Орус кижининг кулагына саиг-башка угулар, табылбай калган нокӱрин кычырып турган немецтердинг кыйгылары удаган јок ло угулып келди.

— У-ух!.. У-ху!..

— Виллибальд! Виллибальд!

— Герр Беннеке!..

Олјолоткон немецти количектинг јанындагы блонгӱ салала, Мамочкин онын устуне суула быкырып, керек дезе, онын оозына флягадаг аракызынан да уруп ийерге кысканбады. Мамочкин кокуп, «бойынын» немецин

айландыра жүгүрүп — шакпырап, бу сырангай ла эсэсовецтинг бойы, бу ончозын билер... Көрзөөр, нөкөр лейтенант, — офицер, кудайла чертенедим, офицердинг бойы — деп, жүзүн-жуурлеп мактап турды.

Юра Голубь немецки жылбуу арыктап, кичинекей тумчугун тыртайтып, чылаазында ушкуруп турды:

— Ончолоры ла «тил» тудар, мете десе эмдиге ле туштабай жат.

— Кем жок, Голубок — деп, Аниканов, узактагы жылмайа берип турган кыйгыларды чугулду тындап тура, айтты. — Андый жоожо мында көп эмей. Сениң де ойиң жедеп.

Эсэсовский гауптшарфюрердинг¹ кут чыгып калган костөри Травкин жаар көргүлөп турды. Тыркыражып ла чоколдоноп тура, эсэсовец «Викинг» СС деп бежинчи танковый дивизиянын «Вестланд» деп тогузынчы мотополкында турганын, өскөртө айтса, онын карманынаг Мамочкин уштуп алган солдатский книжказында не деп чийгенин айдып берди. «Вестланд» деп полк үч батальондон туруп жат, олардын кажызында ла төрт ротадаг, «уур мылтыкту роталарда» алты ла он оосту миномёттор бар деп, ол оной ары куучындады. Полкто танктар жок, өскө полктордо олардыг бары-жогу ол билбес. Дивизия Югославиядаг келгем. Штаб мынаг узак жок деревнеде турган, же деревнениг алын ол ундуп салган, ненинг учун десе оныг орус ла польский аттарды ундутпай энелди алар арга-кучи жок. Ол жангыс ла «Москвау» ла «Варшау» деген аттарды ундубаган деп, ол саңбашка удурлашкан айас айтты.

Бойынын «коручылы» Мамочкинге жүзи орто соктырып алала, ол бир ле минут мынаг озо таап алган төп кылыгын ылтам ла ычкынып ийеле, ан кеберлу улуй берди. Тегинде ол Мамочкинненг кут жок коркотон: оны-

¹ СС-тинг черулерининг оберфельдфебелк.

зы жүк ле эгчейип келзе, немец тыркырап, Травкин жаар жалынчылу көрүп турар.

Качан гауптшарфюрерди көл жаар чачыл ийген кийининде, Травкин жерле (радио ажыра) куучып баштап алды. Бу ойдо жакшы угулып турган керегинде, Травкин бастыра билип алганын жетирип ийди.

Онын жетирузин ондо кандый да сакыбаган ла сүрекей учурлу деп уккулап алганын Травкин жерден угулып турган үндөрдө билеп ийди. Учунда оныла үй кижининг уни куучында жарла, Травкин Катяны танып ийди. Катя ого ырысту жол ло удабай жанзын деп куунзеди.

— Бис слерди изу кучактап жадыбыс — деп, ол Травкиннинг жакшы јединдери учун жүрексирегенине ле оморкогониная улам тыркырашкан униле айдала, кандый да служебный керектер зайында неме айткан киж болуп, — Слер мени билдигер бе? Слер мени кандый билдигер? — деп сурады.

— Мен слерди билдим — деп, Травкин каруузын берди.

Таг жарыырга јетире разведчиктер полустаноктын јанына, ологго керекту станциялаг јети километр јерге једип алдылар. Ол полустанокты сары будукла будуп койгон кирпичтег эткен жагыс этаж будканы айландыра коштой эки каттаг эдип јоон караган тоормошторло чедендеп тудуп койгон эмтир. Полустаноктог узак темир јолдыг агаш курия ондый ок чеденле эки јанынаг бектеп койгон. Мынызы — немецтер бойыныг турган јерин партизандардыг јотконынаг коруп турганы.

Полустанок жаар келген јолло узада чөйүле берген автомашиналар турган, олардыг куйругы жагы ла разведчиктердинг чыгып келген агаштын куйузына једип калган. Шык ла эткен тымыктыг ортозында станциянын туразынаг телефонный аппараттыг звонокторы ла немецкий күркег ун угулып турды.

Эки күнге агаштын ортозыла теингенининг кийининде

туманду жер жаар жүре берген рельсовый жолды, семафорды, темир жолдың стрелказының кара тизезин көрүп отураарга жүрөккө сууңчилуу болгон.

Аниканов, кайучуларды (куучындашкан жоп аайында) куштың үчиле токтодып ийеле, кийининдеги грузовикке жылгажактап келеле, шофердыг кабиназының ичин шыгалап көрдү. Онызы куру болды. Экинчи де, үчүнчи де грузовиктер куру болуп калды. Олордыг сырагай үстүнө чыгара кулурдыг таарларын чогуу койгон.

Бойлорының улустарына ойто келеле, көргөнүн Аниканов Травкинге жетирди.

— Неме тартарга келгендер, поезд сакып жат — деп, Аниканов айтты.

Травкин де поездди сакып алар деп шуунди. Же поезд сырагай ла көрүнбей турды. Бир кезек ой өткөн соңында стационарный будкадан уйкуга амаарып калган шоферлер тиркиреп чыккылайла, чылаазымдуу калырашыла, машиналар сайын таркагылады.

Эртең тураның тымыгына жакшы угулып турган куучындардыг үзүктөрүнөг машиналарды мында эмес, станцияда коштойгонун, эмди мынаг кыймыктап көндүгөтөнүн Травкин угуп алды. Станцияга жүк ле эки разведчик ийер, арткандары десе мында сакыыр деп, ол чүрчө сананала, шуунип алды. Станцияда немецтер ума жок көп, оныг учуу бастыра улустарды ийерге жарабас.

Ол бу керекке Аникановты ла Быковты чыгарала, качан Юра Голубь катап-катап суранып браздарда, оны үчүнчизи эдил көстөди.

— Жолой брааткан машиналарла барарыбыс па, кандый? — деп, Аниканов кокурлап сурады.

Олор Быков ло Голубьле кожо кийининдеги машинага жылгажактап жеделе, ого капшай чыкылап алды. Быков ло Голубьты таарларла жазап жабала, Аниканов

бойы база таарлардыг ортозына кос лӧ кӧрунер ыртык артыргызып, автомадын белем эди тудунып алып, кирип алды.

Удаган жок грузовиктиг јанына табыланып немец—шофер базып келди. Ол машинага кирип отурала, алдындагы машиналар кыймыктаарын сакуп алала, мотор иштеер одын (зажиганнезин) тургузып алала, стартерин јаба базып ийди. Мотор таркырай берди.

Колонна агаштыг ортозындагы јолло барып јатты. Машиналар ойдык јерлерге чачылгылап, чайкалгылап браатты. Онойдо оло он беш минут кирези баргылады. Кенетийин шофер машинаны токтодып ийди.

Аниканов немецкий эрмектениш уккан согында, машинаныг кырынан тудунып чыгала, кузовтыг ичи јаар калып ийген эки немецти кӧрүп ийди. Разведчиктердин ырызына немецтер байла эсэсовский кара мундирлерин кулурдыг тозынына уймаар кууни жок болгон ошкош: оло онойдоло машинаныг кийининдеги кырына, таарларданг узада отургылап алды. Ондый да болзо, мындыг јергелеш сүрекей јакшы эмес болгон. Машина чачылган ла сайын таарлардыг алдынан улустыг сомдоры билдире берип турган. Аниканов эбин бедирене берген. Сакубаган јорукчылар, айса болзо, станцияга јетире барарга турган, онызы дезе сүрекей коркудулу керек болуп баратканы јарт.

Је бу ла ойдо аайы-бажы жок табыш чыгала, грузовик токтой берерде, оны эбиреде шакпырашкылай берген согында, машинаныг кырында отурган немецтер јер јар турген чурап ийгиледи.

Бу ок ойдо Аниканов моторлордыг бир түгей табыжын угуп ийди. Ол чочуганы аайынча база бажын јажырага јүреле, кенетийин кулүмзиренип — бу бистинг туру ине! — деп билип ийди.

Советский бомба бойынныг улустарына тийбес немецчилеп, ол таарлардыг алдынан баштарын чыгарып кел-

ген иөкөрлөрине, — уулдар, бистиң үчүн араат — деп суунчалу айтты.

Самолеттор алту болгон, олар агаштын үстүлө айландыра жабыс учкулап, коркушту турсун тургулады.

Аниканов айландыра ајыктанды. Немецтер ончозы агаштын ортозында јажынгылап калган. Паровозтордын чочудулу гудокторы иле угулып турган. Станция јуугында болгон.

— Мениң кийинимнен! — деп, Аниканов команданы берерде ле, олар чурагылап ијди.

Машиналардын ортозы јаар кире кондо, разведчиктер кюветке киреле, оног чыга конгон бойынча, агаштын ортозы јаар түрген базытла киргилей бердилер. Је качан олар кюветке кире конгон тушта, оларды ондо јаткан немец көрүп ијген. Коркото, ол шык ла јала берген, је оның согында бажын өрө өгдөйтүп ијеле. Fallschirmjäger! — деп, торт ижемчизи јок унле кыйгырып ијди.

Айы-бажы јок адыш башталды. Разведчиктер тоолу автоматный очередле удураткылады.

Јалбак каранты јерди ажыра калыйла, Аниканов Голубьтын бороро берген јүзин көрүп ијди, Голубок кичинек тумчугын тыртыйып ијеле, јерге жыгылып браатты.

— Ол немецти тудуп алар арга болгон.. — деп, ол Аникановтын јалбак арказында јадып алган тушта айтты. Бу айткан сөстөр шыркалатканынын кийининде баштапкы ла оның кыска јүрүминде калганчы сөстөр болгон. Јарылаачы ок оның төжине, јүрегинин алдына тийген. Көөркнидин јүреги согулып та јатса, је там ла араайлап браатты. Согында ол база бир катап билинип ијеле, бойынын үстүнде лейтенанттын соой тартылып калган јүзин ле Мамочкиннин јаан көстөрүн көргөн.

1 Fallschirmjäger! — парашютисттер!

Агаш ортозында күкүрт башталып жаткан. Жаш бур-лери жабылып калган дуб агаштар, салкынныг ийдезине куулеп ле келерде, уурлу чычкандар ошкош, мунг тоолу шыркыраак суучактар буттардыг алдында ага бер-дилер.

Олуп брааткан Голубьтыг жанында кыймык жоктон отуруп жада, Травкин экинчи катап — Мамочкинде экү станция жаар барган Аникановты сакып отурды. Жок, Травкин бу кунукчылду учуралдыг кийининде группа-зын эки болукке бөлүбеске турган, је эм тургуза эзен Голубьты бого жагыскандыра таштаарга жарабас, је он-дый да болзо, керекти эдер керек.

Ол Жерле куучындажар деп ченежерде, бир ле неме болбоды. Электрический разрядтар буудак болуп тур-ган ба, кандый. Эфирдег трубкага аайы-бажы жок та-быш, жезикте тырсылдаш угулып турды.

Буттардыг алдыла кичинек суучактар жолдонып агып, ийинге уур тамчылар түжүп турды. Жааш уулчактыг соой берген жүзинег тамчылар тозунды жунуп ийерде, ол карангуйда агарып жатты.

Аниканов ле Мамочкин станцияныг тураларыныг жанына жаба жууктай жылгылап келген. Улам ла сайын жарып турган жалкынныг ортозында олар неме коштон койгон эки состав көрүп алдылар. Олордыг бирүзиниг платформаларында ийде-кучтү танктар карарып тургу-лады. Паровозгор тумандый пар божодып, рельсовый жолдыг устуне чедиргенди тогуп, мыжылдагылап тургу-лады. Аткакту эмикле айландыра чедендеп койгон пак-гаузтыг жанында немецкий тилле куучындажып, улус-тар ары-бери суртулдажып турды. Онын сонгында темир жолдыг жанынан арказында таарлу крестьян үй улустар-ды сүрүп турган часовойлордыг кыйгылары угулды. Ол крестьян үй улустардыг украинский тилле айткан

— Бот, күрүмдер, кайда да божотпой жат — деген чугулду ла калакту үндери угулгылап турды.

Аниканов бойынын кылыгын жаратпай, ичинде арбанып турган. Ол көрмөстүнг грузовигине не керек чыккан деер? Айса болзо, ол грузовикке чыкпаган болзо, Голубь эзен болор эди. Ол, сибиряк, тайгага тазыгып калган кижин, неге ол машина өрө чыккан деер?..

Немецтер платформалардаг танктар тужургилеп жат. Байла тыгыда ичкерлеерге белетенип турган ошкош. Кажы туштан баштаарга турган — жарты жок. База бирузин тудуп алатан болзо, эсэсовский дивизиянын задачын билип алар эди.

«Же, омор, немецтер, бу ла баскылап жүрү. А бойынын дивизиязынын задачын омордын кемизи билер? Кандый бир соксоо неме тудуп алзанг, база ла бир айлу неме билеп албазын» — деп, Аниканов сананып турды.

Аниканов элбек кара жылтырууш плашту арык эки немецти аярып көрди. Жалкыннын жарыгына Аникановко омор бир тушта кожо, база бир тушта башказынаг көрунип турды. Омор мында кизиреген, тыг үндериле жакару бергилеп турган. Бу офицерлер, байла, туку ол жуугындагы турган пакгаузтын кийини жанындагы стенизиниң жанында токтогон легковой машинадан түжеле келген болор.

Жаап турган жааштан сыгынып, Аниканов Голубь керегинде: ол эмди эзен не? — деп санаңды. — Көөркий, жаап турган жааштын алдында жадып жат. Ого бу эсэсовецтердин плащындый плащ таап алза, жакшы болор эди.

— Офицерди, тудуп алалык па? — деп Аниканов Мамочкиннег сурады.

— А лейтенант? Ол «тил» алзын деп айтпаган — деп онызы айтты.

Аниканов нөкөриниң жүзи жаар лаптап көрди.

— Бис оны чүрчеле айлап ийбей, оның соңында тургуза ла январыбыс — деп, ол жымжада айтты.

Мамочкин ширт этти. Јүстер тоолу ары-бери суртулдажып турган немецтердин ортозында олор эжү ле болгон. Бу јүстердин ортозынан ол эжү офицер тудуп алатан?.. Ол тыркырай берди. Аниканов дезе алдындагызы чылап ок лаптап аыктап тура, катап-катап айдып турды:

— Бис оны чүрчеле...

Мамочкин колыла шулмус жагып ийеле, кенетийин, көксине кейдег тартынып алып, туруп чыкты. Бойынан бойы көкүп, өткүре согуп турган жаашка јүзин удуратудуп береле, ол калтырууш кижичилеп, капшай-капшай эрмектенип турды:

— Је, Ваня... Је! Кем јок, Ваня. Эдип ийерибис. Эдип ле ийер болбойыбыс?

Олор машинанын јанына јылып келеле, эмиктин алдынан өдүп алып, јажынгылап алды. Јааш узуги јок уруп, машинанын јылтырада јазап койгон кузовыла агып турды.

— Ол фрицтердин бирузи менингу шуултемле болзо, генерал болор — деп, Мамочкин бойын көкүдип, шымыранып турды.

— Генерал эмей а-а? — деп, Аниканов оны токунадарга көдүрип айтты.

Бир частан ас эмес ой өткөн соңында, улустын базыды угулып келеле, офицерлердин бирузи мынайда айтты:

— Wir fahren sofort.¹

Ол Аникановко төжи орто бычактадала, жыгыла берди. Экинчизи дезе, Мамочкинге талдыра соктырала, оның өкпөрип турган көксине јүзин туй бастырала, санаазын ычкынып ийди.

¹ Wir fahren sofort — эмдик ле баралыктар!

Немецтер азыйгызы чылап ок пакгаузтардан темир жол жаар, оног ойто сунгулап, уруп турган жааштаг сыгынгылап тургылады.

О Н Ы Н Ч Ы Б А Ж А Л Ы К

СС-тин «Викинг» деп бежинчи танковый дивизиязы эсэсовский талдама черунинг эн талдама дивизияларынын бирузи болгон.

«Вестланд» деп 9-чы мотополк, «Германия» деп 10-чы мотополк, 5-чи танковый полк, бойы жүрер артиллериянын 5-чи дивизионы ла полевой 5-чи артиллерийский полк кирип турган дивизия, группенфюрер (СС черунинг генерал-лейтенанты) Герберт Гилленинг баштаганыла, Ковель городты курчап алган орустарды оодо согроло, оморды башка-башка группаларга узуктелте болуп кыраала, оморды атту-чуулу Стоход ло Стырь деп эки суунын ары жанына сүрүп салар деп, бойынын бийик класс-ту техниказыла бу элбек агаштардыг ортозына жажытту келеле, туруп алган.

Калганчы бйлөрдө бу дивизия бойынын куун-кайрал жок канзырагыла колго тушпес Югославияны бактыр-тарга албаданган.

Дивизия жагыдан көп улустарла господин рейхминистр Шпеердинг «танктардыг короли» деп адаган «тигр» деп тагмалу жагы алтан танктарла толтуруылып, эмди он беш муиг кижилу болгон. Полкторды башкарып турган улустар: фюрерге канча-канча катап агыладып темдектеткен штандартенфюрер, Мюлленкамп, алдында Гитлердин бойынын адыутанты болгон штандартенфюрер Гаргайс ла национал-социалистический ле военный иерархиянын тепкижиле бийиктеп чыгып алган өскө дө гиммлеровский бөрүлер жолду ла кууни жок немелер болгон.

«Викинг» деп дивизияның кийининег фронттыг бу бөлүгине Франциядан генерал-лейтенант Никкельге баштаткан талдама да болзо, же тыг ийдези жок, 342-чи гренадерский дивизия келерге белетенип турган. Ол дивизия эсэсовецтердинг јединдерин оног ары кондуктиретеп болгон.

Бу операциялар бастыразы сүрекей туйукка өткүрилип турган.

СС корлустыг командири, фон дем Бах, группенфюрер Гиллени Берлинниг јанымдагы Пфауен-инзель деп көлдинг јанына башка алдырала, мынайда айткан:

— Орустар генерал-губернаторствого өйинег өткүре јууктап келген. Онынг учында не болотонь слерге јарт, партайгеноссе Гилле. Мынынг учында Европадагы Германияга удур турган бастыра ийде-күчтер текши көдүрилгидеп, онынг согында англичандарды ла америка-нецтерди кыймыктадар болор... Слердинг операциягарды фюрер эг јаан учурлу деп бодоп јат. Бу перегруппировканыг терег јажытту өдөрин өрөги бийлер (главная квартира) сүреен кичееп јат. Кажы ла јанынаг ајарынкай болорын слер база кичеегер.

Эмди, дивизиязын Ковель городтыг кунбадыш јанындагы бурункүй агаштардыг ортозына тургузып алала, Гилле оног ары не болотон јакылтазын сакып, ого берилген операциянынг јегулу будерине буткүлинче иженип турган. Онынг дивизиязы 1940 ол эмезе 1943 жылдагызынаг көрө эмди чик јок уйдаап калганын ол билеп турган. Алдындагы расовый јанынаг талдап туратан принциптег мойн орго келишкен. Мынызы кандый да ачынчылу болзо, же дивизияда голландецтер де, венгерлер де, керек дезе, поляктар ла хорваттар бар болгон. Чындап айтса, бу өскө јердинг улустары јангы ээжи јанынаг туружарынга ченеп, көрүп койгон улустар, же ондый да болзо, олар империянынг керектерин керектебес, өскө канду улус болгон. Ого узеери, алдында

улусты сөөк-тайагы аайынча талдап алатан принциптен мойноорго келишкен. Дивизияныг солдаттары, Кара корлустыг жуучылдары, эмди алдындагы бастыра Германияныг ичиле талдалган эки метрге жуук сынду күлүктөр эмес болгон. Эмди учурап турган немелерди көрбөгө до коркушту.

«Германия» деп мотополкты көрөр тушта, ондо бир канча сыгар косту, аксак ла керек десе, бир корчок кичи барын, кичинек, сырсак солдаттар полктыг көп сабазы болуп турганын группенфюрер куйказы жымырап көрди. Же калак, бу немелер жеңил жөөжөдөн амтажыйла, от-калапту ла үлдү-бычакту Голландияны, Францияны өдөлө, Кавказский кырландарга једип келген нелен де тура калбас гитлеровский ландскнехттерге кайдаг тунейлежетен эди!

Ол өйлөр эмди сүреен ыраактап калган немедий де болзо, Герберт Гилле јилбиркеп сананатан. Ого ончозынаг артык јараган јер Кавказ — бу туштуктеги сүрекеј јарамыкту јер, Швейцариядаг чик јок јараш тл, көдүрүңилу де болгон. Господин группенфюрер бу јакшынак јерлу, кырлу областьтардын губернаторыныг ол эмесе штатгальтерининг амыр јери керегинде бир тушта сананып, ондый бойына тузалу ишти ол бойыныг бийлери ажыра фюрердинг бойыныг штабынаг араайынча келиштирип турган болгон. Же бастыра телекејге јарлу шылтактардаг улам, бу шүүлтелерди таштап саларга келишкен.

Амыр јок санаа группенфюрерди бу јаскы күнниг эртен туразынаг бери токунатпай турганы саг башка болгон. Эг озо өштүниг авиациязы келген. Јок, ол бомба таштабаган, је ол разведка өткүрген. Орустардын самолетторы агаштарды шингдеп көргүлөп, темир јолло сын кууза көп катап учкылап, кош түжүретен јаан станцияныг үстиле узак айланышкылаган. Чындап айтса черүни јазап јажырып салган болгон, је токунатпай

турган неме не десе, орустар бу јерлерди тыгыда кайып турганы болуп јат.

Дивизия өскө јерге барып јадар тушта, көлдөрдиг јанында, түнде јолдог гауптшарфюрер Беннекени, Мекленбургта чыккан, «Вестланд» деп мотополкто узак ойгө турган ла оның сырагай калју јуучылдарының бирүзи уурдагылай берген деп угулган согында, чочуду оног тыгыда билдирер болды. Узак ойгө бедиреген кийининде оның сөбги дивизияның штабы турган јерден сегис километр кирезиндеги кичинек көлдөг табылган. Господин гауптшарфюрерди јүреги орто бычактайла, бажын десе уур немеле оодо согуп койгон болгон.

Бу керектиг кийининде штаб турган деревнеге советский бомбардировщиктер келип табарганын группенфюрер Беннекениг өлүмиле колбулу деп бодоп турганын кайкаары да јок. Ол бойының штабын тургуза ла агаштыг ортозына көчүреле, оны эбиреде аткакту эмikle үч каттаг тудуп салзын деп јакарган.

Эгиргери, качан штабс-арцт Линдемани группенфюрерге гауптшарфюрердиг сөбгин кескени керегинде јетирер тушта, агаш ортозын сыбыра адып турган солдаттар гауптшарфюрер Виллибальд-Эрист Беннекениг өлгөн јерден узак јогында, кузукту јыраалардын ортозынаг, агаштыг бүрин үстүне чогул салган сөкк табылган, ол сөкк 131-чи пехотный дивизияның ефрейторының, Карл Гиллениг болгон деп, «Вестланд» деп мотополктог јетирдилер.

Оног эмеш орой «Германия» деп мотополктыг көмандири, штандартенфюрер Мюлленкамп, оның солдаттары кандый да јарты јок, ногон кийимдү улустарла адыжала, олардың јанынаг эки рядовой солдаттар—Геснер ле Мейсснер шыркататкан, олардың баштапкызы, байла өлөргө јуук деп, бойы телефонло јетирди. Таныш эмес улустар бажынаг төмөн.. карга уймалып калган турган деп, солдаттар јаныс үнле айдыжып јат деп,

штандртенфюрер кайкамчылу солун жетирип келди.

Ол учуралдарды ончозын лаптап шигжудейле, жарты жок улустарды тыгыда бедирезин, ол керекке кажы ла батальонног бир ротадаг чыгарала, дивизиянын разведовательный отрядын бастыразын божотсын деп группенфюрер жакару берген.

Бу жерлерде кандый да «жажыл сунелер» (grüne Gespenster) ол эмезе «жажыл курумдер» (grüne Teufel) табылган деп, солдаттардын ортозында жалтанчылу табыш журуп турганын, группенфюрер ичинде жаман сананып билди.

Группенфюрер Гилле ол сунелердинг чып-чын барына бутпей турган. Ол разведка ла контрразведканын жаанын, капитан Вернерди алдыртала, жууда сунелер болбой жат, оштулер болуп жат деп санзазына кийдире жартайла, «сунелерди» тудар операцияны Вернер бойы баштазын деп жакеды.

Тунде танковый полк тужуп жаткан станциянын бойында, станцияга группенфюрер бойы келип барган кийининде штурмбанфюрер Диллеин (бу кижинин фамилиязы оныйына туней болгоны, группенфюрерди база ла жаман санандырын койды) олтуреле, оберштурмфюрер Артур Вендельди, дивизиянын квартирмейский ботунининг башчыларынын бирузин уурдай бергендер. Господин Дилле «кбюркийди» бычакла олтурген, айла бычакла сурокей тыг сайган эмтир, нешиг учун дезе штурмбанфюрердинг эдин бычак олдуп чыга берген болгон. Бу керек ол ойдо станцияда болгон коп тоолу офицерлер ле солдаттардын козине ле болуп калган.

Группенфюрер каруулдыг жаанын он беш суткага карцерге отургуссын деп жакарала, капитан Вернерди дезе бойына алдыртала, шокчылдарды жазап бедиребей турган учун толгожын берген.

Ок-тарылу поезддинг агтарылганын (онызы капшай устуне темир жолдын коомойынан болгон болор), «Гер-

мания» деп полктын уч солдаттары коомой курсактаг улам өлгөнүн, ол ло полктын эки солдады жоголып, армиядаг кача бергенин, — бу учуралдарды бастыразын эрмек деген неме жажыл сүнелердинг ижи деп турган болгон, айдарда чын неме ле сананып таап алган неменин, төгүи куучын ла болгон керектинг ортозын билип аларга күч боло берген.

Учында не-не боло береринег коркуп, группенфюрер, орустар германский черулердинг кийини жанына кайучы-диверсанттардыг соединениезин („Einheit“) тужурген, олар дезе, 131-чи пехотный дивизиянынг шалырты керегинде «Викинг» деп дивизиянынг төс ортозы жаар кирген, олар бистинг амадубыстыг ла задачабыстыг зайын билип алган болордог до маат жок деп, корпустын штабына ла армиянынг төс группазынынг командующиине, генерал-фельдмаршал Бушка жетиру этсин деп жакару берген.

Господин группенфюрер эмеш сананала, обергруппенфюрер фон-дем-Бахка, Берлин жаар алдынаг башка письмо бичиген, ол письмоло бойынынг адаанын алып турган жаанын соододорго ло ол ок өйлө онынг будуреттен операциязы бүтлегедий болзо, жаанынаг болуш жедине икейген болгон. Берлинский резервте господин Гилленинг јерине келип алгадый айланышкылап јурген генералдар ас эмес.

Эртеягизинде кунинг учы жаар, группенфюрер тустегги ажаныштыг кийининде амыраарга јадып ла аларда, оны телефоннынг тыг шыгырты ойгозып ийдди.

Капитан Вернер бу жагы ла бир взвод солдаттар «жажыл сүнелерле» болгон согуш керегинде јетирип турган. Ол взвод унтерштурмфюрер¹ Альтенбергке баштадын, дивизиянынг командирининг приказы аайынча

¹ Унтерштурмфюрер — СС-тинг черулерининг лейтенант.

айландыра јаткан јерлердег бедиренип турала, агаштын куйузында јагыскандыра турган таскакка учурашкан. Бир канча улус сарайга кирип келерде, ондо дезе бир де кижии јок болгон. Је интерштурмфюрердин сергелегининг шылтузында «јажыл сунелерди» таскактынг устунег таап алар аргалу болгон. Эйе, озор ондо болгон. Је озор Альтенбергтинг взводын гранаттарла туй шыбалайла, унтерштурмфюрерди бойын ла онынг јети солдаттарын олтуреле, кача бергендер деп, ачурканып айдарга керек. Је, эг озо ол райондо турган частытар бастыразы бут бажына тургузылган, «јажыл сунелерди» истежерин быжулап баштаган, ол истештинг учында озорды тудул алар, ол эмезе ончозын јоголтып салар деп иженер керек, экинчизинде, «сунелердинг» бирузи солдаттардынг колына кирген. Је тынду эмес, олуп калган деп, ачурканарга керек.

Гилле эмеш сананып турала, машина керек деп јакарала, бир танкты кодочи эдип алып, керек болгон јер јаар барды.

Группенфюрерди агаштынг аразындагы узе куйуп брааткан таскактынг јанында капитан Вернер ле разведывательный отрядтынг ээсовецтери уткудылар.

Јакшылашкан улуска каруу бербей, Гилле бир де унчукпай, олтуртип койгон олштунинг јанына базып келди. Ол олшту куделиге тугей туп-тус чачту, господин группенфюрер јаар олуп калган да болзо токуналу коруп јаткан јаан ачык косту, јирме уч јаштаг ашкалак јиит орус уул болгон. Јажыл кийимининг алдынаг (группенфюрер оны «советский кайучылардынг јууда кийетен јайгы кийими» деп бододы) советский младший сержанттынг погондорын тагып койгон кунге кугара онып калган гимнастерка чамча кийип алган болуптыр.

Онынг узак јок јанында колдорын баканактай сала-ла, стройдогы неме чилеп јергелей јатыргызып койгон сегис ээсовец јаткылады. Озордынг бежузи -- батпак

сында, сырсақ деп, группенфюрер жүзін чырчыйтала сананды. Былар база Кара корпусстың — СС-тиг солдаттары болгылап турган!..

Травкин германский черунниг мындый көп жаан бийлерине анча кирези шакпырт эдиң койгонын билбегенде. Чындап айтса, олар учтолук эдиң ойто келгилеп жадала, ары-бери сунгулап, табыштангылап турган эсэсовецтерди кезикте көргүлөп клееткен, же оны разведчиктер бойларының керегин деп бодобой, байла, эсэсовецтер тактический үредү өткүрип турган болбой деп санангылаган.

Немецкий тылга барганынан бери төртүнчи күннде разведчиктер жагыскалдыра турган сарийга учурагылаган. Травкин улустарды бир час кирези амырадар, ол айас радио ажыра Жерле куучындажып ийер деп сананып алды. Бир эмеш аяккыл болорго ол айландыра жерлерди шигдеерге эптү болзын деп, олар Аникановтың эдисөбгиниң уурынаң улам арай сынбаган чирик тепкишле, таскактың үстине чыккылап алдылар.

Рацияны кондурып, Жерле де куучынды баштап ала-ла, Травкин таскактың үстинең эдиң койгон жүртыкта каруул болуп турган Бражниковтың унын угуп ийди. Оның жаына базып келеле, Травкин таскак жаар жергелей стройло туруп алып келип жаткан жирме кирези ээсовский солдаттарды көрүп ийди.

Травкин жагы ла бек уйкула уйуктай берген улусты ойгозып ийген, же төмөн секиреле, агаш жаар жүгүрерге айдары жок орой болгон болор. Эсэсовецтер жууктагылап клееткен. Төртүзи таскакка киреле, өтөкти казып көрүп, ойто тышкары чыгала, же ол ло тарыйын ойто кирип келгилеген согында олардың бирүзи арайыпаң кимаренип ле арбанып туруп, чирик тепкишле чыгып клееткен.

Травкин кажы ла колына бирдег колмылтык туду-

нып алып, тыныш алынып алды. Таскактың үсти көп тежиктер де жыртыктардаг улам жетире жарык болгон. Ол бойыныг улустарын алдында онойып аяктабайтан, же эмди ончозын да лаптан аяктады. Ол улустарды көрөргө коркушту болгон. Лузи-бажы түй бекүлөп, көстөри ороларына түшкүлөп калган арык, олоор өлүмдү согушка белеп тургулаган. Чирик телкиш чыкыраарда, немец араайынаг арбанып турган.

Сүрекей коркушту кузурт угулды. Онызы Аниканов жабынчыныг жыртыгынаг таскактын жаында күрелей турган ээсовецтердинг үсти төмөн граната таштап ийген табыш болгон эмтир.

Ол ок өйдө Бражников автоматла таскактын үстүндө көрүнип келген ээсовецтинг бажын жара согуп ийеле, төмөн секирген, оныг кийининег ары арткандары тоозын да оок таштарды буркуратканча секиргилеп ийгиледи.

Аникановтыг гранатала тышкары турган бштүлөрдүн айтара соголо, качып барар сүмезин Травкин, кайучы кийининг шуултезиле, чүрчө ортозына жарадып сананды. Таскактын ичинде арткан үч ээсовецти аайлап саларга күч эмес болгон — олоор кузурттег коркыйла, карануйга тегин де бир де мене аайлабай калгандар.

Кайучылар кийининег ары немецтерге таладып да аттыртып, гранаталардыг оройтып калган табыштарын угуп, база бир минуттыг бажында койу чибилөрдүнг ортозыла жүгүрүшкилеп жаткан. Травкин баштап тарыйын Бражниковтыг да жоғын, Аниканов до Семеновтыг да шыркалузын сеспеген. Бражников керегинде ого Аниканов тыныжы буулганча жүгүрүп отурала айткан. Ол Бражников таскактаг чыгара жүгүрүп отурала, жыгыла бергенин көргөн.

Суруш бир де токтобой турган. Ончо до жаынаг иштеп сүрүжил клееткен немедий болгон. Мылтыктын табыжы да кийгылар агаштын ортозында жагыланып,

торгулып турган. Онын согында ийттердин уружи угулды. Онын согында кайда да оиг жанынаиг мотоциклдинги табыжы угулды. Арказына шыркаладып койгон Аникановтыг тыныжы буулып турган. Семеновтыг аксагы там ла тыгып браатты.

Лаашка јунулып калган агаш јараш јытту јаркындалып турды. Чыктаг тартынып алган јалбырактар ла олоигдор учы-учында кыштыг соогий бойлорынаиг тужуре таштап ийди. Јастыг бойы онойдо башталып јаткан. Јымжак салкын, база ок откөн јаашла аруланып калган немедий, бу шылырап турган кок-јажыл бурлерди ончозын кыймыктадып турды.

Сүрүштинги табыш-талы тымыырда, шыркататкандарды көрүп, тагып алгандар. Мамочкин койнынаиг бойынын калганчы флягазып чыгарала, оны ары-бери јайкап турды. Аракыныг артканы сүрекей ас. Ол флягазын Аникановко берди.

Быковтыг арказына јуктеп койгон радиостанция ондор тоолу окторло јалбара согултып салган деп, бу ок ойдо јарталган. Ол Быковтыг тынып коруп салган, је ишке јараар аргазы јок болгон. Быков бойыныг коручызын автоматтыг кындагыла учына јетире оодо соголо, онын сыныктарын јыраалардыг төстөри сайып таштап салды.

Олор эзирик улус чылап таралды, араайынаиг баргылап јатты.

Кийининег ары Травкиле кожо барып јаткан Мамочкин кенетийин: «Јаманымды таштагар, нокөр лейтенант» — деп айтты.

Ол төжине јудуруктанып, айса болзо, ийлап турган ба — карануйда көрүнбес — кејири кыркырап, араайынаиг сөзин айдына берди:

— Мениг учун, ончо ло мениг учун. Бистинг балыкчылар темдектерге будуп турганы тегин эмес. Јаантайынга олор ончозы чып болуп калат. Мен ол бир эки ат-

ты деревнеге јетирбей, курсак-тамак учун јалга берип салгам...

Травкин унчукпай турды.

— Јаманымды таштагар, ноқор лейтенант. Эзен-амыр јанып барзам...

— Эзен-амыр јанып барзан, — штрафной ротага барарың — деп, Травкин айтты.

— Барарым! Кууизеп барарым! Слердинг онойдо айдарыгарды мен билгем! Слер тунгей ле онойдо айдарыгар деп, мен билгем! — деп, Мамочкин кыйгырган айас суунчилу айтты. Ол талгак кижин чилеп октолып турала, Травкиннинг колынзг тың тудуп, кандый да башка быйанзагың ла учына јетире сууген куунин айдып турды.

Сүрүжип клееткен улустың табыжы сыраңай ла јанында угулып келди. Кайучылар јажына бердилер. Олорды јанынча күркүрегенче эки броневик өтті. Оның соңында тымый берерде, олар оноң ары кондук тилер. Ончозының алдынан телбек Аниканов карарып браатты. Чагы чыгып, ургулеерге турганын албаданып ла бойынан ырадып, инделу ийиниле агаштардын будактарын туура ийдип салып, ол араайынан ичкерлеп барып јатты.

Је тура берген тымык тогунчизин, айса болзо јаныс ла ол, јүрүмде јаан ченемелду кижин биллип турган болор. Чындап айтсез, ол «Викинг» деп ээсовский дивизияның разведывательный отряды бастыразы, турген маршла јууктап клееткен 342-чи гренадерский дивизияның озочыл роталары ла 131-чи пехотный дивизияның тыловой частьтары, олорды тударга бастыразы бут бажына тургузылып чыкканын билбеген, телефондор амыры јогынан шыгырап турганын, рациялар ажыра узүти јоктон кату шифрованный тилле куучындар өткүрилип турганын ол билбеген, је олорды айландыра курчап койгон курчуу там ла кызып клееткеннин ол сезип турган.

Олор чагы чыгып калган, једип барарын билбей тура, баргылап ла јаткан. Је керектинг учуры неде дезе, советский черулерге туйукка согулта эдерге амадал, бу агаштардын ортозына јажынып калган «Викинг» деп коркушту атту талдама дивизия олүмнинг алдында турганында болгон:

Машиналар да, танктар да, бронетранспортерлор до, байагы бир пенснези (шил көзи) коркушту јалтырап турган ээсовец те, ол бир абрада тынду чочко тартып алган немецтер де, бу гитлеровецтер бастыразы — тыгынып, алгырып, айландыра турган агаштардын ортозын туй јудадып салган тагмалар, бу гиллелер, мюленкамптар, гаргайстар бастыразы, бу карьеристтер ле кижн кыраачылар, кижн буучылар ла өлтүречилер бастыразы — агаш ортозындагы јолдорло чип-чике бойынынг олүмине баргылап јат, олүм дезе бойынынг канду колын бу он беш мунг немелердин бастыразынынг бажына экелип салар.

ОН БИРИНЧИ БАЖАЛЫК

Чолмонло иштеп турган рация тууразында јангыскандыра турган блиндажта болгон. Младший лейтенант Мещерский мынаг түни-түжиле айрылбай турган. Ол каа-јаада ла үргүге бастырган айас бажын эмеш эгчейтип, торт ло уйуктабай турган. Је үргүлөш ортозында да онын кулагына аңылу башка табыш угулып турган немедий, ол ылтам ла ойгонып келип, узун кирбиктериле јапылдадып, дежурный радисттег: «Куучындап туру ошкош?» — деп, манзаарып сурап турган.

Радисттер учу иштегилеп турган. Је Катя бойынынг сменазын божодоло, барбай турган. Ол бойынынг ак бажын күреп колдорыла алдынаг өрө тайанып, Мещерскийле коштой чичкечек нарага отурып алала, сакыл

отурат. Кезикте ол дежурныйла Чолмонның волназын таппай калдыг деп керижип, оның колынаг трубканы ушта тартала: — Чолмон. Чолмон. Чолмон — деп, кычырганда, оның араай, жайнаган уни блиндажтыг жабыс потологынын алдыла жайылып турат.

Чолмонның волназыла коштой немец тилдер үзүги жоктог күүлөреп турат, оның эмеш ары тамында жакын чакка токтоп калбас, ийде-кучту ле недег ле алдырышпас Москва куучындап, кожондоп, скрипкала ойноп турды.

Блиндажка кунинде канча-канча катап дивизияның командири кирип барып турат. Идиргеннег блиндажка жетире, оног ойто кайра кайучылар сунгулап тургулады. Күнүг ле, кезикте старшина Меджидовло кожо, лейтенант Бугорков келип турат. Ол бир час кирези стенеге жөлөнө туруп алып, бир де унчугыш жоктог дежурный радисттиг иштеп жатканын көрүп турала, ойто жүре берет.

Дежурныйдыг трубкасын айрып алып, көп катап блиндажта майор Лихачев отурат. Кезикте бир эмешке капитан Барашкин де кирип турат. Ол кичинек көзбөктинг жаына туруп алып, сабарларыла шилди торсылдадып, бойының ат-перелү тетрадынаг нени-нени кимиректенип кожондоп турат. Бир катап жуудагы магдай жердег келген качан да айрылышпас капитандар Муштаков ло Гуревич келип бардылар.

Блиндажка прокуратураныг следователи, jobош, бары-жогы билдирбес, жүзи эмеш чоодырлу, аыккыл, курч көстөриниң үстунде жаан магдайлу капитан Еськин кирип келди.

— Разведчиктердинг командири слер бе? — деп ол Мещерскийдег сурады.

— Тоолу өйгө оның ордына арткам.

Следователь крестьяндарга жагга келишпес эп-сумеле аттар алган керек жаынаг бир канча кижин шылаарга

турум деп айтты. Керектинг аайын кыскарта айдып береле, ол Мещерскийден бу жастыра кылыктыг учурын узе билип жат па, жок по, деп сурады.

— Онойдордо мындый — деп, Мещерскийдинг каруузын сагыбай, следователь оног ары кондуктире айтты, — ол жагга келишпес кылыкты эдер тушта ондо болгон кайучыларды, анчадала лейтенант Травкинди ле сержант Мамочкинди шылаарга керек.

— Олор эмди мында жок — деп, Мещерский чала кезе айдып ийди.

— Олордын кемизи де жок по?

— Кемизи де.

Следователь бир минут кирези сананып отурды.

— Мен олордо куучындажар учурлу. Олор удабай келгилегей не? — деп, ол сурады.

— Билбей турум — деп, Мещерский араайынаг каруузын айтты.

Катя, отурган јериненг кенетийин туруп келеле, мынайда айтты:

— Слер, нөкөр капитан, олордын јүрген јерине барала, ондо шылазаар јакшы болор эди.

— Олор кайда јүрүп жат? — деп, следователь сурады.

— Немецтердинг тылында.

Следователь Катя јаар јобош, бир де кокур жок көстөрилө лаптап көрди. Катя ол көрүшти ачынчылу, јенүлү кулүмзиренип тура удур көрди. Мещерский база кулүмзиренип ијеле, оног кенетийин мынайда сананды: «Бу кижиге немецтердинг тылына барала, ондо улусты шылазын деп, јаандар јакару берзе, ол тура калбас болор».

Учүнчи сутказында Чолмон (Травкин фронтты өткөнининг кийининде экинчи катап) куучындап баштады. Бир де неме јажырбай, Травкин канча-канча катап мынайда јетирип турды:

— Мында СС-тинг «Викинг» деп бежинчи танковый

дивизиязы белетенип јат. Мында СС-тинг «Викинг» деп бежинчи танковый дивизиязы белетенип јат деп, «Вестланд» деп тогузынчы мотополктыг олјого кирген кижизи көргүскен — деди.

Оныг согында ол «Вестланд» деп полктыг ийде-күчининг тоозын дивизиянын штабынын турган јерин јетиреле, частытар токтоп јаткан, олар јангыс ла тунде ичкерлеп баргылап јат деп, ајарыдып айтты. Оног база канча ла катап: — Мында СС-тинг «Викинг» деп дивизиязы белетенип, јажытту белетенип јат — деп айдып турды.

Травкиннинг јетирузи дивизиянын штабында јаан табыш чыгарды. А качан полковник Сербиченко бойы командармга полковник Семеркинге телефон согуп ийерде, армиянын штабында да туймешкилей бердилер.

Подполковник Галиев уйку деп немени ундуп койгон, корпусын, армиянын ла јанында коштой турган дивизиялардын телефондорына каруу берип турды. Ол соокко тогорын токтодоло, бурказын кайдаар да таштап салган, кизирек, кату, кокурчы боло берди. Улус ол керегинде — Галиев немец сескен деп айдыжыл турган.

Ол өйдө «Викинг» деп дивизиянын турган јерин көк карандашла муғдар тоолу карталарга журагылап (тем-дектегилеп) јаткан. Ол јетирулер армиянын штабынан бир де очередь јок, јетируле, эг озо фронттыг штабына, оног дезе — Верховный Главнокомандованинге, Москва јаар јетирилген.

Травкиннинг јетирузи дивизияда ла корпуста ағылу јаан учурлу керек болуп турган болзо, је армиянын штабында ол учурлу да болзо, керек јангыс оног бүдер эмес деп бодолып турган. Командарм јангы келип јаткан ийде-күчти ээсовецтердин согултазына удуратуружар дивизияларга берзин деп јакарган. Ол бойынын резервин онойдо ок чочудулу јер јаар көчүрген.

Фронттыг штабы бу јетирулерди немецтердин Ко-

вельский јолго јуткуп, амадап турганын јарт көргүзип турган керек деп бододы. Фронттыг штабы бу айдылган райондорды разведовать эдип, бомбалазын деп, авиацияга јакылта береле Н-ский армияга бир канча танковый ла артиллерийский частътар кожуп берген.

Верховный Главнокомандованиеге бу «Викинг» деген дивизия да, учы-учында бу агашту элбек јерлер бастыразы да, чымындый ла болгон, је олор бу керектин тӱзинде јаан учур барын билип ийгендер: немецтер бистин черулердин Польша јаар ичкерлеп браатканынаг удурасогулта эдерге ченежер болор. Айдарда, фронттыг сол јанындагы учын тыгытсын, шак ол оноор мотомехсоединение¹ атту черунин корпусын ла РКК²-тен бир канча артиллерийский соединениелер кӱчурзин деп, јакылта берген.

Травкинди айландыра онойдо — Берлиннин бойына ла Москваныг бойына јетире куучын таркап, јаандап јатты.

Бу керектердин бажында дивизияга јуук ла деген керектӱ неме неде дезе, ого танковый полк, гвардейский минометтордын полкы ла улустан ла техникадан кӱп јӱмӱлтӱ келгенинде болгон. Јагы јӱмӱлтӱни кайучылар база алдылар.

Мещерский тыг уредӱ ӱткуруп, ӱштунин турган јеринег кӱс албай ајыктап, туштин тал ортозын јуу болуп турган јерде ӱткуруп турган. Бугорков бойынын саперларыла кожо јуу болуп турган јердин јанына миналар тургузып турган. Майор Лихачев јагы рацнялар, телефонный аппараттар ла эмиктер алып, кере тӱжине шакпырап турган. Полковник Сербиченко бойынын наблюдательный пунктына барып алала, черулердин јуудагы

¹ Мотомехсоединение — моторду машиналарла јӱрер черулер.

² РКК — резерв главного командования (тӱс командованиенин резервы).

керектерин оңоң башкарып турган. Ол жаан жуулардыг алдында жаантайын кандый да јаш ла кату кеберлу боло берер, эмди де ол ондый боло берген. Сурекеј лаптап, узак бйгө јагы келген, Польшаны бастыразын Вислагы јетире көргүзип турган карталарды ајыктап турган. Узактагы јерлерге ол бир катап 1920 жылда Буденныйдыг Баштапкы Атту черузиле кожо барып јурген.

Јагыскандыра турган блиндажта јук ле Катя артып турган.

Радиоло куучындажар тушта оның калганчы сөстөрине Травкинниг айткан сөстөрн нени учурлады не? Радиоло айтканын «билдим» деп айтты не, айла ол сөстөрлө кандый да јажытту шуујте бар болды не? Бу санаа ого амыр бербей турды. Катяныг шуујтезиле болзо, Травкин жаантайын өлүмниг ортозынаг чыкпай јуруп турганынаг улам, оның јүреги јымжап, боны улустыг кылык-јагына тунгей болуп кубулып калган, а калганчы катап радиоло айткан сөстөрн дезе, ол кубултаныг темдеги болуп тургандый болгон. Ол бойыныг шуујтезин сананып, күлүмзиренип турган. Военфельдшер Улыбышевадан кичинек күску сурап алала, Катя ого көрүнип, бойыныг чырайын соодо тартынып, геройдыг сыргалјызы (бу сөсти ол угулта айдып ийген) болорго албадамып турган.

Оның согында, күскүзин туура таштап ийеле, бойыныг санаазына келиштире — кезикте эркедулу, кезикте сүүнчилу, ол эмезе күпкүчылду үнле радионыг микрофоны јаар катап-катап айдып турган:

— Чолмон. Чолмон. Чолмон. Чолмон.

Мындагы куучындашканынаг бери эки күн өткөн согында Чолмон кенетийин база катап унчукты. Оның сөстөрн јап-јарт угулды.

— Јер, Јер. Мен Чолмон. Мени угуп турук ба? Мен Чолмон — деп табыштанды.

— Чолмон, Чолмон! — деп, Катя кыйгырып ла чык-

ты. — Мен Јер. Мен угуп турум сени, угуп турум, угуп турум!

Ол блиндажтыг эжиги кайра ачала, кемди-кемди кычырып, бойыныг ырызын көргүзөргө сананган. Је айландыра бир де кижн јок болгон. Катя карандашты ала койоло, чийерге белетенип алды. Је Чолмон дезе сости јетире айтпай јүрүп токтой береле, оныг кийинде бир де ун јок болуп калды. Катя туниле кос то јумбаган, је Чолмон шык ла унчукады.

Чолмон эртеңгизинде де, оныг да соңындагы кундерде унчукады. Блиндажка каа-јаада ол эмезе Мещерский, ол эмезе Бугорков, ол эмезе майор Лихачев, ол эмезе Барашкинниг ордына келген разведканыг јааны капитан Яркович кирип турды. Чолмонног бир де табыш јок.

Катя кереле түжине рацияныг трубказын кулагына јаба тудуп алып, ургулей-ургулей отуруп јадат. Оныг көстөрине Травкинниг јүзи, сүрекей кугара тартылып калган немеднн оныг ногон масхалады, Мамочкинниг кебери эки башка болуп, оныг күлүмзиренип браадала токтоп калган чырайы, бойыныг карындажы Лень база иениг де учун ногон халатту јүргенин түженип отурган. Је ол Травкинниг унин укпай калган болор деп тыг көркүйла, атпас эдип тура јүгөреле, трубка јаар база ла катап — Чолмон, Чолмон, Чолмон — деп, табыштана берет.

Оныг кулагына артиллерийский залптардыг кузурти, башталып јаткан согуштыг табыжы узактаг угулып турган.

Бу изу кундерде майор Лихачевко радисттер сүрекей керекту болгон, је Катяны бу рациядан айрыырга ол сырапгай ла тидинип болбой турды. Онојдо ол, торт ундулып калган кижиднн, јагыскандыра турган блиндажта отуруп јадат.

Бир катап бозом эгирде блиндажка Бугорков ки-

рин келди. Ол Травкинге энезиниң келген письмону жапы ла ичтодоң алып алала, бери эжелген эмтир. Травкинниң энези уулыныг сууген предметиңиң физиканыг кызыл кадарлу тетрады таап алган деп бичиген эмтир. Ол бу тетрадыты уулы жанганча чеберден жүрер. Качан ол вузка кирер тушта, тетрадь ого сурекей керектү болор. Чындап та айтса, бу корумжилу тетрадь. Оңдо электричество ло ялдуныг бодуктери аайынча чике ле чокум бичилген, ол тетрадыты бичикте эдил чыгарарга жараар эди. Уулы научный ишке јилбирдеп турганы ого сурекей јаран јат. Чындап, ол бир катап он эки јашту уулчак тушта, санаанып таап алган суула айландырар двигатель оныг санаазына кирип јат на? Ол бу чертежторды таап алала, Клава эезиле кожо тыг каткырышкылаган.

Бугорков инеьмону кычырала, рацияныг үстүне эңчейин алып ийеле, мынайда айтты:

Кашай јуу божойгон болзо... Јок, мен арыл турган эмезим. Мен арып-чылап турум деп айдып турган эмезим. Улуэты олтурерин токтодор ой јеткен ине.

Ол ло тарыйын Катяныг санаазына, айса болзо, ол тегин јерге бу аппараттыв јанымна отуруп алып. Чолмонды чылаазыны јок тегине ле кычырып, бедирен отурган деп, коркушту туйук карыкчылду шуулте кирди. Чолмон кырды ажада, окуп калган.

Је ол мынаг канайын айрылып барар? А ол куучындава берзе канайдар? А ол кайда-кайда агаштардыг ортозында јажынып јүрген болзо кайдар?

Ононып ижемчилу санаанып алала, ол албаданып сакыл јурди. Бир де киж сакыбай турган, је ол сакыл јүрген. Бистниң черулер ичкејлеерин баштаганча, рацияны јериниң кыймыктадарга бир де киж тидинбеди.

1944 јылдыг јанында, немецкий черулердинг удур-

лажын оодо согул, бистиг черулер польский жерлерге
одул жаткан.

Генерал майор Сербиченко бойыныг «виллисиле»
бир бөлүк кайучыларга једижип келди. Ногон масха-
латтар кийип алган, эпчил, неге де бслен, озор ээчий-
деечий. јолдыг куйузыла баргылап јатты.

Алдындагы барып јаткан кижилер—лейтенант Мещер-
ский болгонун генерал танып ијди. Машиказын ток-
тодоло, чырайы јарып (ол кайучыларды көргөндө јаан-
тайын ондый болгон), генерал мынанда сурады:

— Је, керектер кандый, алыптар? Варшава јаныс-
та јадыры. Берлинге јетире беш јус километр арткан,
көрдигер бе? Ол неме бе? Удабас ондо болорыс!

Ол кайучыларды лаптап ајыктап турала, онын со-
гында, кандый да коронду неме санаазына кирип, база
нени де айдарга турала, је кенетиини токтой түжеле,
колыла јатгып ијди:

— Је, ырысту јуреер, кайучылар!

Машина ары болды, кайучылар дезе, база бир
эмеш турала, оной ары көндүгө бердилер.

БАЖАЛЫҚТАР

Баштапқы бажалық	3
Экинчи бажалық	14
Учүнчи бажалық	25
Төртүнчи бажалық	34
Бежінчи бажалық	44
Алтынчы бажалық	54
Жетинчи бажалық	63
Сегизинчи бажалық	72
Тогузынчы бажалық	86
Онынчы бажалық	96
Он биринчи бажалық	107

Казикевич Эммануил Генрихович

З В Е З Д А

На алтайском языке

Редактор *Л. В. Иокышев*. Технический редактор *М. И. Телтисков*.
Корректоры *М. М. Макошени, А. М. Горбуев*.

Сдано в набор 25 III-58 г. Подписано к печати 12 IV-58 г.
Формат 84 × 108^{1/32}. Печ. л. 3,625. Уч.-изд. л. 4,1. Тираж 2000 экз.
Заказ № 15°. Цена 2 руб. 30 коп.

Горно-Алтайское книжное издательство. Типография № 15.
г. Горно-Алтайск, проспект им. Сталина, 29.

39667

Баазы 2 салк. 30 акча
Цена 2 руб. 30 коп.

Э. Казакенич

ЗВЕЗДА

На алтаанском языке

39